

Krejčová, Elena

Slovosledné změny v bulharských a srbských evangelních památkách z 12. a 13. století

Slovosledné změny v bulharských a srbských evangelních památkách z 12. a 13. století Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016

ISBN 978-80-210-8338-7

ISSN 1211-3034 (print); ISSN 2787-9291 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-8338-2016>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135831>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220902

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

#450

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPIŠY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

muni
PRESS

Slovosledné změny

v bulharských a srbských
evangelních památkách
z 12. a 13. století

Elena Krejčová

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#450

BRNO 2016

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Krejčová, Elena

Slovosledné změny v bulharských a srbských evangelních památkách z 12. a 13. století / Elena Krejčová. – Vydání první. – Brno : Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016. – 144 stran. – (Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 1211-3034 ; 450)

Anglické resumé

ISBN 978-80-210-8338-7

27-247-282.7 * 811.163.1 * 81'367.52 * 81'0 * 81'42 * 81-112 * 81-115 * (497.2) * (497.11)

- evangeliáře – Bulharsko – 12.-13. století

- evangeliáře – Srbsko – 12.-13. století

- církevní slovanština – 12.-13. století

- slovosled

- vývoj jazyka

- jazyková analýza

- historická lingvistika

- komparativní lingvistika

- monografie

80 - Filologie [11]

Recenzovaly: doc. PhDr. Irena Bogoczová, CSc. (Ostravská univerzita)

doc. PhDr. Margarita Mladenova, CSc. (Sofijská univerzita sv. Klimenta Ochridského)

© 2016 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8338-7

ISSN 1211-3034

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-8338-2016

OBSAH

PŘEDMLUVA	7
ÚVOD	9
EXCERPOVANÁ LITERATURA (V ABECEDNÍM POŘADÍ)	13
1. PRINCIP REGRESIVNÍHO ŘAZENÍ VĚTNÝCH ČLENŮ	15
1.1. Postpozice determinantů	16
1.1.1. Adjektivum ve funkci shodného přívlastku	16
1.1.2. Zájmena ve funkci shodného přívlastku	21
1.1.3. Poloha shodného substantivního atributu	40
1.1.4. Postavení číslovek v atributivních syntagmatech	42
1.1.5. Atribut neshodný	45
1.1.6. Atribut víceslovný	50
1.2. Postavení verba finita	53
2. TENDENCE KE KONTAKTNÍ POSLOUPNOSTI VĚTNÝCH ČLENŮ ...	63
2.1. Projevení tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů v památkách z 12. a 13. stol.	63
2.2. Zachování řeckého slovosledu	70
2.3. Kolize různých slovosledných principů	70
3. AKTUÁLNÍ ČLENĚNÍ VĚTNÉ	75
3.1. Obecné předpoklady pro studium aktuálního členění slovanské věty ..	75
3.2. Metodologické problémy při zkoumání aktuálního členění ve staroslověnštině	77

3.3. Slovosledné změny vyvolané potřebami aktuálního větného členění . . .	78
3.3.1. Poloha příslovečného určení způsobu	79
3.3.2. Poloha příslovečného určení času	81
3.3.3. Poloha příslovečného určení místa	82
3.3.4. Vzájemná poloha příslovečného určení místa a příslovečného určení času	84
3.3.5. Poloha přímého předmětu	85
3.3.6. Poloha nepřímého předmětu	87
3.3.7. Vzájemná pozice objektu a příslovečného určení místa	90
3.3.8. Ostatní	91
4. RYTMICKÉ FAKTORY	93
4.1. Proklize	93
4.2. Enklize	97
4.3. Postavení sponového slovesa БЫТИ	107
5. STYLISTICKE FAKTORY	111
6. OSTATNÍ SLOVOSLEDNÉ ZMĚNY	116
6.1. Změna pozice vokativních forem	116
6.2. Větosled	117
6.3. Jiná organizace věty	118
7. ZÁVĚR	120
7.1. Celková statistika	120
7.2. Charakteristika jednotlivých památek	125
7.2.1. Mariánské čtveroevangelium	125
7.2.2. Dobrejšovo evangelium	126
7.2.3. Dobromirovo evangelium	127
7.2.4. Vračanské evangelium	128
7.2.5. Banické evangelium	129
7.2.6. Kjustendilské evangelium	130
7.2.7. Miroslavovo evangelium	131
7.2.8. Grigorovičovo evangelium	132
8. SUMMARY	134
BIBLIOGRAFIE	137
POUŽITÉ ZKRATKY	144

PŘEDMLUVA

Monografie *Slovosledné změny v bulharských a srbských evangelních památkách z 12. a 13. století* představuje text paleoslavistického výzkumu, který se věnuje nepříliš rozpracovanému problému slovosledných změn památek z raného jihoslovanského středověku na pozadí staroslověnských a řeckých biblických předloh. Tato publikace zapadá do mozaiky teoretických poznatků z oblasti diachronního výzkumu slovanských jazyků nebo i synchronní srovnávací slovanské jazykovědy a může být velmi podnětná pro další bádání zejména na poli historického vývoje syntaxe a slovosledu v jednotlivých středověkých slovanských památkách (v tomto aspektu je tato monografie průkopnická), ale také s ohledem na problematiku komparativního studia slovosledu v celoslovanském kontextu.

Problematika srovnávání slovosledu v slovanském kontextu v poslední době je zkoumaná obecně (např. Mladenova 2007) nebo celá řada jednotlivých výzkumů je věnovaná jednotlivým projevům slovosledné jazykové asymetrie ve slovanských jazycích – např. otázce distribuce klitik a jejich poziční propojení s jejich oporou (např. Svoboda 2000, 2001, Toman 2000). V poslední době k prezentaci pestré mozaiky slovosledu slovanské věty vznikají komparativní výzkumy věnující se slovanským příklonkám (a to nejen od autorů slovanského původu, srov. Franks – King 2000), zvláště v generativních gramatikách se klitika těší velkému vědeckému zájmu, protože je někdy velmi těžké je zařadit do generativního syntaktického modelu a proto je toto téma stále aktuální. Ve slovanském kontextu se tomuto tématu (především v česko-bulharské konfrontaci) se věnuje nejpodrobněji L. Uhlířová (2001, 2011a, 2011b, 2011c, 2012). Slovosledné změny a pozice jednotlivých klitik jsou zkoumány jak v diachronním vývoji jednotlivých slovanských jazyků (např. Kosek 2008, 2010, Pašov 2008), tak i z hlediska korpusové a počítačové lingvistiky (Uhlířová 2007, 2010, Tisheva – Dzhonova 2002). Slovosledné změny

jsou sledovány i z hlediska výzkumu objevení typických morfologických kategorií ve vývoji jednotlivých slovanských jazyků, jako je např. bulharský určitý člen: Svane (1962, Ivančev 1978). Na téma slovanského slovosledu je v poslední době nahlíženo i z hlediska a perspektivy ústní komunikace a syntaktických struktur používaných v konkrétních komunikativních situacích namířených k individuální interpretaci výpovědi (Tiševa 2011, 2013), a vždy aktuální jsou k výzkumu o aktuálním větěném členění slovanské věty (Tiševa – Džhonova 2006). Proto věříme, že monografie *Slovosledné změny v bulharských a srbských evangelních památkách z 12. a 13. století*, která představuje přepracovanou verzi disertační práce autorky obhájené na Masarykově univerzitě v r. 1999, přispěje k ucelenějšímu pohledu na značně rozsáhlou a pestrou problematiku slovanského slovosledu v diachronním aspektu, protože se věnuje období, které z tohoto hlediska doposud nebylo dostatečně objasněno, a že poslouží i pro další výzkum středověkých památek slovanského Balkánu.

Tento výzkum by určitě nevznikl bez vedení a podpory ze strany prof. PhDr. Radoslava Večerky, DrSc., a proto bych mu na tomto místě ráda poděkovala nejen za jeho odborné rady a vedení na poli paleoslavistiky, ale i za jeho lidskou podporu a vstřícnost. Za cenné připomínky a upřímné a fundované rady při finalizaci této monografie děkuji doc. PhDr. Ireně Bogoczové, CSc., z Ostravské univerzity a doc. Margaritě Mladenovové, CSc., ze Sofijské univerzity sv. Klimenta Ochridského, které mi dodaly odvahu k publikování mého výzkumu. Ráda bych rovněž poděkovala své rodině za trpělivost, pochopení a podporu při nekonečných hodinách strávených u počítače, kdy jsem byla sice fyzicky v současnosti, ale můj duch se vznášel kdesi v temnotách bulharského a srbského středověku.

květen 2016
autorka

ÚVOD

Předmětem zkoumání jsou změny slovosledu v bulharských evangelních textech z 12. a 13. století. Těmito texty jsou Dobromirovo, Banické, Dobřejšovo, Kjustendilské a Vračanské evangelium. Jsou to památky z tzv. středobulharského období (12.-14. století). Středobulharské období rozvoje jazyka se ve srovnání se staroslověnštinou vyznačuje zásadními změnami jak fonetickými, tak morfoložickými. V textech se začíná objevovat např. nerozlišování nosovek, Ъ místo Ь a naopak, zaměňují se aoristové a imperfektivní koncovky, postupně se ztrácí duálové tvary jmen a sloves, je patrná rozkolísanost deklinace. Všechny tyto procesy jsou zřejmé i v textech sledovaných evangelií – např. v Dobromirově evangeliu se vyskytuje jenom Ь, místo aoristové koncovky pro 3. os. pl. -шъ je důsledně -шж. Zkoumáme-li srbské památky 12.-13. století, Miroslavovo a Grigorovičovo evangelium, jež představují srbskou redakci staroslověnštiny, zjistíme, že od staroslověnštiny se liší např. tím, že se v nich vyskytuje ѡъ místo ж, ѡ místo ѡ, že se používá pouze Ъ, anebo pouze Ь.

Slovosledné změny ve všech zkoumaných památkách registrujeme jako varianty k textu staroslověnské památky zvané Mariánské čtveroevangelium. Každý takový doklad srovnáváme i s řeckým zněním evangelního textu.

Při zkoumání uvedených evangelních textů je naším cílem následující – snažíme se zjistit, jakými slovoslednými principy je organizován slovosled v památkách ze 12. a 13. stol. a jestli se v něčem liší od slovosledu staroslověnských památek a řeckého originálu (pokud ano, v čem). Chtěli bychom rovněž najít odpověď na otázku, zdali se slovosled v těchto mladších památkách vyznačuje nějakými novějšími jazykovými rysy a zdali jsou přítomny příznaky pronikání nějakých nových slovosledných modelů, nebo zda se zachovávají rysy archaičtější. Svoji pozornost také zaměříme na to, jestli se v těchto textech zachovávají takové slovosledné mo-

dely, které jim přisuzují znaky vyššího stylu. Předmětem naší pozornosti naopak nejsou ani morfologické, ani lexikální jevy. Druhým úkolem je porovnat texty jednotlivých evangelních přepisů jak s textem řeckého originálu, tak se staroslověnským zněním příslušného verše (v našem případě s textem Mariánského čtvero-evangelia). Na základě tohoto srovnání se pokusíme určit, který text se vyznačuje poměrnou konzervativností, co se týče pořádku slov a ve kterém se naopak projevují progresivnější slovosledné modely. Další naší snahou je zjistit, jaký je počet provedených slovosledných změn; určit, zda jsou tyto změny časté, anebo zda jsou jen sporadické a marginální. Chtěli bychom rovněž vypracovat statistický přehled všech transformací. V neposlední řadě se pokusíme o rozřídění jednotlivých příkladů do různých skupin podle toho, čím (jakou slovoslednou tendencí) byly pravděpodobně způsobeny. Chtěli bychom zjistit, zda dochází ke kolizi nějakých principů organizace pořádku slov; pokud ano, který slovosledný činitel měl na slovosled větší vliv. Zajímá nás také, jestli se nějaký archaický slovosledný model vyskytuje v slovanském textu, aniž by byl přítomen v řecké předloze, a pokusíme se hledat možnou motivaci k použití právě tohoto modelu místo jiného, bezpříznakového.

Excerptování materiálu bylo provedeno na základě srovnání jednotlivých veršů všech sledovaných slovanských textů a řeckého originálu. Způsob, kterým je materiál zkoumán, představuje analýzu a interpretaci jednotlivých dokladů, hledání pravěpodobné motivace provedených slovosledných změn a snahu zařadit jednotlivé případy k různým typům lineární větné organizace podle toho, kterým slovosledným faktorem byly tyto změny způsobeny. U každého případu srovnáváme texty ze zkoumaného období s jedním textem staroslověnským (Codex Marianus) a s řeckou předlohou. Verše sloužící jako ilustrační materiál nejsou v naší práci vždy citovány celé; uvádíme jen tu část příslušného verše, ve které je projevena nějaká slovosledná změna. Úplné znění veršů neuvádíme i z úsporných důvodů. Podoba ukázek vychází z toho evangelia, které je ve výčtu před ukázkou uvedeno jako první. Další evangelní přepisy jsou s prvním identické co do slovosledu, avšak po morfologické, grafické, popř. jiné stránce se mohou lišit. Ne vždy se v každé ze zkoumaných památek vyskytují všechny verše všech čtyř evangelií (např. text Kjustendilského evangelia představuje jenom část Lukášova evangelia), a proto u některých příkladů nejsou uvedeny varianty ze všech přepisů. Mluvíme-li o autorech textů, používáme jako pracovní termín „opisovač/opisovatel/kopista“.

U všech projevených jevů a tendencí se pokusíme hledat analogii i se stavem v současných slovanských jazycích.

Nutno zdůraznit, že zkoumané texty jsou kanonického, sakrálního charakteru, z čehož plyne, že jazyk památek je do značné míry konzervativní a že se brání vlivům soudobého mluveného jazyka. Při analýze je třeba počítat též s velkým vlivem řečtiny jakožto sousedního spisovného jazyka a jazyka-předlohy, protože „čím menší má spisovný jazyk kontakt s živou mluvou a čím méně je nástrojem původní literární tvorby, tím více přijímá z vyspělejšího jazyka, který je pro něj

vzorem, a tím snadněji se mu ve svých konstrukcích přizpůsobuje“ (Bauer 1972: 47) (včetně určitých slovosledných modelů, hlavně takových, které mají i stylistickou funkci, tj. slouží jako příznakový rys pro jazyk vyššího stylu, např. stylistická figura *hyperbaton*). Ostatně, tento vliv se objevuje silně i ve slovanských textech pozdějších období, protože samotný jazykový ráz staroslověnštiny byl silně podmíněn tím, že se staroslověnština jakožto spisovný jazyk zformovala na překladech z řečtiny, byla hned při svém vzniku postavena před úkol „tlumočit texty psané tímto bohatým jazykem s obrovskou kulturní tradicí, který byl vytříben a jemně vybroušen na nesmírně rozsáhlé literární produkci vědecké, administrativní, náboženské a umělecké“ (Večerka 1963:71). Staroslověnština se zformovala jako útvar spisovný teoreticky pomyšlenou činností filologicky vzdělaného jedince a jeho literární družiny pod silným syntaktickým (a lexikálním) vlivem jazyka předloh, tj. řečtiny (Večerka 1980: 81). Řečtina (a stejně tak latina) měly vliv na celý slovanský svět jako vysoce vyspělé spisovné jazyky s propracovanou mluvnickou stavbou a s bohatým slovníkem. Byly „nosieli vysoké kultury a především náboženských textů, které bylo třeba tlumočit úzkostlivě přesně a věrně. Stály při zrodu nejstarších slovanských spisovných jazyků a po dlouhou dobu s nimi byly v přímém kontaktu jako jazyky, z nichž se stále překládalo a podle nichž se často upravovaly starší přepisy“ (Bauer 1972: 48). Na staroslověnskou syntax působily řecké předlohy „hluboce a mnohotvárně, počínajíc už prvními překlady... Řečtina jako jazyk předloh vytvořila pro překladatele do staroslověnštiny v mnoha případech nové a v lidovém jazyce dosud neznámé vyjadřovací potřeby a přispěla tak k aktivizaci a ke zformování některých prostředků, které byly v nářečním lidovém základu staroslověnštiny nerozvinuté nebo v něm byly obsaženy jen latentně, jako skryté výrazové potence“ (Večerka 1963:72). Staroslověnští překladatelé se vědomě snažili o jistý formální paralelismus s řeckými syntaktickými strukturami, i když pečlivě dbali na zvláštnosti lidového jazyka (Gramatika na starobálgarskija ezik 1991: 530). Vliv řečtiny na jazyk pozdějších období byl rovněž silný – projevoval se jak v nových prepisech, tak i při revizi starších prepisů biblických textů podle řeckých předloh, ale nikoliv jako mechanické nápodpobení, nýbrž hledání shod mezi oběma systémy, působení textu a konstrukcí originálu a intenzifikace autochtonních konstrukcí a výrazových prostředků (GSE 1991: 524). Naproti tomu vliv živého jazykového prostředí se uplatňoval v syntaxi jen málo, protože staroslověnština se vlastně hned při svém vzniku odtrhla od svého nářečního základu a stala se v celém svém dalším vývoji jazykem typicky knižním (Bauer 1972: 48). Měl-li tento jazyk náležitě vyhovět úkolům, které se kladly na jeho užívání, musel být po mnoha stránkách a zvláště po stránce skladebné důkladně upraven už při svém vzniku (Kurz 1972c: 9, Havránek 1966: 45), „první slovanský spisovný jazyk byl také na rozdíl od svého nářečního podnoží postaven před nutnost tlumočit výrazově diferencované a vytříbené texty svých kultivovaných řeckých předloh myšlenkově nesrovnatelně složitějšího obsahu filozofického, teologického, právního a vůbec

civilizačního a kulturního“ (Večerka 2006:197). Ale i v námi zkoumaný materiály je důkazem toho, že i „v literárních textech se objevují některé prostředky typické pro jazyk mluvený; je těžko rozhodnout, zda jich autor staroslověnského znění (nebo jeho opisovač) užil spontánně, mimoděčným příklonem ke své živé řeči, nebo vědomě s nějakým stylistickým záměrem“ (Večerka 2006:197).

Při výzkumu staroslověňštiny a rovněž tak bulharských a srbských památek z 12. a 13. stol. je nutné brát ohled i na skutečnost, že jazyk památek z tohoto období jakožto předmět zkoumání má některé specifické vlastnosti, kterými se odlišuje od jazyků živých. Pro metodiku našeho výzkumu i pro hodnocení výsledků, jak ukazuje R. Večerka, jsou důležité především charakteristiky památek – textová a časová uzavřenost (Večerka 1980: 80), jinými slovy fakt, že to je určitý, uzavřený soubor textů ne mladších než z 11. stol. Staroslověňština je jazyk „jistého pevně vymezeného korpusu textů a představuje tedy omezené množství výroků a uzavřenou množinu syntaktických prostředků a typů, které je výrazově realizují, na rozdíl od otevřené množiny komunikativních požadavků a jejich realizačních prostředků v živých jazycích současných. Absence některého prostředku nebo typu v staroslověňštině nemusí proto v každém jednotlivém případě znamenat nutně i jeho absenci v jazyce, nýbrž někdy jen nahodilou nedoloženost vyvolanou nedostatkem přílišné sdělné potřeby, a tedy i příležitosti k užití takového prostředku v daných textech“ (Večerka 2006: 198). Naše závěry budou tedy platit jen pro kanonické texty této epochy a nemohou být vztaženy na mluvený jazyk (o němž předpokládáme, v něm byly běžné chronologicky progresivnější slovosledné modely, které se sporadicky vyskytují v evangelních textech).

Naše práce je rozdělena do šesti kapitol – podle toho, jaké faktory měly na slovosled ve sledovaných památkách vliv. Jsou to: *Princip regresivního řazení větných členů*; *Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů*; *Aktuální členění větné*; *Rytmičké faktory*; *Stylistické faktory* a *Ostatní*. V každé kapitole se snažíme podat co nejúplnější přehled slovosledných transformací způsobených tím kterým slovosledným činitelem a statistiku provedených změn. Toto rozdělení je jen schematické, pomocné, aby bylo možné zvládnout jistě komplikovanou jazykovou realitu, a představuje jen určitý pohled na jazykovou skutečnost. Slovosledné faktory nepůsobí úplně samostatně a odděleně, ale mohou se uplatňovat komplexně – jeden a týž doklad může sloužit jako příklad působení např. dvou tendencí. Na konci práce je zpracována celková statistika a je podána charakteristika jazyka (co do slovosledných změn) každého ze sledovaných evangelíí z 12. a 13. stol.

EXCERPOVANÁ LITERATURA (V ABECEDNÍM POŘADÍ)

Banické evangelium	Дограмаджиева, Е., Райков, Б.: Банишко евангелие, среднобългарски паметник от 13 век. София 1981.
Dobromirovo evangelium	Велчева, Б.: Добромирово евангелие. Български паметник от началото на 12 век. София 1975.
Dobrejšovo evangelium	Цонев, Б.: Добрейшово евангелие, среднобългарски паметник от 13 век, Български старини, кн. 3, София 1906.
Grigorovičovo evangelium	Десподова, В.: Григоровичево евангелие, бр. 9. Прилеп 1988.
Kjustendilské evangelium	Цонев, Б.: Кюстендилско евангелие, среднобългарски паметник от 13 век, Год. СУ, Историко-филологически факултет, т. XXVII, 11, 1939 г, с. 1-30.
Mariánské čtveroevangelium	Ягич, В.: Памятникъ глаголической письменности. Мариинское четвероевангелие съ примъчаніями и приложеніями, Санкт-Петербург 1883.
Miroslavovo evangelium	Родић, Н., Јовановић, Г.: Мирослављево јеванђеље, критичко издање, Београд 1986.
Novum Testamentum Graece	Nestle – Aland: Novum Testamentum Graece, 27. revidierte Auflage. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1993.

Excerpovaná literatura (v abecedním pořadí)

Vračanské evangelium Цонев, Б.: Врачанско евангелие, среднобългарски паметник от 13 век, Български старини, кн. 4, София 1914.

Použité zkratky textů, z nichž bylo excerptováno:

Ban.	Banické evangelium
Dobrom.	Dobromirovo evangelium
Dobřejš.	Dobřejšovo evangelium
Grig.	Grigorovičovo evangelium
Kjust.	Kjustendilské evangelium
Mar.	Mariánské čtveroevangelium
Mir.	Miroslavovo evangelium
NTG	Novum Testamentum Graece
Vrač.	Vračanské evangelium

Mt – Matouš

Mk – Marek

Lk – Lukáš

Ja – Jan

1. PRINCIP REGRESIVNÍHO ŘAZENÍ VĚTNÝCH ČLENŮ

Ve svých studiích o stavbě věty v starších fázích slovanských jazyků pokládá B. Havránek za základní slovosledný faktor **princip regresivního řazení větných členů**. Tento princip fungoval ve slovanských jazycích v důsledku tzv. komplexní autonomnosti slovesa ve větě, typické pro jazyky flektivního a aglutinačního typu (Havránek 1971a: 505, 1973: 5). Odráží se především v častém postavení verba finita na prvním místě ve větě (věty měly strukturu *Verbum – Nomen*). Tento typ věty představuje jasně lineární řazení členů.

Princip regresivního řazení větných členů se projevuje nejenom v predikaci, ale i v determinaci, určuje lineární sled jak členů základních, tak členů determinovaných a determinujících. V starších fázích vývoje slovanských jazyků existovala určitá typologická souvislost mezi postavením větných členů v predikaci a determinaci. V těch jazycích, kde byl predikát obyčejně v prepozici, je řazení větných členů v determinaci regresivní. Projevuje se slovosledem *Nomen – Adjektivum*, *Nomen – Pronomen demonstrativní/posesivní*, *Nomen – Genitivní konstrukce* (Havránek 1973, Greenberg 1967, Deszö 1968).

Tyto slovosledné modely, charakteristické pro nejstarší fáze vývoje slovanských jazyků, během dalšího vývoje jednotlivých jazyků ustoupily před postupnou **racionalizací**, neboli **evropeizací** (v Havránkově terminologii) slovanské věty, zvláště v jazycích spisovných (Havránek 1971a: 505, Havránek 1973: 5).

Některé z těchto slovosledných tendencí přetrvávají i v dnešních slovanských jazycích dodnes, některé jsou už ve starších fázích vývoje těchto jazyků pocíťovány jako archaické.

1.1. Postpozice determinantů

V této kapitole budeme sledovat změny ve slovosledu v rámci nominální skupiny, budeme věnovat pozornost zvláště těm příkladům, kde lze vypořádat zárodky nových slovosledných tendencí (jako např. kladení determinujících členů před determinované substantivum, i když v řeckém originálu je jejich pořadí opačné). Pokusíme se také o vysvětlení těch případů, kdy se slovanský text v rámci atributivního syntagmatu odchyluje od znění řecké předlohy, ale ve svém slovosledu nejeví žádné zřejmé progresivní tendence.

1.1.1. Adjektivum ve funkci shodného přívlastku

V poloze holého shodného atributu ve staroslověnských památkách a v pozdějších slovanských evangelních prepisech pozorujeme značnou variabilitu. Na jedné straně je to způsobeno tím, že v řečtině poloha shodného atributu není pevně ustálená – ten totiž může být jak v prepozici, tak v postpozici vůči řídicímu substantivu. Na straně druhé se v těchto textech projevují nové tendence, o kterých předpokládáme, že byly už běžné v mluveném jazyce, ale v psaných textech nejsou početné a neprosazovaly se v nich rovnoměrně (pronikaly do nich teprve později). Hlavní „překážkou“ pro pronikání nových prvků byl i sakrální charakter těchto literárních památek a přirozený konzervatismus písemně tradovaných a ve středověku nezřídka v průběhu staletí opisovaných textů.

V následujících verších pozorujeme slovosledný jev, který je charakteristický pro památky z 12. a 13. století – shodný atribut už je v prepozici v rámci nominální fráze, čímž se odlišuje od řecké předlohy a od znění sledované staroslověnské památky:

Lk 5:38

Mar., Ban., Dobrom. **НѢ ВИНО НОВО ВЪ МѢХѢХЪ НОВѢХЪ ВЪЛИВАТИ. І ОБОЕ СЪБЛЮДАЕТЪ СѦ.**

Kjust. **НЖ НОВОЕ ВИНО ВЪ МѢХѢХЪ НОВѢХЪ ВЛИВАТИ. І ОБОЕ СЪБЛЮДАЕТСѦ.**

Řecké znění tohoto verše je ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον. Je zajímavé, že v Kjustendilském evangeliu je provedena změna slovosledu jen v první nominální skupině; v druhé nominální frázi, která je strukturně identická s tou první, slovanský opisovač zachovává původní znění ve shodě s řečtinou a s Mariánským čtveroevangeliem. Možná je to svědectví toho, že v tu dobu se tento slovosledný typ jmenného syntagmatu teprve začínal prosazovat a slovanský opisovač proto váhal s jeho použitím.

V Dobromirově evangeliu se rovněž setkáváme s projevením této progresivní tendence:

Lk 8:8

Mar., Kjust., Vrač., Ban. **а доугоое паде на земи доврѣ. и прозавѣ сътвори плодъ сътократицеѣж.** (za NTG καὶ ἕτερον ἔπεσεν εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν)

Dobrom. **а доугоое паде на доврѣ земи. и прозавѣ сътвори плодъ съторицеѣж соугоубѣ.**

Tato tendence se projevuje ve všech zkoumaných evangeliích, ale s různou frekvencí. Velmi zřídka se setkáváme s takovým příkladem, kdy většina opisovačů podřídila slovanský text nové, progresivní tendenci (Horálek 1954: 224). Většinou konstatujeme slovoslednou změnu v jednom nebo ve dvou ze zkoumaných evangelií, ostatní se pevně drží řeckého a slovanského textově archaického slovosledného modelu:

Lk 9:10

Mar., Dobrejš., Ban., Mir., Kjust. **и възрацьше сѧ апли повѣдаша емоу елико сътвориша. и поемъ ѿ отиде единъ на мѣсто поусто.** (za NTG καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς ὑπεχώρησεν κατ' ἰδίαν εἰς τόπον ἔρημον)

Dobrom. **и възрацьше сѧ апостоли. повѣдаша емоу елико сътвориша. и поемъ ѿ единъ. отиде на поусто мѣстѡ.**

Lk 4:40

Mar., Mir. **заходаштѡ же сѧнѣцоу. Вѣси елико имѣахъ волѣшѡмѧ недѣгы различѣны. привождѡахъ ѿ къ немоу.** (za NTG ἄσθενοῦντας νόσοις ποικίλαις ἤγαγον αὐτοὺς πρὸς αὐτόν)

Dobrejš., Ban. **Заходаштѡ же сѧнцоу. Вѣси елико имѣахъ волѣшѡмѧ различны недѣгы. привождахъ къ немоу.**

Z uvedených příkladů je patrné, že zmíněná progresivní tendence se v psaném textu začala vyskytovat teprve v 12. a 13. století.

Další dva verše jsou pozoruhodné tím, že v nich pozorujeme opačnou tendenci, než v Lk 8:8 a Lk 5:38 – v Mariánském čtveroevangeliu (a v řeckém textu) je shodný přívlstek v rámci atributivního syntagmatu v prepozici, ale v slovanském textu v Miroslavově (Mt 13:23), v Dobrejšově a Dobromirově evangeliu (obě Ja17:3) je v postpozici. Tento fakt by se mohl vysvětlit vlivem nějaké odlišné řecké předlohy, ale můžeme taky předpokládat, že slovanský opisovač považoval tento slovosledný model za znak vyššího stylu, a proto ho použil vědomě:

1. Princip regresivního řazení větných členů

Mt 13:23

Mar., Dobřejš., Grig. **а сѣное на добрѣ земли. Съ естъ слышан слово и разумѣвае є.** (za NTG ὁ δὲ ἐπὶ τὴν καλὴν γῆν σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων καὶ συνιείς)

Mir. **а сѣное на земли добрѣи. Съ асть слышен слово и разумѣвае.**

Ja 17:3

Mar., Vrač. **Се же естъ вѣчѣнѣи животъ. Да знайтъ тебе единого истиннаго ба. И егоже посла исха.** (za ř. αὕτη δὲ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ ἵνα γινώσκωσιν σέ τὸν μόνον ἀληθινὸν θεὸν)

Dobřejš., Dobrom. **Се же естъ жизнь вѣчна. Да знайтъ тебѣ истиннаго ба. И егоже посла исха.**

Další verš je pozoruhodný tím, že žádný slovanský evangelní přepis není plně identický se zněním řecké předlohy. V slovanském textu se totiž vyskytuje jak prepozice, tak postpozice kongruentního atributu. V prvním atributivním syntagmatu (Mar. **на добрѣ земли**) se většina námi sledovaných přepisů shoduje se zněním řeckého textu (τῇ καλῇ γῆ), jenom ve Vračanském evangeliu nacházíme postpozici adjektiva. Motivace této slovosledné změny by mohla být stejná jako u Mt 13:23 a Ja 17:3. Co se týče dalšího atributivního syntagmatu v tomto verši, všechna excerpovaná evangelia se liší od řeckého originálu. V řečtině totiž obě adjektiva ἀγαθός a καλός ve funkci shodného atributu následují za substantivem ἡ καρδία. V slovanských prepisech je přídavné jméno **добръ** za řecké ἀγαθός v prepozici a přídavné jméno **благъ** za řecké καλός v postpozici. Možná se tato slovosledná změna dá vysvětlit vlivem tendence klást determinující člen před determinovaný, ale není dost jasné, proč se tato tendence neuplatnila na celý shodný přívlástek, nýbrž jenom na jeho první část:

Lk 8:15

Mar., Kjust., Dobrom., Van. **А еже на добрѣ земли сии сжтъ. иже добромь сръдцемъ и благомь. слышавъше слово дръжатъ.**

Vrač. **А иже на земли добрѣи. сии сжтъ иже добримь сръдцемъ и благимь. Слышавше слово и дръжатъ ж.**

NTG τὸ δὲ ἐν τῇ καλῇ γῆ, οὗτοί εἰσιν οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ ἀκούσαντες τὸν λόγον

V některých evangeliích se setkáváme nejenom se slovoslednými změnami, ale i s lexikálními – v dalším verši ve všech evangeliích ve funkci shodného atributu je číslovka **ѣдинъ** ve funkci zájmena neurčitého, jenom v Kjustendilském evangeliu slovanský opisovač použil synonymní **ктерь**, a to v prepozici. Je zajímavé, že v řečtině není slovo ἄνθρωπος nijak determinováno (καὶ ἴδου ἄνθρωπος τις ἦν ὑδρωπικός); slovanští opisovatelé však k tomuto substantivu dodali atri-

but. Znění tohoto verše v Banickém evangeliu je trošku odlišné – pozorujeme tam změnu nikoliv slovosledu, ale větosledu; navíc tam kongruentní atribut chybí (ve shodě s řeckým originálem).

V tomto verši číslovka **ѣДИНЪ** nevyjadřuje enumeraci, ale spíše neurčitost, a proto ji v našem příkladu můžeme považovat za synonymum slova **ѣТЕРЬ**. Používání této číslovky ve funkci neurčitého zájmena je prostředek obecně slovanský – je charakteristický pro staroslověnštinu, je běžný v pozdějších památkách, a taky v současné bulharštině (*един човек*), srbštině (*један човек*), chorvatštině (*jedan čovjek*).

Lk 14:2

Mar., Dobřejš., Vrač. **И се ѠВКЪ ѣДИНЪ ИМЪ ВОДЪНЪИ ТРЪДЪ. БѢ ПРѢДЪ НИМЪ.**

Kjust. **И се ѣТЕРЬ ѠВКЪ ИМЪ ВОДНЪИ ТРЪДЪ. БѢ БО ПРѢДЪ НИМЪ.**

Ban. **БѢ ЖЕ ТОУ ѠВКЪ ПРѢД НИМЪ ИМЪ ВОДНЪИ ТРЪДЪ.**

Z adjektiv mají ve staroslověnštině výraznou tendenci k postpozici zejména adjektiva posesivní a adjektiva relační. Postpozice relačních adjektiv byla pravděpodobně vyvolávána vztahem k řeckému originálu. Řečtina totiž měla omezenou možnost vytvořit adjektiva relační a posesivní adjektiva nevytvářela vůbec. Pravidelně bylo užíváno adnominálního genitivu místo shodného adjektivního přívlastku. Ve staroslověnštině se však tento genitiv překládá adjektivem, které je kladeno za určeným substantivem, protože adnominální genitiv stojí v řečtině většinou v postpozici (Pallasová 1982: 72). V pozdějších slovanských památkách pozorujeme stejnou tendenci jako u adjektiv kvalitativních – kladení přídavného jména před určené podstatné jméno.

Lk 6:16

Mar., Mír., Kjust., Dobrom. **Ѡ ИЮДЪ ИСКАРИОТЪСКААГО. ИЖЕ ВЪИСТЪ И ПРѢДАТЕЛЬ.**
(za NTG καὶ Ἰούδας Ἰσκαριώθ, ὃς ἐγένετο προδότης)

Ban. **ИСКАРИОТЪСКААГО ИЮДЪ. ИЖЕ ВЪИСТЪ ПРѢДАТЕЛЬ.**

Jak už bylo uvedeno, v poloze holého shodného atributu v těchto památkách pozorujeme značnou variabilitu, ale přesto si v jednotlivých evangelních prepisech můžeme všimnout určité tendence. Nejčastěji byla postpozice atributu v řečtině nahrazována prepozicí v Banickém a Kjustendilském evangeliu. Tam taky nikde nebyla uplatněna opačná tendence, totiž kladení přídavného jména do postpozice, když v řeckém originálu a v jiných slovanských rukopisech byla prepozice. V Dobřejšově, Dobromirově a Vračanském evangeliu se setkáváme s oběma tendencemi, bez převahy jedné či druhé. Srbské památky tohoto období se po této stránce ve srovnání s řeckým zněním téměř nemění – v Grigorovičově evangeliu nebyla provedena žádná slovosledná změna v rámci nominální fráze; v Miroslavově se

1. Princip regresivního řazení větných členů

slovosled atributivního syntagmatu mění jenom jednou, a to tak, že adjektivum bylo dáno za substantivum, kdežto v Mariánském čtveroevangelium a v řečtině bylo jejich pořadí opačné. Můžeme zobecnit, že srbské památky se důsledněji drží řecké předlohy než bulharské. V těch se již signály nových slovosledných modelů objevují. Počet provedených změn uvádím pro lepší přehled v následující tabulce:

Název evangelia	Změna postpozice adjektiva v řečtině v prepozici v slovanském textu	Změna prepozice adjektiva v řečtině v postpozici v slovanském textu
Mar.	1	0
Dobřejš.	2	2
Vrač.	2	2
Ban.	7	0
Kjust.	5	0
Dobrom.	3	2
Mir.	0	1
Grig.	0	0
Celkový počet	20	7

V této otázce se současné slovanské jazyky liší už od stavu ve starších památkách; v nich jsou tyto tendence, o kterých jsme napsali jako o nástupjících, už obligatorní. V současných slovanských jazycích je bezpříznakovou polohou holého adjektivního atributu prepozice, základní pořadí členů atributivního syntagmatu je **přívlastek (determinans) – substantivum (determinatum)** (Bělíčová – Uhlířová 1996: 209, Mistrík 1996: 50, Příruční mluvnice češtiny 1995: 499). Jenom v polštině postpozice adjektiva (druhového přívlastku) existuje vedle prepozice přídavného jména v rámci nominální skupiny jako slovosled základní (např. *język polski*). V ostatních slovanských jazycích je postpozice adjektiva vždy nějak příznaková, sémanticky distinktivní (vyjadřuje emocionální zabarvení promluvy, signalizuje stylistickou charakteristiku textu apod.).

V současných slovanských jazycích rovněž existuje tzv. aktualizovaná postpozice adjektivního atributu. O aktualizacím příznaku postponovaného adjektiva mluvíme tehdy, je-li zdůrazněno jakožto obsahový prvek, kterého se komunikace v daném momentu týká především, a klade-li se důraz spíše na vlastnost samu než na jejího nositele (Lesy kolem Křivokláta jsou lesy hluboké a mlčenlivé) (Bělíčová – Uhlířová 1996: 209, Mluvnice češtiny 3, Skladba 1987: 162, Uhlířová 1988: 272). Této aktualizované postpozice se hodně užívá v západoslovanských a východoslovanských jazycích, jihoslovanské jazyky v mnohem větší míře zachovávají prepozici; prostředkem aktualizace příznaku je intonační zdůraznění. V dnešní bulharštině se do postpozice dostávají jen adjektiva hodnotící většinou pouze po substantivu s obecnou, kategoriální sémantikou, v nominální frázi bez členu, přičemž

dominující substantivum nelze současně rozvíjet preponovaným atributem (Pechlivanova – Burov 1989).

V slovanských jazycích existuje pak diferenciativní postpozice adjektiva ve vlastních jménech historických osobností a tradicionalismech (*Karel Čtvrtý*, *Климент Охридски*, *Země Koruny české*), a taky tehdy, má-li atribut funkci enumerační – ve výčtech, seznamech apod., často mimo souvislý text (Běličová – Uhlířová 1996: 210, Mistrík 1966: 33, Dvonč 1968: 298). Ve všech západoslovanských a východoslovanských jazycích se setkáváme s postpozicí přídavného jména v terminologii některých oborů (např. v chemii, fyzice, botanice, zoologii, anatomii, aj.), která byla vytvářena podle latinského modelu (*kyselina octová*, *havran polní*), kdežto v současné bulharštině je v těchto případech přítomna jenom prepozice (*оцетна киселина*), podobně jako i v srbštině (*српћетна киселина*). Postpozici atributu pozorujeme i v textech s náboženskou tematikou. Ta byla také zdůvodněna vlivem latiny (hlavně v západoslovanských jazycích) a vyvolává dojem starobylého stylu (např. č. *Matka Boží*, slov. *Matka Božia*, bulh. *Майка Божия*, srb. *Майка Божја*) (Pauliny 1950/1951: 199, Příruční mluvnice češtiny 1995: 500)¹.

Celkem vzato, jihoslovanské jazyky využívají postpozice adjektiva v mnohem menší míře, a to nejčastěji jako prostředku stylově příznakového, fungujícího jako příznak knižnosti, slavnostnosti, rétoričnosti.

1.1.2. Zájmena ve funkci shodného přívlastku

Slovosledná inverze ve slovanských textech je oproti řecké předloze nejčastější u zájmen a číslovek (Pallasová 1982: 74). U zájmen, která plní stejnou syntaktickou funkci jako přídavná jména – totiž funkci shodného přívlastku v atributivních syntagmatech –, pozorujeme stejné slovosledné tendence jako u adjektiv. Tendují sice k prepozici, ale je taky hodně případů, kdy slovanský opisovač klade zájmeno za substantivum, i když je ve staroslověnské a řecké předloze v prepozici. Podle zpracovaného materiálu můžeme soudit, že situace je dost komplikovaná a že pozice pronomin ve funkci shodného atributu v nominální frázi v textech z 12. – 13. století ještě není ustálena. Pozorujeme značnou variabilitu v rámci téže památky a nelze říct, že výrazně převládá ten či onen slovosledný model.

Jak už bylo zmíněno v podkapitole o postavení adjektiv, i o postavení zájmen platí, že málokdy pozorujeme slovoslednou změnu ve všech slovanských památkách; tyto změny jsou spíše ojedinělé a vyskytují se většinou jen v jednom ze slovanských prepisů.

¹ Postponovaný přívlastek se vyskytuje rovněž ve frazémeh typu *pravda pravdoucí, tma tmoucí* (zde jde o přívlastek s významem stupňovacím) (Příruční mluvnice češtiny 1995: 500).

1. Princip regresivního řazení větných členů

1.1.2.1. Postavení posesivních zájmen ve funkci shodného přívlastku

Ve funkci shodného atributu fungují všechna posesivní zájmena, u každého druhu byly zaznamenány slovosledné změny.

V evangelním textu mladších rukopisů pozorujeme – stejně jako u adjektiv – snahu klást zájmeno jakožto člen determinující před determinované podstatné jméno:

Mt 9:14

Mar. тогда пристѣпиша къ нему оученици иоанови гл҃҃це. по что мы и фарисѣи постимъ са много. А оученици твои не постатъ са. (za NTG οἱ δὲ μαθηταὶ σου οὐ νηστεύουσιν)

Ban. тогда пристѣпиша къ немѣ оученици иовани гл҃҃це. почто мы фарисеи постимъ са много. А твои оученицы не постатъ са.

Velmi často se ale setkáváme s faktem, že slovanští opisovatelé kladou přívlastňovací zájmeno za určované substantivum, ačkoliv v řeckém textu je zájmeno v prepozici (Horálek 1954: 227). U posesivních zájmen se tato slovosledná tendence projevuje s mnohem větší frekvencí než u adjektiv. U adjektiv se vyskytla celkem čtyřikrát, kdežto u zájmen devětatřicetkrát z celkového počtu 51 provedených změn. V případě posesivních zájmen je ve všech sledovaných památkách postpozice takřka důsledná. Tento fakt by bylo možno vysvětlit snahou opisovačů zachovat vyšší styl biblického textu použitím tohoto modelu, ale není dost jasné, proč právě u zájmen se tato tendence projevovala výrazněji. Možná tomu tak bylo proto, že adjektiva ve staroslověněštině měla postavení volnější, kdežto zájmenná postpozice měla stylistickou příchuť „biblismu“ (Večerka 1984: 185).

V následujících verších pozorujeme silnou tendenci zájmen k postpozici:

Lk 6:47

Mar., Mir., Dobrom., Ban. Вѣсѣкъ градъ къ мнѣ и слышаніи слова моѣ и творѣ ѣ. сѣкажъ азъ кому естъ подобенъ.

Kjust. Вѣсѣкъ бо градъ къ мнѣ и слышаніи моѣ слова и творитъ ѣ. скажъ вамъ кому естъ подобенъ. (za NTG Πᾶς ὁ ἐρχόμενος πρὸς με καὶ ἀκούων μου τῶν λόγων καὶ ποιῶν αὐτοῦς)

Lk 11:17

Mar., Dobrom. онъ же вѣды ихъ помышлениѣ. Рече имъ (za ř. αὐτὸς δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὰ διανοήματα εἶπεν αὐτοῖς)

Dobřejš., Ban. онже вѣды помышлениѣ ихъ. Рече имъ

Lk 11:48

Mar. Dobrom. ѣко ти оубо избиша ѿ. Вы же зиждете ихъ гробы. (za NTG ὑμεῖς δὲ οἰκοδομεῖτε αὐτῶν τὰ μνημεῖα)

Dobrejš., Ban. **Ѣко ти извншж ѿ. Вты же зиждете гробы ихъ.**

Lk 9:26

Mar., Kjust., Dobrom., Ban. **лже во аште постыднтъ сѧ мене и моихъ словесъ. Гего снѣ чѣскты постыднтъ сѧ.** (za NTG ὅς γὰρ ἄν ἐπαισχυνθῆ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους)

Dobrejš. **иже во постыднтъсѧ мене и словесъ моихъ. Гего и снѣ чѣсктын постыднтъсѧ его.**

V dalším případě je patrné, že existovala nejistota, pokud jde o místo posesiva ve funkci shodného přívlastku. Jak ukazuje Banické evangelium, v identických syntaktických konstrukcích v tomtéž verši zaujímá přivlastňovací zájmeno jednak prepozici – ve shodě s řečtinou (NTG μου τὸ αἷμα – **мож кръвь**), jednak postpozici – na rozdíl od řecké předlohy (NTG μου τὴν σάρκα – **плать мож**). Avšak v Ja 6:54 se text tohoto evangelia drží slovosledu řeckého originálu (v obou nominálních frázích se zájmeno nachází před podstatným jménem). Je to další svědectví toho, že místo zájmena jakožto shodného atributu nebylo ustáleno.

Ja 6:56

Mar., Dobrejš., Dobrom. **Ѣды мож плать и пиан мож кръвь. Вь мнѣ прѣбываатъ и азъ вь немъ.** (za NTG ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα)

Vrač. **Ѣды плать мож и пи крвь мож. Вь мнѣ прѣбываеъ и азъ вь немъ.**

Ban. **Ѣды плать мож и пиж мож кръвь. Вь мнѣ прѣбываакъ и азъ вь немъ.**

V tomto i v dalším verši rovněž pozorujeme, že ve Vračanském evangeliu takovéto kolísání neexistuje a že tam slovanský opisovač dává přednost konstrukci s postpozicí:

Ja 6:54

Mar., Dobrejš., Dobrom., Ban. **Ѣды мож плать и пиан мож кръвь. лмать живота вѣчнѧаго. И азъ вьскрѣшж и в послѣднии днь.** (za NTG ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα)

Vrač. **Ѣды плать мож и пи крвь мож. лмать животъ вѣчнѧин. И азъ в'скрѣшоу и в послѣднии днь.**

Též v dalších uvedených verších je patrné, že pozice posesiva ve funkci shodného atributu nebyla úplně ustálená, že slovanští opisovači váhali při jejich umísťování v rámci nominální fráze, a to nejen v různých památkách, ale i v rámci jedné a téže památky. V Mar. Mt 23:8 se staroslověnský text drží slovosledu řeckého originálu, ale v následujícím verši přivlastňovací zájmeno **вашъ** je už v postpozici:

1. Princip regresivního řazení větných členů

Mt 23:9

Mar., Vrač. **и отъца не нарицаете себѣ на земли. Единъ бо естъ отъць вашъ. иже естъ ннвсхъ.**

Dobrejš., Mir., Ban. **и уца не нарицаете себѣ на земли. Единъ бо естъ вашъ утецъ. иже естъ на небесехъ.** (za NTG εἷς γάρ ἐστιν ὁ πατήρ)

Stejný jev pozorujeme např. v Dobrejšově evangeliu, kde v Mt 23:9 zájmeno **вашъ** je v prepozici vůči řídicímu substantivu ve shodě s řeckým zněním, ale v Ja14:1 je v pozici za podstatným jménem. Obdobná situace nastala u zájmena **свои** – v Mariánském a Banickém evangeliu Mt 26:52 je zájmeno **свои** v postpozici k určovanému podstatnému jméno **ножь**, ale v prepozici k **мѣсто** (na rozdíl od řeckého originálu):

Ja 14:1

Mar., Dobrom. **да не съмжшгаатъ сѧ ваше срдце. Вѣроуите въ ѣа и въ ма вѣроуите.** (za NTG Μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία)

Dobrejš., Vrač., Ban. **нж да не смжцаетсѧ срдце ваше. Ни Устрашаеть. Вѣроуите въ ѣъ и въ ма вѣроуите.**

Mt 26:52

Mar., Ban. **Тъгда гла емоу исъ. Възврати ножь свои въ свое мѣсто. Вси бо приемъше ножь ножемъ погыбнжтъ.**

Vrač., Mir. **Тогда гла емоу исс. Възврати ножь свои въ мѣсто свое. И вси приемъше ножь ножемъ погыбнжтъ.** (za NTG ἀλόστρεψον τὴν μάχαιράν σου εἰς τὸν τόπον αὐτῆς)

Důkazem neustálené pozice shodného atributu vyjádřeného zájmenem jsou i další dva verše. Texty Vračanského a Banického evangelia se např. liší ve svém slovosledu v rámci stejné fráze ve dvou sousedních verších. V jednom případě se slovanský přepis drží znění Mariánského čtveroevangelia a řeckého textu, v druhém mění pozici zájmena, a to vždycky ve prospěch modelu s postpozicí shodného atributu:

Mt 7:24

Mar., Ban., Grig. **Всѣкъ оубо иже слышитъ словеса моѣ си и творитъ ѣ. оуподоблж и мжжж мждроу. иже созъда храминж свож на камене.**

Vrač., Mir. **Всѣкъ иже слышитъ словеса моѣ съ. и сътворитъ ж. оуподобла и мжжж мждроу. иже създа своа храминж на камени.** (za NTG ὅστις ὀκοδόμησεν αὐτοῦ τὴν οἰκίαν ἐπὶ τὴν πέτραν)

Mt 7:26

Mar., Mir., Vrač. **и всѣкъ слышии словеса моѣ си и не твори ихъ. Оу-**

ПОДОВИТЬ СѦ МЖЖЖ ВОУЖ. ІЖЕ СОЗЪДА СВОИЖ ХРАМИНЖ НА ПѢСЦѢ. (za NTG ὄστις ὠκοδόμησεν αὐτοῦ τὴν οἰκίαν ἐπὶ τὴν ἄμμον)

Ban., Grig. и весь слъшжи словеса моѣ си и не твора ихъ. Оуподовла и мж жѣ воую. иже съзѣда храминж своа на пѣсцѣ.

V dalších dvou verších se setkáváme také se změnou slovního druhu – v řečtině je použito přídatné jméno ἴδιος se sémantikou „svůj, vlastní“, kdežto slovanský text má posesivum ve funkci shodného přívlastku:

Lk 6:44

Mar., Mir., Dobrom., Ban. всѣѣко во дрѣво отъ плода своего познаатъ сѦ.

Kjust. всѣѣко дрѣво отъ своего плода познаеть сѦ. (za NTG ἕκαστον γὰρ δένδρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρπῷ γινώσκεται)

Mt 22:5

Mar., Mir., Grig., Dobřejš., Vrač. они же не рождѣше отидж. Овѣ на село свое овѣ на коуплаж своиж.

Ban. они же не раждѣше отидж. Овѣ на свок село. Овѣ же на коупла своа. (za NTG ὅς μ'εν εἰς τὸν ἴδιον ἀργόν, ὅς δ'ε ἐπὶ τὴν ἐμπορίαν αὐτῷ)

Ze všech slovanských prepisů Mt 22:5 se jenom Banické evangelium drží znění řeckého originálu. Jiný slovosled v ostatních evangeliích byl možná způsoben vlivem odlišné řecké předlohy. Je také pravděpodobné, že slovanští opisovači chtěli zachovat slovosled identických konstrukcí se stejnou syntaktickou funkcí.

Samozřejmě v slovanských evangelních prepisech existuje i opačná tendence – v mladších rukopisech je to snaha klást někdy posesivum před určené substantivum – na rozdíl od řecké předlohy a starších slovanských textů:

Lk 9:43

Mar., Kjust., Dobrom., Vrač., Ban. рече къ оученикомъ своимъ (za NTG εἶπεν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτῷ)

Dobřejš., Mir. рече гдѣ къ своимъ оученикомъ

Mt 22:3

Mar., Mir., Grig., Dobřejš., Ban. і посъла рабы своиа призъвати зъвантына на бракъ. і не хотѣхж прити. (za NTG καὶ ἀπέστειλεν τοὺς δούλους αὐτῷ)

Vrač. і посла своиа рабы призвати звантыж на бракъ. і не хотѣхж прити.

Lk 15:15

Mar., Kjust., Vrač., Ban. и шедѣ прилѣпи сѦ единомъ отъ жителъ тоиѦ странты. И посъла и на село своѣ пастъ свиини. (za NTG καὶ ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τοὺς ἀργοὺς αὐτῷ βόσκειν χοίρους)

1. Princip regresivního řazení větných členů

Dobrejš. и шедъ прилѣпи са единомоу отъ жителъ тоахъ страны. И посъла и на своѣ села паство свинниа.

Další verš je jedním z mála příkladů, kdy se ve většině slovanských přepisů prosadila progresivní slovosledná tendence:

Lk 13:15

Mar., Dobrejš., Dobrom. Къждо васъ въ соботѣ. Не отрешаатъ ли своего волоу ли осъла отъ ꙗслии. И ведъ напаѣатъ.

Kjust., Vrač., Ban. Къждо васъ всоботѣ. Не отрѣшаатъ ли вола своего или осъла отъ ꙗслии. И веды напаѣеть и. (za NTG οὐ λύει τὸν βοῦν αὐτοῦ)

Je zajímavé, že v případě postavení přídatného jména jakožto shodného atributu se v některých středobulharských památkách výrazně projevuje jenom jedna slovosledná tendence provedení změny oproti znění řeckého originálu a Mariánského čtveroevangelia (např. v Banickém evangeliu – tendence klást adjektivum před substantivum v rámci atributivního syntagmatu), zatímco o posesivních zájmenech plnicích stejnou syntaktickou funkci totéž říci nemůžeme. V každé památce se setkáváme s oběma slovoslednými modely, i když u všech mírně převažuje tendence klást pronomem do postpozice (na tento fakt ve staroslověnských památkách upozornili také M. Noha a R. Večerka – Noha 1971; Večerka 1979a, 1979b). Toto se výrazněji projevuje v Banickém a Vračanském evangeliu, v menší míře pak v Dobrejšově. Je zvláštní, že pokud jde o pozice zájmen, tyto evangelní přepisy se ukazují jako texty mnohem konzervativní, ale při zkoumání postavení přídatných jmen zjistíme, že právě zde novější tendence se odrážejí nejvíce. V Dobromirově evangeliu je počet změn ve prospěch jedné či druhé tendence vyrovnaný. V Kjustendilském evangeliu jsem neregistrovala žádnou změnu, jeho text se důsledně drží slovosledné struktury řecké předlohy. V srbských evangeliích nebyla provedena žádná změna ve prospěch progresivního slovosledného modelu – tento stav je shodný se statistikou o postavení přídatných jmen, ale s tím rozdílem, že srbské památky dodržovaly řecký slovosled v atributivních syntagmatech s přídatným jménem většinou bez výjimky, zatímco v postavení zájmen (kdy nesledovaly řecký slovosledný model) vždy dávaly přednost konstrukcím, ve kterých bylo zájmeno v postpozici. V následující tabulce uvádím počet a druh provedených změn:

Název evangelia	Změna postpozice posesivního zájmena v řečtině v prepozici v slovanském textu	Změna prepozice posesivního zájmena v řečtině v postpozici v slovanském textu
Mar.	3	5
Dobrejš.	3	6
Mir.	0	4

Název evangelia	Změna postpozice posesivního zájmena v řečtině v prepozici v slovanském textu	Změna prepozice posesivního zájmena v řečtině v postpozici v slovanském textu
Grig.	0	6
Kjust.	0	0
Dobrom.	2	2
Vrač.	1	8
Ban.	3	8
Celkový počet	12	39

1.1.2.2. Postavení kolektivních zájmen ve funkci shodného přívlastku

Na rozdíl od přívlastňovacích zájmen se u kolektivních zájmen **всьь**, **толникъ** (sémanticky sem můžeme zařadit i zájmenné adjektivum **мъногъ**) častěji objevuje prepozice v těch případech, kdy se slovanský text liší od řeckého originálu i od znění Mariánského čtveroevangelia (v řeckém textu jsou v uvedených atributivních syntagmatech v převážné většině přídavná jména, která jsou překládána zájmeny):

Mt 26:59

Mar., Dobřejš., Vrač., Ban. архиререн же и старьци. и **сьнемь всьь**. и скаахж лъжа съвѣдѣтелѣ на ꙗса. ꙗко да оубиютьъ и. (za NTG Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ τὸ συνέδριον ὅλον)

Mir. архирѣи же и старци. и **всьь сномь**. и скахю лъжа съвѣдѣтелѣ на ꙗса. ꙗко да оубиютьъ и.

Lk 7:21

Mar., Mir., Ban. въ тѣ часѣ и сцѣли мѣногъ отъ неджгѣ. и ранѣ и дѣхъ зъль. и **мѣногомъ слѣпомъ** дарова прозрьѣние.

Dobrom. въ тѣже чѣсь и сцѣли ꙗсѣ мѣногъ. отъ неджгѣ. и ранѣ. и отъ дѣхъ зъль. и **слѣпымъ многомъ** дарова прозрьѣние. (za NTG καὶ τυφλοῖς πολλοῖς ἐχαρίσατο βλέπειν)

Lk 8:27

Mar., Mir., Dobrom., Vrač., Ban. и шедъшоу же емоу на землж. Ѣрѣте и мжжъ единъ отъ града. и же имѣ вѣсы отъ **лѣтъ мѣногъ**. (za NTG ἔχων διαμόνια καὶ χρόνω ἰκανῶ)

Kjust. низшедъшоу же кмоу на зема. Ѣрѣте его мжжъ ктеръ ѿ града. и же имѣаше вѣсь ѿ **мнѣ лѣтъ**.

V řeckém originálu jsou v případech, když je ve slovanském textu kolektivní zájmeno **всьь**, vždy přídavná jména ὅλος se sémantikou „celý“, nebo πᾶς s významem „celý, každý, všechen“. Jejich polohu v prepozici i postpozici v řeckém textu můžeme vysvětlit právě jejich slovnědruhovou povahou (jak už bylo zmíněno

1. Princip regresivního řazení větných členů

v podkapitole o postavení přídavného jména jakožto shodného atributu, adjektiva v řečtině nemají pevně ustálené místo v rámci atributivního syntagmatu).

Stejně jako u adjektiv i zde se setkáváme se specifickým opisovatelským postupem – přestože je v řeckém textu ὄλος nebo πᾶς v prepozici, slovanský opisovač klade kolektivum, kterým překládá tato řecká adjektiva, do postpozice. I v těchto případech lze uvažovat o tom, že to mohlo být způsobeno vlivem odlišné řecké předlohy, ale my se spíše přikláníme k vysvětlení, že je to výsledek pravděpodobné snahy opisovačů zaměnit tuto konstrukci konstrukcí staršího typu s postpozicí determinantu, protože si mysleli, že tím text nabude charakteru textů vyššího stylu. Další verše jsou důkazem toho, že pozice kolektivního zájmena **всѣ** v středobulharských památkách ještě není ustálena:

Mt 18:16

Mar., Dobřejš., Vrač. **да въ оустѣхъ двѣю ли тринъ свѣдѣтель станеть всѣкъ глѣ.** (za NTG σταθῆ πᾶν ῥῆμα)

Ban. **да въ оустѣхъ двою или трою свѣдѣтель станеть глѣ всеъ.**

V tomto verši rovněž pozorujeme jednu lexikální změnu: v jednotlivých památkách bylo řecké πᾶς přeloženo různými zájmeny – jednak zájmenem **всѣкъ** (ve většině evangelií), jednak zájmenem **всеъ** (v Banickém evangeliu).

Tentýž jev (kolísání v postavení atributu) pozorujeme i u postavení kolektivního zájmena **мъногъ**. V dalších příkladech lze ve Vračanském a Grigorovičově evangeliu zjistit fakt, že slovanský opisovač kladl zájmeno **мъногъ** za substantivum. Možná to byly přepisy z jiné řecké předlohy, anebo je to další důkaz toho, že pozice shodného atributu v srbských a bulharských písemných památkách z 12. – 13. století ještě nebyla úplně ustálena:

Ja 6:5

Mar., Dobřejš., Dobrom., Ba n., **възведъ же очи ѿсѣ видѣвъ ꙗко мъногъ народъ градеть къ нему.** **гла къ филипоу.** **чимъ коупимъ хлѣвы да ѣдять си.** (za ř. καὶ θεασάμενος ὅτι πολὺς ὄχλος ἔρχεται πρὸς αὐτὸν)

Vrač. **възведъ ѿсоусѣ очи свои и видѣвъ ꙗко народъ много градеть к'нему.** **и гла къ филипоу.** **чимъ коупимъ хлѣви да ѣдять си.**

Mt 8:18

Mar., Mir., Vrač., Ban. **оузрѣ же ѿсѣ мъногы народы окръсть себе.** **повелѣ ити на онъ полъ.** (za NTG [var.] Ἰδὼν δ' ἐὸ Ἰησοῦς πολλοὺς ὄχλον περὶ αὐτὸν)
Grig. **Ѹзрѣвъ же ѿсѣ народъ много вкръсть себе.** **И повелѣ ити на онъ полъ.**

V dalších verších pozorujeme projevení progresivní snahy klást determinant před určovaný element, která postupně začala pronikat do psaného jazyka:

Mt 15:33

Dobrejš., Mir., Grig., Ban. ⚭ ꙗшж ємоу оученици. Ѡтъ кждоу намъ въ поустѣ мѣстѣ хлѣбъ толико. Насытити народа толика. (za NTG πόθεν ἡμῖν ἐν ἐρημίᾳ ἄρτοι τοσοῦτοι ὥστε χορτάσαι ὄχλον τοσοῦτον)

Mar., Vrač. ⚭ ꙗша ємоу оученици. Отъ кждѣ възьмемъ на поустѣ мѣстѣ хлѣбы. Насытити толико народа.

Varianty v Mariánském a Vračanském evangeliu se odlišují od řeckého originálu možná proto, že byly upraveny podle jiného řeckého zdroje (mají trochu jinou syntaktickou organizaci), možná z toho důvodu, že se zde projevila tendence klást shodný přívlstek před určované substantivum. Tato tendence se neprojevila v ostatních památkách pravděpodobně proto, že v nich pozorujeme tzv. syntaktický paralelismus – využití identických syntaktických konstrukcí, které jsou v bezprostřední blízkosti (хлѣбъ толико; народа толика). Slovanský opisovatel tuto konstrukci možná nechtěl porušit, a proto je kolektivní zájmeno **толикъ** v obou případech v postpozici.

V následujícím příkladě se pravděpodobně setkáváme opět s jevem zvaným syntaktický paralelismus (jako v Mt 15:33 při umístění zájmena **толикъ**), ale tentokrát používá tuto konstrukci slovanský kopista (na rozdíl od řeckého originálu). Prepozice zájmena **мъногоъ** ve funkci shodného přívlasku může být odůvodněna právě použitím tohoto opisovatelského postupu, anebo nově se objevivší tendencí klást v rámci nominální fráze atribut shodný před substantivum:

Lk 12:19

Mar., Dobrejš., Vrač., Ban. ⚭ рекж ѡши моен. ѡше имаши мъного добро лежаште на лѣта многа. Почивай ѣждь пни весели сѧ. (za NTG ψυχή, ἔχεις πολλὰ ἀγαθὰ κείμενα εἰς ἔτη πολλὰ)

Dobrom. ⚭ рекж ѡши моен. ѡше имаши много добро. Лежашце на многа лѣта. Почивай. ѣждь пни весели сѧ.

U kolektivních zájmen je zřejmé, že snaha klást pronomen za substantivum se neprojevuje tak kategoricky, jako např. u zájmen posesivních. Můžeme říct, že u kolektiv je tento poměr víceméně vyrovnaný. Žádný ze slovanských přepisů se nevyznačuje tím, že preferuje postpozici zájmena, právě naopak – ve všech památkách je zřetelná mírná tendence dávat zájmeno do prepozice. Dokonce v nejstarším zkoumaném evangeliu (Codex Marianus) byly provedeny dvě slovosledné změny ve srovnání s řeckou předlohou, obě ve prospěch progresivní tendence. V Míroslavově a v Kjustendilském evangeliu zaznamenáváme jenom tuto progresivní tendenci, v ostatních středobulharských památkách je užito obou slovosledných modelů bez výrazné převahy jednoho či druhého. V Dobrejšově evangeliu se nevyskytuje žádná slovosledná změna u kolektiv ve funkci kongruentního atributu.

1. Princip regresivního řazení větných členů

Je zajímavé, že srbské památky, které se v případě polohy adjektiv a zájmen pose-
sivních vyznačovaly společnými charakteristikami, se liší – v Miroslavově evangeliu
slovanský opisovač třikrát změnil slovosled ve prospěch progresivní tendence klást
determinující člen před determinovaný, kdežto v Grigirovičově byly provedeny
jenom dvě změny, a to přesunutím kolektiva do postpozice – na rozdíl od textu
Mariánského čtveroevangelia a řecké předlohy. Počet změn uvádím v následující
tabulce:

Název evangelia	Změna postpozice kolektivního zájmena v řečtině v prepozici v slovanském textu	Změna prepozice kolektivního zájmena v řečtině v postpozici v slovanském textu
Mar.	2	0
Dobřejš.	0	0
Mir.	3	0
Grig.	0	2
Kjust.	3	0
Dobrom.	1	0
Vrač.	1	1
Ban.	1	1
Celkový počet	11	4

1.1.2.3. Postavení ukazovacích zájmen ve funkci shodného přívlastku

Soustava demonstrativ je ve všech slovanských jazycích v zásadě vybudována
na vztazích prostorové vzdálenosti od mluvčího, na principu „mluvčímu bližší
– vzdálenější“ (Mluvnice češtiny 2, 1986: 92). Systém demonstrativních zájmen
ve staroslověněštině, stejně tak i v pozdějších slovanských památkách, je čtyřčlen-
ný² (Gramatika na starobálgarskija ezik 1991: 236) – jsou to zájmena **ѣ** (které
se používá pro obecné ukazování předmětu bez zpřesnění jeho prostorové loka-
lizace), **онѣ** (které odkazuje na vzdálený předmět), **сь** (se sémantikou *tento (tady)*),
zdůrazňující blízkost ukazovaného předmětu) a **овѣ** (kterého se používá jenom
ve výčtech a při opozici, se sémantikou recipocity, zejména v konstrukcích typu
овѣ ... овѣ же, овѣ ... инѣ anebo **овѣ ... друѣ** se sémantikou *jeden – druhý*, srov.
Mar. Mt 25 :15 **овомоу же дастъ пять талантъѣ. овомоу же дѣва. овомоу же
единѣ. комоуждо противъ силѣ своен**).

Stejně jako u ostatních zájmen ve funkci kongruentního atributu i u demon-
strativ – co do jejich pozice v rámci nominální fráze – jsme zjistili poměrně velkou

2 J. Kurz uvádí, že systém demonstrativ ve staroslověněštině je trojčlenný; bylo by ovšem možné
připustit také takový stav, že šlo o systém binární s připojeným bezpříznakovým, indiferentním členem
(zájmeno **ѣ**), přičemž tento indiferentní člen mohl fungovat místo prvního (**онѣ**) nebo druhého (**сь**)
demonstrativa. Takový systém by byl využíván jako systém trojčlenný (Kurz 1972b: 65).

závislost na starším slovanském textu. Slovanské texty se v těchto konstrukcích drží v drtivě většině slovosledu Mariánského čtveroevangelia a řeckého originálu (ať s prepozicí, nebo postpozicí demonstrativa). Ve sledovaných evangelních přepisech jsme v těchto syntagmatech pozorovali určitý počet slovosledných změn, ale nelze říct, že by se prosazoval nějaký jednotný slovosledný model. Možná to bylo způsobeno tím, že tyto změny odrážely různou jazykovou skutečnost – na jedné straně to byla případná snaha opisovače zdůraznit určitý člen syntagmatu, na straně druhé se v jazyce začaly objevovat jevy již existující v jazyce mluveném, anebo se začaly odrážet jazykové rysy charakteristické i pro další balkánské jazyky. Pravděpodobně je to v souvislosti s tím, že v excerpovaných textech se nacházejí i zárodky změny ve vyjadřování deixe – totiž přechod na systém dvoučlenný (tento proces začal po staroslověnském období)³. Tento jednodušší deiktický systém je dnes znám ve většině slovanských jazyků a také v neslovanských jazycích balkánských (rumunštině, albánštině, novořečtině). Vznik dvoučlenné deixe (typu *ten-to – onen*) nepochybně souvisí s oslabením prostého, nerozšířeného zájmena тѣ v člen⁴ (jistě změny v deiktickém systému pozorujeme teprve ve středobulharských památkách, z čehož vyplývá, že vznik členové kategorie je zjevem asi z 12. – 13. století a že počátky syntaktických balkanismů jasně pronikají až do textů postcyrilometodějských, srov. Kurz 1972b: 66).

Nejčastěji se pozice demonstrativa vůči řídicímu substantivu měnila v místních a časových příslovečných určeních, která jsou konstituována z ukazovacího zájmena a řídicího substantiva.

Slovosledné změny se vyskytovaly v *časových určeních temporálně orientujících* (GREPL – KARLÍK 1986: 288), které vymezují časový úsek, vzhledem k němuž nabývá platnost slovesný děj nebo stav. V časových určeních jsme se častěji setkávali s kladením demonstrativa za substantivum (i když ve zkoumané staroslověnské památce bylo toto pořadí opačné), nejčastěji v Miroslavově a Banickém evangeliu, ale nedá se zobecnit, že k tomu docházelo pravidelně. V takových případech by se mohlo uvažovat, že excerpované verše jsou důkazem procesu vzniku členu nebo jeho pronikání z řeči mluvené do písemných památek, avšak neměl by se přehlížet kontext, naopak, mělo by se počítat i s případným vlivem odlišné řecké předlohy.

3 Zbytky staršího deiktického systému (i když trochu odlišné od stavu ve staroslověnské a ve sledovaných slovanských památkách) jsou přítomny v současné bulharštině, přesněji v dialektech rodopských, kde se rovněž rozlišuje mezi objektem bližším a vzdálenějším v relaci k mluvčímu. Je zajímavé, že se tento rozdíl vyjadřuje tvarem členné formy – existují např. tři formy substantiva *žena* s členem – *жената* (neutrální, nenese sémantiku prostorové lokalizace), *женаса* (vyjadřuje vzdálenost vůči mluvčímu), *женаса* (používá se pro blízké předměty/osoby mluvčímu).

4 Naším cílem není důsledné zkoumání vzniku a formování kategorie členu ve středobulharských památkách, i když okrajově se tímto problémem zabýváme také – excerpované slovosledné změny nedokládají úplný a vyčerpávající důkazový materiál o této problematice ve sledovaných evangeliích.

1. Princip regresivního řazení větných členů

Kromě toho jsme při rozboru případů s prepozicí demonstrativa před prostým substantivem počítali s faktem, že prepozice v takových syntagmatech vyjadřuje expresivitu, je prostředkem intenzifikace (Kurz 1972a: 46, Kurz 1939-1946) a že pozice za substantivem je neutrální, bezpříznaková – prokazuje to zejména rozbor jednotlivých případů slovosledných změn po významové stránce.

V následujících verších byla provedena změna pozice zájmena **тъ**, které zde označuje různé časové úseky, odkazuje k času, v němž se líčený děj konal. V Mt 24:19 byla postpozice demonstrativa v Miroslavově evangeliu pravděpodobně způsobena tím, že nebylo nutné zdůrazňovat význam zájmena; ty dny, o kterých se mluví, jsou už několikrát zmíněny v předešlých verších této kapitoly. Stojí za povšimnutí, že současná bulharština preferuje v tomto případě prepozici, a to demonstrativa *оня* (tady by se mohlo také očekávat použití členu u substantiva *дни*) – *А горко на непразните и на кърмещите в оня дни!*, chorv. má rovněž toto demonstrativum: *A jao trudnicama i dojiljama u one dane!*:

Mt 24:19

Mar., Dobřejš., Grig., Ban. **горе же непраздънѣмъ и доштимъ въ тѣ дни.** (za NTG ἐν ἐκείναις τὰς ἡμέραις)

Mir. **горе непраздънѣмъ и доещимъ въ дни тѣ.**

V dalším uvedeném verši má většina slovanských památek (dokonce i Mariánské čtveroevangelium) ukazovací zájmeno v postpozici. Domníváme se, že motivace této změny byla stejná, jako u Mt 24:19 – nebylo nutné vyjadřovat nějaký důraz a tato fráze nebyla ani kladena do protikladu k nějakému jinému časovému určení. V současné bulharštině a chorvatštině je rovněž použito demonstrativa v prepozici ...*нито пак дрзна вече някой от тоя ден да Му задава въпроси*, chorv. ...*niti se od toga dana tko usudio upitati ga bilo što*.

Mt 22:46

Mar., Vrač., Ban., Mir. **ни съмѣ кѣто отъ днѣ того въпросити его кѣ томоу.** Dobřejš. **никѣтоже ѿ того днѣ въпроси его кѣтомоу.** (za NTG ἀπ' ἐκείνης τῆς ἡμέρας)

V dalším uvedeném verši se setkáváme s poměrně častým jevem (zvláště v Miroslavově evangeliu) – ukazovací zájmeno je zde také dáno do postpozice vůči řídicímu substantivu, ale je rovněž provedena záměna demonstrativa **тъ** za **онь**. Stojí za pozornost, že v novobulharském překladu tohoto verše je také použito zájmena *онзи*, ale v prepozici: *В онзи ден мнозина ще ми рекат: Господи, Господи, не в Твоето ли име пророкувахме...* (v současné bulharštině se už demonstrativum v postpozici v rámci nominální fráze už nevyskytuje vůbec):

Mt 7:22

Mar., Ban. **мѣноши во рекжѣтъ мнѣ въ тѣ день.** ꙗко ꙗко не въ твоє ли има прѣстѣвоахомъ. (za NTG ἐν ἐκείνῃ τῆς ἡμέρᾳ)Mir. **мноси рекють мнѣ въ днь онь.** ꙗко ꙗко не въ твоє ли име прѣстѣвоахомъ.

V dalších uvedených verších pozorujeme, že prepozice demonstrativa dodává nominálním frázím s významem místního určení sémantiku zesilování, je důsledkem důrazu (Kurz 1972a: 46). Toto vyplývá ze sledování kontextu, srov. např. u Lk 18:3 předešlý verš Lk 18:2: **сѣди бѣ единъ въ единомъ градѣ.** O tom, že tady byl kladen jistý důraz na podstatné jméno, svědčí i znění novobulharského překladu, kde je místo demonstrativa použito přídavného jména *същъ*, které znamená *týž, tentýž, ten samý*, popř. *stejný* a znamená zesilování a aktualizaci: *В същия градъ имаше и една вдовица*. Je tomu tak i u dalšího verše Lk 2:8 – novobulharský překlad nás také ujistuje, že jde o důraz, protože je v něm rovněž použito přídavného jména *същъ*: *И на същото място имаше овчари, които живееха в полето...* (svědčí o tom i kontext předešlých veršů této kapitoly):

Lk 18:3

Mar., Dobřejš., Vrač. **вдова же бѣ въ градѣ томъ.** и прихождааше къ нему ꙗко гл҃ашти. мьсти мене отъ сѣпрѣ моего. (za NTG χήρα δε ἦν τῆ πόλει ἐκείνῃ)Kjust. **и вдовица же в томже градѣ.** и прихождааше к нему ꙗко гл҃аци. мьсти мене ꙗко сѣпрѣ моего.

Lk 2:8

Mar., Dobřejš., Ban. **и бѣахъ пастыри въ тоужде странѣ.** вѣдаше и стрѣгашце стражж ноцѣнжж о стадѣ своемъ.Dobrom. **и пасторси бѣхж въ странѣ тои.** вѣдаше и стрѣгашце стражж ноцѣнжж о стадѣ своемъ. (za NTG και ποιμένες ἦν τῆ χώρᾳ αὐτῆ)

Slovosledné varianty jsme pozorovali rovněž v takových výrazech, které bychom po formální stránce mohli zařadit mezi příslovečná určení místa, ale které už mají přenesený význam a jsou víceméně frazeologizované – např. ve výrazu **црство мое нѣстъ отъ сего мира** demonstrativum **съ** ukazuje na zemi a lidský život na ni, na tento svět, v širokém smyslu na pozemský život – v protikladu k záhrobí, onomu světu, k životu posmrtnému, věčnému a dokonce k Božímu království na nebi (Kurz 1972a: 45) (srov. opozice v současných jazycích: č. *tento svět – onen svět*, chorv. *ovaj svijet – onaj svijet*, srb. *ovaj svet – onaj svet*, bulh. *този свят* [ale někdy i jenom s členem: *светът*] – *онзи свят*, angl. *this world – the next world*). I v takovýchto spojeních se vyskytovaly různé poziční varianty demonstrativ, např. v dalším uvedeném verši v rámci jednoho a téhož evangelia (v Dobřejšově a Dobromirově evangeliu) nacházíme obě varianty. V Mariánském, Miroslavově a Vračanském evangeliu jde možná ojev

1. Princip regresivního řazení větných členů

už zmiňovaný jako *syntaktický paralelismus* – snahu zachovat identické konstrukce ve stejných syntagmatech, které jsou v bezprostřední blízkosti, zvláště v rámci jednoho verše; ostatně je takový i slovosled řecké předlohy. Motivaci slovosledných odchylek můžeme hledat ve vlivu možné odlišné řecké předlohy, nebo jako projev toho, že se tato ustálená slovní spojení slovosledně formovala (tj. jak demonstrativum postupně zaujímá obligatorní prepozici v rámci této frazeologizované nominální fráze) – srov. také bulh. *Моето царство не е от този свят; ако беше царството ми от този свят, служителите ми щяха да се борят...* a chorv. *Kraljevstvo moje nije od ovoga svijeta. Kad bi moje kraljevstvo bilo od ovoga svijeta, moje bi se sluge borile...*

Ja 18:36

Mar., Mir., Vrač. цѣрство мое нѣстъ отъ сего мира. аште отъ сего мира би было цѣрство мое. слоугы оубо моя подвижали са быша. да не прѣданъ вимъ нюдѣомъ. (za NTG ἡ βασιλεία ἡμῶν οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. εἰ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἦ ἡ βασιλεία ἡ ἡμῶν)

Dobrom. цѣрство мое нѣстъ отъ мира сего. аще отъ сего мира би было цѣрство мое. слоугы оубо мое подвижали се быше. да не прѣданъ вихъ быль.

Dobrejš. цѣрство мое нѣстъ ѿ сего мира. аще утъ мира сего би было цѣрство мое. то слоугы моя подвижали са вишж. да не вихъ прѣданъ быль жидовомъ.

Slovosledné změny se vyskytovaly i v dalších spojeních demonstrativa se substantivem s významem odkazovacím (anaforickým) – když měla sémantiku odkazu k osobě, předmětu nebo skutečnosti, která je tématem vypravování, když vyjadřovala prostý nezduřazněný odkaz k substantivní představě, známé již z předcházejícího obsahu. Častěji pozorujeme jev, že slovanský opisovač klade zájmeno do prepozice (nejčastěji v Banickém a Dobromirově evangeliu) a tím směřuje k důrazu, k aktualizaci významu (což, stejně jako u místních a časových určení, je patrné při zkoumání širšího kontextu). Např. v Mt 24:46 se domníváme, že právě snaha o důraz způsobila slovoslednou inverzi v Banickém evangeliu – z kontextu vyplývá, že právě ten služebník, který splnil přání svého pána, a ne kterýkoli jiný, se dočká pánovy přízně a odměny – zde je přítomný jistý protiklad, opozice. Tomu nasvědčuje i novobulharský překlad tohoto verše, kde se opět vyskytuje demonstrativum (místo konstrukce s členem): *Блажен е оня слуга, чийто господар, като си дойде, го намери, че прави така:*

Mt 24:46

Mar., Dobrejš., Mir., Grig., Vrač. блаженъ рабъ тъ. егоже пришедъ гъ свон обрштитъ тако творшита. (za NTG μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος)

Ban. блженъ тъни рабъ. егоже пришедъ гнь свон. обршцие тако творшита.

Ve zkoumaných evangelních textech se setkáváme i s tendencí klást demonstrativum, fungující jako kontextová deixe, do postpozice, na rozdíl od znění Mariánského čtveroevangelia. Je to pravděpodobně způsobeno tím, že slovanští opisovači nepociťovali potřebu zdůrazňování určité části textu, a proto dávali demonstrativum do jeho bezpříznakové pozice. Možná je to stupeň k rozvíetí kategorie členu, anebo je tento fakt způsoben vlivem odlišné řecké předlohy (protože v obou uvedených příkladech má i nejstarší sledovaná památka postpozici, ale člen se vyvinul až později, v období středobulharském):

Mt 26:42

Mar., Mir., Ban. **Ѡтче мои аште не възможе ть чаша си. мимо ити оть мене. аште не пиж ея бжди волѣ твоѣ.**

Vrač. **Ѡтче мои аще не може ть сиж чашѣ. мимонти Ѡ мене. аще не пиж еи бжди волѣ твоѣ.** (za NTG εἰ οὐ δύνатаι τοῦτο τό ποτήριον)

Ja 3:2

Mar., Mir., Vrač., **Ѡа. никтоже во не може ть знамени сихъ творити. ѣже ты твориши. аште не бждетъ бѣ съ нимъ.**

Dobrom. **никтоже во не може ть сихъ знамени творити. ѣже ты твориши. аште не бждетъ бѣ съ нимъ.** (za NTG οὐδεὶς γὰρ δύνатаι ταῦτα τὰ σημεῖα ποιεῖν)

V těchto verších se v novobulharském překladu člen neobjevuje – v Mt 26:42 dokonce celé atributivní syntagma **чаша си** chybí, místo něho je použito jenom ukazovací zájmeno *това* a celá fráze je transformována do podoby: *Отче мой, ако не е възможно да ме отмине това, без да го пия...* (ale v Mk 14:36 a Lk 22:42 toto syntagma nacházíme, ale opět bez členu a s prepozicí demonstrativa: *Отче, ако щеш, отмини ме с тази чаша*). Prepozici najdeme rovněž v Ja 3:2 *никой не може да върши тия знамения, които Ти вършиши*.

Slovanské jazyky měly a dosud zčásti mají možnost klást demonstrativa v jistých případech za substantiva. Jak uvádí J. Kurz (KURZ 1972a: 61), tento úzus je jistě prastarý, nijak však nesvědčí o tom, že by s ním byl zároveň spojen zárodek používání demonstrativního zájmena v postpozici jako členu, také z něho kromě bulharštiny a makedonštiny (a severoruských nářečí) člen nevznikl. Na slovanském jihu se člen vyvinul později v prostředí balkánském jako jeden z projevů vývojových tendencí společných balkánským jazykům a dnes má formální status postpozitivního morfému u jména. Současné slovanské jazyky se dělí na dvě skupiny podle toho, jestli v nich existuje určitý/neurčitý člen nebo neexistuje jako kategorie gramatická, tj. zda tuto kategorii vyjadřují obligatorně pomocí členu u nominální fráze, anebo členem nedisponují a příznak určitosti vyjadřují v případě potřeby prostředky jinými, zejména lexikálními (Běličová – Uhlířová 1996: 227).

1. Princip regresivního řazení větných členů

Se slovoslednou změnou jsme se setkali také u zájmen **ТАКЪ** a **ТАКОВЪ**, která ukazují rámcově na určité vlastnosti a vyjadřují implicitně jejich podobnost:

Mt 9:8

Mar., Mir. **Видѣвъше же народи чюдиша сѧ и прославиша бѧ. Давъшааго власть такъ члвкомъ.** (za NTG τὸν δόντα ἐξουσίαν τοιαύτην)

Ban., Grig. **Видѣвъше же народи чюдишж сѧ и прославиши бѧ. Дав'шаго таковжж власть члвком'.**

Poměrně často jsme se setkávali se slovoslednými změnami v takových případech, kde spojení demonstrativa a určovaného substantiva vytváří označení časové kategorie: vyjadřuje buď současnost nebo předčasnost v takových konstrukcích, které se často objevují na začátku jednotlivých evangelních kapitol, ale i uprostřed textu kapitoly (když zahajují další úsek vyprávění). Dosti často se vyskytují v evangeliích (což je dáno i epickou formou textu) a proto jsme je nazvali „úvodní formule“⁵:

Lk 6:12

Mar., Mir., Vrač. **Бысть же во дни тѣ. изиде въ горж молити сѧ.** (za NTG Ἐγένετο δ'ε ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις)

Kjust. **Бысть же въ тѣмъ днии. изиде їс въ горж помлити сѧ.**

Ban. **Въ тѣмъ же днии. изиде въ горж молити сѧ.**

V tomto verši pozorujeme, že v pozdějších bulharských památkách je demonstrativní zájmeno často kladeno před substantivum. V Banickém evangeliu je úvodní konstrukce poněkud odlišná – chybí v ní sloveso **БЫТИ**. Možná by se taková slovosledná změna (s kladením demonstrativa do prepozice v rámci nominální fráze) dala vysvětlit jako snaha o určitý důraz nominálního syntagmatu, nebo je to individuální řešení slovanského opisovače v rámci konstituování úvodních formulí.

Zároveň se slovoslednými změnami se často vyskytovala záměna jednoho ukazovacího zájmena druhým, nejčastěji **ТЪ** za **ОНЪ** s tím, že demonstrativum **ОНЪ** bylo kladeno vždy do postpozice, jako např. v dalších uvedených verších:

Mt 14:1

Mar., Dobřejš., Mir., Grig. **Въ врѣмѧ оно оуслышавъ родъ тетрархъ слоухъ нсеъ.**

⁵ O dalším typu „úvodních formulí“ pojednáváme také v kapitole o postavení verba finita; jsou to rovněž konstrukce, které se dosti často vyskytují na začátku jednotlivých veršů nebo epických úseků a obvykle mají podobu **ТЪГДА їсь рече; отъвѣштавъ їсь рече; отъвѣшта їь къ нему и рече** apod.

Ban. **Въ то врѣмѣ** оуслыша иродъ тетраархъ слоухъ х̄вь. (za NTG ἐν ἐκεινω τῷ καιρῷ ἤκουσεν Ἡρῳδῆς)

Mt 12:1

Mar., Mir., Ban. **Въ то врѣмѣ** приде ӣсъ сквозѣ сѣваниѣ. (za NTG ἐν ἐκεινω τῷ καιρῷ ἐπορεύθη ὁ Ἰησοῦς)

Dobrejš., Grig. **Въ врѣмѣ** ӣно приде ӣсъ козѣ сѣваниѣ.

V drtivě většině se slovanské texty v konstrukcích se sémantikou časové determinace drží slovosledu staroslověnské památky, ale v těch případech, ve kterých jsme pozorovali odchylky ve slovosledu na začátku kapitoly, jsme se snažili zjistit, jestli v jednotlivých evangelních textech slovanský opisovač nedával přednost určitému slovoslednému modelu (buď s prepozicí nebo s postpozicí demonstrativa). Z excerpovaného materiálu bylo patrné, že např. v Miroslavově evangeliu, pokud nebyl dodržován slovosled Mariánského čtveroevangelia, se vyskytovaly častěji konstrukce typů „**въ врѣмѣ оно**“, a právě tam se nejvíc vyskytovala záměna zájmena **тъ** za **онѣ**. Naopak např. v Kjustendilském a Dobromirově evangeliu však převládaly konstrukce s prepozicí ukazovacího zájmena, tedy konstrukce „**въ то врѣмѣ**“. V Banickém evangeliu se také vyskytovaly slovosledné změny v těchto časových určeních, ale nelze soudit, že by tam vládla nějaká tendence k prosazení jednotné „úvodní formule“. V novobulharském překladu evangelia se v těchto verších ustálily konstrukce s prepozicí demonstrativa (např. *през ония дни, в ония дни, в онова време, по онова време*, srov. např. Mt 14:1 *В онова време четверовластникът Ирод чу слуха, който се носеше за Исуса*; Mt 12:1 *По онова време, в една събота, Исус минаваше през посевице*).

Slovosledné změny jsme pozorovali i v rámci víceslovného atributu s komponentem „ukazovací zájmeno“. V atributu neshodném víceslovném v následujícím verši není motivace změny pozice demonstrativa dosti jasná, ale můžeme se domnívat, že i v těchto případech jde o snahu vyjádřit důraz nebo emocionálně motivovanou aktualizaci, a proto je ve Vračanském evangeliu demonstrativum v kontaktní prepozici před substantivizovaným adjektivem **малѣ**. Slovosled těchto atributivních syntagmat ještě nebyl úplně ustálen (jak jsme se zmiňovali v podkapitole o postavení přídatných jmen). V Banickém evangeliu chybí substantivizovaná číslovka, v Dobrejšově je struktura atributivního syntagmatu trochu odlišná, ale pozice demonstrativa vůči řídicímu jménu se nemění, a proto je zde neuvádíme (ukazovací zájmeno zaujímá stejnou pozici jako v řeckém originálu):

Mt 10:42

Mar., Mir., Grig., Ban., Dobrejš. **И иже колиждо напоитъ единого отъ малѣхъ снѣхъ, чашѣ стодѣнты воды. Тѣкмо въ ӣма оученика. Аминь глѣмъ не погубитъ мѣзды своѣя.** (za NTG ἕνα τῶν μικρῶν τούτων)

1. Princip regresivního řazení větných členů

Vrač. **И иже колиждо напоити единого ѿ сихъ малыхъ, чашъ студены воды. Тькмо въ лма оучъ ника. Амннь амннъ гла вамъ. не погубитъ мьзды своѡ.**

O tom, že atributivní syntagmata tohoto typu byla ve sledovaných evangeliích co do slovosledu v procesu formování, svědčí i další verš. Slovosled v Dobřejšově a Miroslavově evangeliu je sekundární a svědčí o snaze klást ukazovací zájmeno na druhé místo za přídavné jméno v rámci takového syntagmatu (Kurz 1963).

Mt 25:40

Mar., Vrač., Ban. **понеже сътвористе единому ѿ сихъ малыхъ братръ моихъ меньшихъ мнѣ сътвористе.** (za NTG $\epsilon\upsilon\iota\ \tau\omicron\upsilon\tau\omega\nu\ \tau\omega\nu\ \acute{\alpha}\delta\epsilon\lambda\phi\omega\nu\ \mu\omicron\upsilon\ \tau\omega\nu\ \epsilon\lambda\alpha\chi\iota\sigma\tau\omega\nu$)

Dobřejš., Mir. **понеже створисте единому ѿ малыхъ сихъ братъ моихъ меньшихъ мнѣ створисте.**

V rámci atributu víceslovného shodného jsme se setkali s jedním velice zajímavým případem, kterým se zabývali i J. Kurz (Kurz 1972a, 1972b) a K. Mirčev (Mirčev 1956, 1964). Jde o verš Mt 24:48, kde v Dobřejšově evangeliu se vyskytuje forma **злыиштъ рабъ**, která svědčí o tom, že jazyk památek 13. století znal již člen jako hotovou kategorii. Toto syntagma představuje svědectví o přítomnosti rysů obecně balkánského charakteru v bulharském jazyce 13.–14. stol. (Kurz 1972b: 57). V řeckém znění je demonstrativum v postpozici za substantivem a jenom text Banického evangelia se drží znění řeckého originálu. Ve Vračanském evangeliu je ukazovací zájmeno už v postavení mezi přídavným jménem (kongruentním atributem) a substantivem, což pravděpodobně můžeme pokládat za „mezistupeň“ k rozvoji členu (Kurz 1963: 150). V Mariánském, Miroslavově a Grigorovičově evangeliu demonstrativum chybí (možná je to vlivem odlišné řecké předlohy).

Mt 24:48

Mar., Mir., Grig. **аштѣ ли речетъ злы рабъ въ срци своемъ. къснитъ мои гнъ прити.**

Vrač. **аще ли речетъ злыи тты рабъ въ срци своемъ. моудитъ ми гнъ прити.**
Dobřejš. **аще ли речетъ злыиштъ рабъ въ срци своемъ. моудитъ мои гнъ прити.**

Ban. **аще ли речетъ злы рабъ тыи въ срци своемъ. моудитъ гнъ мои прити.**
(za NTG $\acute{o}\ \kappa\alpha\kappa\acute{o}\varsigma\ \delta\omicron\upsilon\lambda\omicron\varsigma\ \acute{\epsilon}\kappa\epsilon\iota\nu\omicron\varsigma$)

V tomto verši v Dobřejšově evangeliu má přídavné jméno formu přídavných jmen s členem jako je tomu v současné bulharštině (srov. *злият роб*). Tato forma by se mohla objevit v písemné památce v takové fázi vývoje bulharštiny, kdy člen byl

úplně vyvinutý. Tento verš představuje první svědectví o vývoji přídavných jmen se členem (Mirčev 1956: 223). To se mohlo stát, když se ukazovací zájmeno **ѣ** přetvořilo v zvláštní determinující element, totiž v člen. Výskyt této formy právě v Dobřejšově evangeliu by nás neměl překvapit, protože v této památce nacházíme i řadu dalších nových jazykových jevů (o nich nebudeme pojednávat, protože jsou hlavně morfologického charakteru), kromě toho se tu projevuje i větší pravidelnost užívání zájmena v postpozici v anaforické funkci (i tam, kde není v řeckém textu člen). Je zajímavé, že novobulharský překlad tohoto verše má poněkud odlišnou strukturu – atributivní syntagma **злѣништѣ рабѣ** je nahrazeno strukturou *podmět – přísudek*, nominální fráze je konstituována substantivem a ukazovacím zájmenem v prepozici: *Но, ако оня слуга е зѣд, и каже в сѣрцето си: Господарят ми се забави*.

Ve středobulharských památkách se člen objevuje velmi zřídka (v rámci takového syntagmatu se objevil jenom v Mt 24:48), i když v době, kdy byly tyto památky psány, byl v mluveném jazyce už úplně vyvinutý. Vzhledem k tomu, že tyto texty představují opisy starších předloh a že přepisy hojně sledovaly řecké vzory, neprojevily se v nich všechny jevy, které byly již v mluveném jazyce. A tak lze připustit, že vývoj k významu členu byl v jazyce již ve staroslověnských textech na cestě k postupnému prosazování, byť byl zatím jen v zárodcích, v počátcích (Kurz 1972a: 55) a že se to však ještě neprojevilo důsledně ani v pozdějších textech. Pravděpodobně byl člen vědomě vynecháván, protože jeho užití by přidalo spisovnému jazyku z 12., 13. a 14. stol. podobu, která by byla odlišná od klasických norem cyrilometodějského jazyka (Mirčev 1964: 231).

Z uvedených příkladů je patrné, že nejčastěji se slovosledné změny vyskytovaly v místních a časových určeních. Velká většina těchto změn – zejména kladení demonstrativ do prepozice – byla pravděpodobně způsobena individuálním rozhodnutím opisovače, zdůvodněným snahou o důraz a aktualizaci určité části textu (o osobním opisovatelově chápání a interpretaci textu v širším kontextu pojednááme v kapitole o aktuálním členění větném). Nejčastější byla změna polohy zájmena **сѣ** (celkem patnáctkrát), u zájmena **ѣ** byla provedena změna dvanáctkrát. Stojí za povšimnutí, že demonstrativum **онѣ** neměnilo svoji pozici; k slovosledné inverzi docházelo jenom tehdy, když zájmeno **онѣ** nahrazovalo **ѣ** nebo **сѣ** a zároveň s tím byla provedena změna ve slovosledu atributivního syntagmatu; rovněž tak nebyla provedena změna pozice zájmena **оубѣ** (domníváme se, že to bylo jednak z toho důvodu, že se toto demonstrativum vyskytovalo velmi zřídka, jednak kvůli jeho specifické sémantice a specifickému kontextu, ve kterém se užívalo). Nejčastěji byly slovosledné změny prováděny v Banickém a Miroslavově evangeliu. Rovněž v Miroslavově evangeliu byla nejčastěji dáována demonstrativa do postpozice (na rozdíl od textu sledované staroslověnské památky). Do prepozice byla ukazovací zájmena dáována nejčastěji v Banickém a Kjustendilském evangeliu, ale

1. Princip regresivního řazení větných členů

v nich se tato tendence neprojevovala až tak výrazně, jako kladení demonstrativa do postpozice v Miroslavově evangeliu. Je zajímavé, že v Grigorovičově evangeliu nebyla udělána žádná změna ve prospěch modelu demonstrativum – určované jméno. V ostatních evangelních prepisech nepřevládá výrazně žádná z těchto tendencí – poměr výskytu různých slovosledných konstrukcí je víceméně vyrovnaný, což dokládá statistika v následující tabulce:

Název evangelia	Prepozice demonstrativa ve slovanském textu za postpozici v řecké předloze	Postpozice demonstrativa ve slovanském textu za prepozici v řecké předloze
Mar.	3	4
Dobrejš.	3	6
Mir.	2	8
Grig.	0	3
Dobrom.	3	3
Kjust.	5	4
Vrač.	4	4
Ban.	6	4
Celkový počet	26	36

1.1.3. Poloha shodného substantivního atributu

Apozičním vztahem bývají spjaty dva výrazy, které označují v podstatě tutéž skutečnost (osobu, jev nebo událost). Výrazy v apozičním vztahu bývají ovšem málokdy plně synonymní, zpravidla je jeden významově širší (obecnější) než druhý (Grepl – Karlík 1986: 220) a proto se navzájem sémanticky determinují.

V níže uvedených syntagmatech propria **исана** a **иеремиа** blíže specifikují, významově zpřesňují podstatné jméno **пророкъъ**. Jejich vzájemná pozice ve sledovaných evangelních textech je vždy kontaktní. V řeckém originálu v rámci apoziční skupiny substantivní je na první pozici vlastní jméno (které plní funkci **shodného substantivního přívlastku** v terminologii Grepla a Karlíka, srov. Grepl – Karlík 1986: 271), pak následuje substantivum. V slovanských evangelních textech se setkáváme s kladením propria i za substantivum, a to nejčastěji v Mariánském a Miroslavově evangeliu:

Mt 12:17

Mar. да събждетъ сѧ реченое прѡкомъ исанемъ глѡщемъ.

Dobrejš., Vrač., Ban. да събждетсѧ реченое исанемъ прѡромъ глѡщемъ.

(za NTG ἵνα πληρωθῆ τὸ ῥηθ'εν διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου λέγοντος)

Mt 8:17

Mar., Mir. да събждетъ сѧ реченое пророкомъ исанемъ глѧщимъ.Vrač., Ban. да събждеть сѧ реченое исанемъ пркомъ глѧцимъ. (za NTG ὅπως πληρωθῆ τὸ ῥηθ' ἐν διὰ Ἰησοῦ τοῦ προφήτου λέγοντος)

Mt 27:9

Mar. Тѣгда събвѣстъ сѧ реченое пророкомъ глѧщимъ.Dobrejš. Тогда събвѣстъ сѧ реченое прркомъ неремнемъ глѧщимъ.Mir. Тѣгда събвѣстъ сѧ реченое прркомъ исанемъ глѧщимъ.Vrač., Ban. Тогда събвѣстъ сѧ реченое еремнемъ прркомъ глѧщимъ. (za NTG τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθ' ἐν διὰ Ἰερεμίου τοῦ προφήτου λέγοντος)

Takové změny ve sledovaných evangeliích nejsou početné, což je patrné z níže uvedené tabulky. Slovosledné změny byly vždy ve prospěch modelu s postpozicí vlastního jména:

Název evangelia	Prepozice vlastního jména v řeckém textu se mění v postpozici v slovanských textech
Mar.	2
Dobrejš.	1
Mir.	2
Grig.	0
Kjust.	0
Dobrom.	1
Vrač.	0
Ban.	1
Celkový počet	7

V současných slovanských jazycích, má-li význam *rozlišovací*, stojí shodný substantivní pří-vlastek na druhém místě v rámci nominální skupiny (Uhlířová 1985: 235, Mistrík 1966: 49): česky *hora Říp*, *mistr cukrář*, bulharsky *майстор готвач*, ruský *река Дунай*. V současných východoslovanských a jihoslovanských jazycích se setkáváme s některými případy, ve kterých je tento kongruentní substantivní atribut v prepozici. Je tomu tak např. u vlastního názvu u některých toponym (Bělčicová – Uhlířová 1996: 216), např. v ruštině *Москва-река*, v chorvatštině *Sava rijeka*, v bulharštině (zřídka) *Пирин планина*, *Рила планина*. V češtině je prepozice vlastního jména v zeměpisných názvech archaická (např. *Odra řeka* – takový příklad je doložen v díle A. Jiráska) (Šmilauer 1966). Pak se s tím jevem setkáváme u názvů měsíců: v srbštině *у септембру месецу*, v bulharštině *маѝ месецу*, *декември месецу*. V některých případech je třeba hodnotit antepozici substantivního přívlastku jako importovaný slovosledný model (např. z latiny) (Mistrík 1966: 53): česky *Kristus Pán*, bulharsky *Бог Отец*. V slovanských jazycích existuje také shodný substantivní přívlastek *kvalifikující*, u kterého je prepozice často citově zabarvená, srov. bulharsky *кашкавал мъруцт*, česky *chudák manžel*.

1. Princip regresivního řazení větných členů

V současné bulharštině může tento atribut stát i v postpozici – *насекоми вредители*, přičemž tato postpozice je z emocionálního hlediska neutrální, bezpříznaková.

1.1.4. Postavení číslovek v atributivních syntagmatech

Oproti řecké předloze se slovosledné inverze (ve srovnání s adjektivy a pronominy) ve staroslověnských a pozdějších slovanských textech vyskytují nejčastěji v kategorii číslovek, které na rozdíl od řečtiny tendují k antepozici. Zde budeme sledovat změny jak v takových atributivních syntagmatech, kde číslovky plní funkci shodného atributu jména, označujícího počítané předměty (u číslovek 1–4; jde o fráze typu *триє мѣжи*, kde *триє* je shodný přívlastek k substantivu *мѣжь*), tak i v takových syntagmatech, kde číslovka má povahu substantiva, na němž je jméno označující počítané předměty závislé jakožto neshodný přívlastek (v genitivu) (u číslovek 5–100, 1000; tedy konstrukce typu *пѣть мѣжь*, kde řídicí komponent syntagmatu je číslovka *пѣть* a substantivum *мѣжь* plní funkci neshodného genitivního atributu).

U číslovek ve funkci shodného atributu pozorujeme výraznou tendenci k jejich umístění na první místo v atributivním syntagmatu, stejně jako u přídavných jmen (i když tam je situace trochu složitější). U číslovek 5–10 rovněž převládá prepozice před substantivem, což je v přímé souvislosti s převahou postpozice u přívlastku neshodného v rámci atributivního syntagmatu jak ve staroslověnštině, tak i v pozdějších památkách (o této otázce pojednáváme šířeji v následující podkapitole). Jak uvádí E. Pallasová „U číslovek 5–10 působí na jejich pozici v atributivních syntagmatech rozdílná syntaktická funkce v obou jazycích – ve staroslověnštině mají funkci syntaktických substantiv, proto stojí v syntagmatu na prvním místě, v řečtině se chovají jako adjektiva a jejich poloha je tedy variabilní“ (Pallasová 1982: 74).

V dnešních slovanských jazycích je prepozice číslovky obligatorní (s výjimkou takových případů, jako např. rus. „*Там было человек двенадцать*“, kde uvedená číslovka nevyjadřuje přesný počet, ale přibližnost).

Ve sledovaných evangelních prepisech jsme se setkávali s projevem toho, že pozice číslovek v rámci atributivního syntagmatu není ještě úplně ustálená. Dá se však zobecnit, že jsme pozorovali kolísání v jejich poloze především u číslovek 1-4, totiž když plnily funkci shodného přívlastku (i když změny nebyly tak početné jako např. u přídavných jmen nebo u zájmen). Číslovky 5–10 důsledně zaujímají prepozici.

V následujícím verši pozorujeme typickou tendenci klást číslovku ve funkci kongruentního atributu před určované substantivum, na rozdíl od řecké předlohy:

Lk 9:33

Mar., Dobrom., Van. **наставъниче добро естѣ намъ съде бѣти. ꙗ сѣтворимъ скиниѣ три. единъ тебѣ и единъ мосеови. ꙗ единъ илии. Не вѣды еже глааше.** (za NTG καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς)

Dobrejš., Kjust. **наставниче. добро естѣ намъ zde бѣти. ꙗ сѣтворимъ три скиниѣ. единъ тебе единъ моисеови. и единъ или. Не вѣдын иже вѣпрашааше.**

V dalším verši v slovanských textech nacházíme jak prepozici číslovky, tak i její postpozici. V Dobromirově a Miroslavově evangeliu se vyskytuje jenom prepozice v atributivním syntagmatu (a to jak u **двоѣж**, která je ve funkci shodného atributu, tak i u **пѣти**, která zaujímá místo před neshodným atributem) – na rozdíl od řečtiny, kde je v obou případech postpozice přívlastku (οὐκ εἰσὶν ἡμῖν πλεῖον ἢ ἄρτοι πέντε καὶ ἰχθῦες δύο). V ostatních památkách jednak se projevuje tendence klást neshodný přívlastek za determinovaný člen, tudíž klást číslovku **пѣти** do prepozice, jednak se opisovatelé drželi struktury staroslověnského textu při kladení determinujícího členu **дѣвоѣж** za determinovaný **рыбоу**:

Lk 9:13

Mar., Dobrejš., Van., Kjust. **рече же къ нимъ. Дадите имъ вѣ ѣсти. Они же рѣша не имамъ съде ваште пѣти хлѣбѣ. ꙗ рыбоу дѣвоѣж.**

Dobrom., Mir. **рече же къ нимъ. Дадите вѣ имъ ѣсти. Они же рекоша не имамъ съде ваще пѣти хлѣбѣ. и двоѣж рыбоу.**

V dalším verši už v žádném slovanském přepisu evangelia (ani v Mariánském čtveroevangeliu) není zachovaný původní řecký slovosled, všude je užito prepozice před substantivem **година**. Je zajímavé, že v řeckém textu se v tomto verši objevuje jak prepozice číslovky, tak její postpozice. Jde přitom o číslovku řadovou ve funkci shodného atributu:

Mt 27:45

Mar., Dobrejš., Mir., Vrač., Van. **Отъ шестыѣ же годины тѣма бѣстѣ по всен земли. До девятыѣ годины.**

NTG Ἄπο δ'ε ἑκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πάσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης

V několika verších se setkáváme se zajímavým jevem – číslovkou **единъ** v množném čísle. V takových případech tato číslovka už nevyjadřuje počet, ale jeví se synonymem přidavného jména. I. Bujukliev (Gramatika na starobálgarskija ezik 1991: 254) se domnívá, že v těchto případech se jí používá se sémantikou „někteří, nějací, některé“ atd. (srov Lk 6:4). My se však domníváme, že tu jde spíše o jakýsi důraz; že číslovka nese sémantiku spíše přidavného jména „jediny“ (v řečtině

1. Princip regresivního řazení větných členů

je v těchto verších použito slova μῆνος, které rovněž znamená „jediný“). Tomuto tvrzení nasvědčuje i novobulharský překlad těchto veršů, kde je místo přídavného jména adverbium „само“ – „jedině, pouze“ (Mt 12:4 ...не бе позволено да яде ни той, нито ония, които бяха с него, а само свещениците; Lk 6:4 ...не е позволено никои да яде, а само свещениците):

Mt 12:4

Mar., Dobřejš., Mir., Grig. **Како вѣниде въ храмъ бѣжин. и хлѣбѣты прѣд-
ѣложеныи снѣстѣ. и х'же не достоинно емоу бѣ ѣсти. Ни сѣцимъ съ нимъ.
Тѣкъмо перомъ единѣмъ. (za NTG τοῖς ἱερεῦσιν μόνοις)**

Ban. **Како вѣниде въ домъ бѣжин. и хлѣбѣты прѣдѣложеныи снѣстѣх. и х'же не
достинно бѣ емъ ѣсти. Ни сѣцимъ с нимъ. и тѣкъмо единѣмъ крещмъ.**

V tomto případě slovosledná změna byla možná způsobena nejenom tendencí klást determinující člen před determinovaný, ale i jinou tendencí: nekoncové postavení slova **единѣмъ** v Banickém evangeliu můžeme chápat jako předčasné réma, pozorujeme zde tedy vliv faktorů aktuálního větného členění. Na rozdíl od řeckého originálu se tady pravděpodobně projevuje tendence, která je charakteristická pro mluvené slovo: slovanský opisovač neklade novou informaci – réma – na absolutní konec věty.

V Lk 18:19 stejně jako v předešlém verši číslovka neplní enumerační funkci. Jedině v tomto verši se setkáváme s kladením číslovky ve funkci shodného atributu do postpozice na rozdíl od řeckého originálu, ale domníváme se, že vliv na slovosled tu měly také principy aktuálního větného členění, totiž snaha klást informaci novější, aktuálnější, důležitější na konec promluvy:

Lk 18:19

Mar., Dobřejš., Kjust., Vrač., Ban. **рече же емоу ӣсѣ чѣто ма глеши блага. Никтоже е блага тѣкъмо единъ бѣ. (za NTG οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ θεός)**

Dobrom. **рече же емоу ӣсѣ чѣто ма глеши блага. Никыто же блага тѣкъмо бѣ единъ.**

Je pozoruhodné, že právě u číslovek ve funkci shodného atributu nebyla v žádné památce zaregistrována žádná slovosledná změna ve prospěch modelu „determinovaný člen – determinující člen“ (s výjimkou Lk 18:19 v Dobromirově evangeliu, ale, jak jsme už uvedli, vliv na slovosled tam neměly čistě gramatické faktory). Všechny změny v rámci nominální fráze (u číslovek 1–4) byly motivovány regresivní slovoslednou tendencí klást určující element před substantivum. V nejstarší zkoumané památce Codex Marianus byly takové změny zaznamenány rovněž, nejvýrazněji se však tato tendence projevila v Miroslavově a Dobřejšově evangeliu.

Jenom text Grigorovičova evangelia se držel důsledně znění řecké předlohy, nebyla tam zaregistrována žádná změna (stejně tomu bylo u adjektiv; u kolektivních zájmen byla registrována jenom jedna změna, a to ve prospěch výše uvedené konzervativní tendence). Po této stránce se oba srbské texty opět liší (jak tomu bylo u postavení kolektivních zájmen) – právě v Miroslavově evangeliu se ve srovnání s řeckou předlohou vyskytuje nejvíc změn. Ve všech středobulharských evangelních přepisech je počet provedených změn zhruba vyrovnaný. Na základě uvedených čísel v tabulce se můžeme přesvědčit, že v rámci shodného atributu mají číslovky jakožto determinanty víceméně ustálenou pozici:

Název evangelia	Změna postpozice číslovky v řečtině v prepozici v slovanském textu	Změna prepozice číslovky v řečtině v postpozici v slovanském textu
Mar.	2	0
Dobřejš.	3	1
Mir.	4	0
Grig.	0	0
Kjust.	2	0
Dobrom.	2	0
Vrač.	1	0
Ban.	1	0
Celkový počet	15	1

1.1.5. Atribut neshodný

Ve staroslověnských i pozdějších slovanských památkách bulharských a srbských je nejzřetelnější převaha postpozice u přívlastku neshodného, bez ohledu na to, zda je vyjádřen genitivem přívlastkovým (adnominálním) (Mar. Lk 21:24 **въ острини меча**, Mar. Mt 18:10 **лице отъца моего ѿвскааго**)⁶, dativem adnominálním (Mar. Mt 21:13 **храмъ молитвъ**) nebo předložkovým pádem, nejčastěji s **отъ** a genitivem příslušného jména (Mar. Lk 12:55 **къто же отъ васъ**, Mar. Lk 1:71 **спание отъ врагъ нашихъ**)⁷. Pouze u jednoho typu vyjádření tohoto syntaktického vztahu jsme nezaznamenali žádné slovosledné změny – u instrumentálu adnominálního (Mar. Mk 1:23 **члкъ нечистомъ дхмь**), a to pravděpodobně proto, že tento typ nebyl příliš rozšířen. Nejčastěji se v excerpovaných evangeliích setkáváme se

6 Široké využití tohoto strukturního modelu je ve staroslověnštině aktivizované užitím adnominálních genitivních konstrukcí v řečtině (Mar. Mt 19:28 **на прѣстоле славъ своєа** za NTG **ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ**).

7 Rozšíření konstrukcí s předložkou **отъ** ve staroslověnštině a pozdějších památkách je pravděpodobně způsobeno vlivem mluveného jazyka (Gramatika na starobalgarskija ezik 1991: 428).

1. Princip regresivního řazení větných členů

změnami ve slovosledu u těch konstrukcí, ve kterých bylo použito genitivu jména s předložkou **отъ**.

Anteponované neshodné přívlastky se vyskytují jen ojediněle v některých verších a jejich užití je pravděpodobně vyvoláno zněním řeckého originálu. Postpozice atributu v kategorii genitivu a dativu adnominálního je tedy gramatikalizovaná (PALLASOVÁ 1982: 72) jak ve staroslověnštině, tak i v jazyce pozdějších památek.

Stejně tak je postpozice typická i pro rozvíte atributivní konstrukce (Mar. Mt 10:42 **единого отъ малыхъ сихъ** – tady funkci substantiva plní substantivizovaná číslovka) – je tomu tak i v dnešních slovanských jazycích, které projevují silnou tendenci klást bohatěji rozvíte přívlastek za určované jméno (např. překlad této fráze ze stejného verše zní: v češtině „...jednoho z těchto nepatrných“; v chorvatštině „...jednoga od ovih najmanjih“; v bulharštině „...един от тия скромните“).

Ve zkoumaných evangeliích se velmi často setkáváme se slovoslednými změnami v těch konstrukcích, ve kterých bylo v atributu použito předložkové vazby, např.:

Mt 27:29

Mar., Dobřejš., Mir., Vrač. **и съплетеше вѣнецъ отъ тръниѣ възложиша на главѣ его. и тръсть въ десницѣ его.** (za NTG **στέφανον ἐξ ἀκανθῶν**)

Ban. **исъплетше ѿ тръниѣ вѣнецъ. възложишѣ на главѣ его. и тръсть въ десницѣ его.**

V tomto případě k prepozici neshodného atributu **ѿ тръниѣ** před určované substantivum **вѣнецъ** v Banickém evangeliu nelze podat jednoznačné vysvětlení. Možná je to dáno vlivem nějaké odlišné řecké předlohy. Dalo by se také uvažovat o vlivu aktuálního větného členění, totiž o kladení nové informace na konec promluvy, nebo o snaze o jisté zdůraznění. Ale to se také nezdá moc pravděpodobné, protože v textu nenacházíme žádné jiné slovo, které by bylo vytčeno jako protiklad pro **вѣнецъ** a které by motivovalo jeho konečné postavení (v případě důrazu).

V následujícím verši lze postpozice neshodného přívlastku **ѿ ба** v Banickém evangeliu vysvětlit snahou klást inkongruentní atribut za určované substantivum, což je vlastně jeho obyčejná, nepříznaková poloha. V ostatních památkách je inkongruentní atribut v prepozici zřejmě vlivem znění řeckého textu – **οὐκ ἔστιν οὗτος παρὰ θεοῦ ὁ ἀνθρωπος**:

Ja 9:16

Mar., Dobřejš., Mir., Dobrom., Vrač. **ѿлажѣ же фарисѣи єдини. Нѣстъ съ**

отъ ба чакъ. ꙗко соботы не хранитъ. Ови глахъ како можетъ чакъ грѣшенъ. сица знаменитъ творити. и распрѣ бѣ въ нихъ.

Ban. глахъ же ктери ѿ фарисей. Нѣстъ сын чакъ ѿ ба. ꙗко сѣботы не хранитъ. Ови же глахъ како можетъ чакъ грѣшенъ. сицова знаменитъ творити. и бѣ распрѣ въ нихъ'.

V tomto dokladě by však bylo možno uvažovat o tom, že předložkový obrat **отъ бога** není pravým atributem substantiva **чловѣкъ**, ale součástí predikátu **Нѣстъ отъ бога**.

V excerpovaných evangeliích jsme pozorovali, třebaže velmi zřídka, i takové situace, v kterých slovanský opisovač klade neshodný přívlastek před determinované substantivum (např. v dalším verši v Miroslavově evangeliu; ostatní evangelia jsou ve shodě s řeckým zněním), ačkoliv v řeckém originálu neshodný atribut je v postpozici (καὶ ἐγένετο τὸ ῥήγμα τῆς οἰκίας ἐκείνης μέγα):

Lk 6:49

Mar., Kjust., Ban. еиже прирази сѧ рѣка. И авие разори сѧ. и вѣстъ разроушение храминъ тоѧ велне.

Mir. и еиже прирази се рѣка. И авие разіде се. и вѣстъ храминъ тоѧ разоренне велне.

V pozdějších památkách středobulharských pozorujeme slovosledné změny též v nominálních skupinách s atributem neshodným rozvitým:

Lk 17:2

Mar., Dobřejš., Dobrom., Ban. оуиѣе емоу би было. Аште би камень жръновны възложенъ на вѣиъ его. и вѣврѣженъ въ море. Неже да сканѣдалисаатъ малыхъ сиъхъ единого.

Kjust. Ѹне кмоу би было. Аще би камень жръновны възложенъ на вѣиъ его. и вѣврѣженъ въ море. Неже да съблзнить единого ѿ малыхъ сиъхъ.

V Mariánském kodexu je užito adnominálního genitivu bez předložky. V Kjustendilském evangeliu registrujeme bezpříznakové postavení neshodného atributu, na rozdíl od řecké předlohy (ἡ ἴνα σκανδαλίση τῶν μικρῶν τούτων ἕνα). V tomto verši je **единого** substantizováno, stejně jako v následujících dvou verších.

Níže uvedený verš je pozoruhodný tím, že se v něm vyskytují nejenom různé varianty postavení neshodného víceslovného atributu, ale též slovosledná variabilita v rámci samotného neshodného přívlastku. Ve Vračanském evangeliu je přidavné jméno na posledním místě v rámci nominální skupiny, kdežto v ostatních evan-

1. Princip regresivního řazení větných členů

gelních přepisech je ve shodě s řeckým originálem ukazovací zájmeno v postpozici vůči adjektivu (καὶ ὃς ἂν ποτίσῃ ἓνα τῶν μικρῶν τούτων). V Banickém evangeliu chybí navíc substantivizovaná číslovka **единого**:

Mt 10:42

Mar., Mir., Grig. **И иже колиждо напоитъ единого отъ малыхъ сихъ. чашъ стужденъ воды. Тькмо въ лма оученика. Амниъ гламъ не погоубитъ мьзды своєа.**

Vrač. **И иже колиждо напоити единого ѿ сихъ малыхъ. чашъ стужденъ воды. Тькмо въ лма оучника. Амниъ аминъ гла вамъ. не погубитъ мьзды свож.**

Ban. **И иже колиждо напоитъ ѿ малыхъ сихъ. чѣшъ стужденъ воды. Тькмо въ лма оучителѣ. Амниъ во гла не погубитъ мьздж свож.**

Dobrejš. **И иже колиждо напоитъ ѿ малыхъ сихъ единого. чѣшъ стужденъ воды. Тькмо въ има оученика. не погоубитъ мьзды своа.**

Jenom v Dobrejšově evangeliu se v tomto verši a v následujícím uvedeném verši (Mt 25:45) ve Vračanském evangeliu setkáváme s prepozicí neshodného rozvitého atributu ve středobulharském přepisu evangelia, na rozdíl od řeckého novozákonního textu ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποίησατε ἐνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων:

Mt 25:45

Mar., Dobrejš., Mir., Ban. **тъгда отвѣщаатъ имъ гла. Амниъ глаъ вамъ. Понеже не сътвористе единому отъ сихъ меньшихъ ни мьнѣ сътвористе. Врач. тогда ѿвѣщаеть имъ гла. Амнъ гла вамъ. Зане створисте ѿ сихъ меньшихъ единому. мьнѣ не сътвористе.**

Kladení substantivizované číslovky **единому** na poslední místo v rámci nominální fráze by snad bylo možné vysvětlit snahou o důraz.

Je zajímavé, že se srbské památky – Grigorovičovo a Miroslavovo evangelium – pokud jde o neshodný přívlastek, drží téměř důsledně řecké předlohy, kdežto ve středobulharských památkách pozorujeme určité odchylky, většinou ve prospěch postpozice (zatímco v řeckém textu je prepozice), ale tyto změny nejsou početné, naopak, jsou spíše ojedinělé. Nejčastěji se změny objevují v textu Banického evangelia, jsou zaregistrovány též v evangeliích Vračanském a Dobrejšově. V Dobromirově evangeliu jsme takové změny nepozorovali. Můžeme zobecnit, že ohledně pozice inkongruentního atributu texty všech zkoumaných evangelií v naprosté většině sledují řecký evangelní text a že málokdy dochází k nějaké změně. Počet slovosledných inverzí uvádíme v následující tabulce:

Název evangelia	Změna postpozice neshodného atributu v řečtině v prepozici v slovanském textu	Změna prepozice neshodného atributu v řečtině v postpozici v slovanském textu
Mar.	0	0
Dobřejš.	1	0
Mír.	1	0
Grig.	0	0
Kjust.	0	1
Dobrom.	0	0
Vrač.	1	1
Ban.	1	2
Celkový počet	4	4

Ve staroslověnštině a v pozdějších bulharských a srbských památkách je stav slovosledu inkongruentního atributu v rámci nominální skupiny shodný se stavem v dnešních slovanských jazycích, kde postpozice neshodného přívlastku je rovněž pozicí bezpříznakovou. Jak uvádějí Grepl a Karlík, těsná postpozice neshodného přívlastku je obecný projev jeho závislosti na určovaném jménu (Grepl – Karlík 1986: 266).

Základní polohou neshodného substantivního atributu v současných slovanských jazycích je postpozice (Uhlířová 1985: 235, Uhlířová 1987: 40, Rusinov 1968) a vzájemná poloha neshodných atributů je ve většině slovanských jazyků volná (je dána komunikativní závažností atributů) (Bělíčová – Uhlířová 1996: 214). Ve východoslovanských jazycích a v polštině mohou být preponovány atributy vyjadřující vnější podobu, barvu, rozměr, materiál, způsob zhotovení popř. psychickou vlastnost osoby (pol. *średniego wzrostu blondynka*, rus.: *хорошего взгляда человек*). Je třeba podotknout, že v těchto případech prepozice atributu nevede ke změně významu ani nefunguje jako aktualizační prostředek. Ostatní slovanské jazyky mají v těchto případech pravidelně postpozici, neaktualizovaná prepozice se v nich uplatňuje jen jako příležitostná varianta, a to zejména v mluvených projevech (v bulh.: *един на средна възраст мъж*) (Stefanov 1968a, 1968b). Bulharština má navíc bezpředložkovou konstrukci „*вид/тип* + substantivum“ s pevným slovosledem (*вид растения, тип поведение, вид местоимения*) (Bělíčová – Uhlířová 1996: 215).

1. Princip regresivního řazení větných členů

1.1.6. Atribut víceslovný

1.1.6.1. Atribut shodný a atribut neshodný

V rámci víceslovného atributu, který je konstituován atributem shodným a atributem neshodným, pozorujeme slovoslednou variabilitu. Nelze říct, že některá z pozic převažuje. V slovanských textech se setkáváme s takovými změnami, které jsou pravděpodobně odrazem určitých progresivních tendencí – změny byly provedené ve prospěch takového slovosledu, kterým se vyznačují dnešní slovanské jazyky. Např. v Lk 6:17 v Mariánském čtveroevangeliu jsou oba atributy v postpozici (rovněž tak v řecké předloze – καὶ πλῆθος πολὺ τοῦ λαοῦ), ale ve Vračanském evangeliu je shodný přívlastek už v prepozici a neshodný v postpozici, což je jejich bezpříznaková poloha i v současném bulharském jazyku (srov. novobulharský překlad tohoto verše zní: *И като слезе заедно с тях, Той се спря на едно равно място; спряха се там и голямо множество от учениците Му и голяма навалица от люде...*):

Lk 6:17

Mar., Kjust., Dobrom., Van. **и съшедъ съ ними ста на мѣстѣ равнѣ. И народъ оученикъ его. и мѣножьство мѣного людин.**

Vrač. **ста їс на мѣстѣ рав'нѣ. И народъ оученикъ его. и много множество людине.**

Jenom velmi zřídka pozorujeme vzájemnou záměnu míst shodného a neshodného přívlastku, přičemž oba přívlastky zůstávají v postpozici vůči determinovanému substantivu. Tento jev se projevil v následujícím verši. Jedná se o Kjustendilské evangelium, kde došlo k výše zmíněné záměně. Texty ostatních památek se drží řecké předlohy (καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἰκανὸς ἦν σὺν αὐτῇ). Znění tohoto verše ve Vračanském evangeliu má poněkud odlišnou syntaktickou organizaci:

Lk 7:12

Mar., Mir., Van. **И та бѣ вѣдова. и народъ отъ града мѣного бѣ съ неж.**

Kjust. **И та бѣше вѣдова. и народъ м'ного ѿ града бѣше снел.**

Vrač. **И та бѣ вѣдова. и народъ же бѣ мѣного съ неж ѿ града.**

1.1.6.2. Atribut shodný víceslovný

V rámci víceslovného atributu se v bulharských a srbských památkách z 12. a 13. století setkáváme se slovoslednými změnami v takových konstrukcích, kde tuto funkci plní dvě přídavná jména, přídavné jméno a číslovka (u této konstrukce se nejčastěji projevují změny) nebo dvě zájmena (nejčastěji posesivum a kolektivum). Nejčastější

tendencí, kterou v těchto památkách pozorujeme, je snaha, aby všechny determinující komponenty byly buď v prepozici, anebo v postpozici – jde tu o určitou snahu vyhnout se cirkumpozice determinovaného členu, která je v řeckém textu (v Lk 12:18 πάντα τὰ γενήματα μου καὶ τὰ ἀγαθὰ μου, v Mt 24:31 μετὰ σπλιγγος φωνῆς μεγάλης):

Lk 12:18

Mar., Dobřejš., Dobrom., Ban. **и съверж тоу вѣсѣ жита моѣ и добро мое.**

Vrač. **и съверж тѣ жита моѣ вѣсѣ и доброє мое.**

Zde pozorujeme příklon k řecké předloze patrně už v původním překladu (s částečným zachováním v textové tradici bulharské i srbské), ale nástup postpozice obou atributů odlišné od řeckého originálu je proveden až později, na bulharské půdě (ve Vračanském evangeliu).

V Mt 24:31 se patrně projevil sekundární příklon Dobřejšova evangelia k řecké předloze; postpozice obou atributů odlišná od řečtiny patřila zjevně už původnímu překladu a udržovala se pak většinou v textové tradici bulharské i srbské.

Mt 24:31

Mar., Mir., Grig., Ban. **и посълетъ ангѣлы съ гласомъ велиемъ трѣбънымъ.**

Dobřejš. **и послетъ ангѣлы своа съ трѣбънымъ гласомъ велиемъ.**

Nelze určit, jestli se v atributu víceslovném, který je konstituován přídatným jménem a číslovkou, se výrazněji projevil nějaký model; ve všech památkách pozorujeme značné rozdíly, které jsou pravděpodobně odrazem opisovatelova jazykového citu. Možná teprve tehdy se formovala pravidla slovanského slovosledu v nominálních skupinách tohoto druhu. V Mt 15:37 ve Vračanském evangeliu pozorujeme snahu vyhnout se konstrukci s cirkumpozicí substantiva (za NTG ἐπὶ τὰ σπυρίδας πλήρεις), ale v dalším uvedeném verši v tomtéž evangelním přepisu (Lk 17:12) je přítomna opačná tendence – číslovka je před substantivem ve shodě s řeckým originálem, zatímco adjektivum je již v postpozici (srov. NTG δέκα λεπροὶ ἄνδρες):

Mt 15:37

Mar., Dobřejš., Mir., Grig., Ban. **и ѣша вси и насытиша сѧ. И възвасѧ извѣтъкы оукроухъ. Седемъ кошъницъ исплънь.**

Vrač. **и ѣша вси и насытиша сѧ. И възвасѧ извѣтъкы оукроухъ. исплънь 3. кошъницъ.**

Lk 17:12

Mar., Dobřejš., Dobrom., Ban. **и въходаштю емоу въ единъ весъ. Гърѣте и десѧтъ прокаженъ мѣжъ. иже сташа из далече.**

1. Princip regresivního řazení větných členů

Kjust., Vrač. и въходѣцію же Ісоу въ етерж весь. Гърѣте его І. мже прокаженыхъ. лже сташъ изъ далече.

V rámci rozvitého atributu se uplatňují i další slovosledné faktory, např. tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů, jak je patrné z dalšího příkladu. O vlivu tohoto slovosledného faktoru pojednáváme šířeji v následující kapitole; na tomto místě uvádím tento verš proto, že se zde rozmanitým způsobem projeví lo řešení slovosledně náročného typu z řecké předlohy:

Lk 11:26

Mar. Тѣгда изидетъ и поиметъ дроугъныхъ горешъ седмь дхъ.

Dobřejš., Ban. Тогда идетъ и поиметъ съ собож инѣхъ дхъ горшеныхъ себѣ. ̅̅̅. (za NTG τότε πορεύεται και παραλαμβάνει ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ ἑπτὰ)

Dobrom. Тѣгда идетъ и поиметъ дроугъныхъ горше себе седмь дхъ.

V Dobřejšově a Banickém evangeliu činí číslovka dojem dodatkového vysvětlení (po pauze), tedy ve smyslu „jiné duchy horší sebe, (a to) sedm“.

V rámci rozvitého atributu se setkáváme nejčastěji se změnou slovosledu v konstrukcích typu adjektivum a číslovka – ve zkoumaných evangeliích se to vyskytuje celkem osmkrát, kdežto v ostatních konstrukcích typu dvě adjektiva a adjektivum a zájmeno se změny objevují jednou a v konstrukci dvě zájmena dvakrát. Můžeme zobecnit, že ve většině příkladů, kdy je určované substantivum v cirkumpozici (mezi dvěma určujícími členy), se slovanský opisovač snažil nahradit tuto konstrukci nějakou jinou – s prepozicí nebo postpozicí všech determinujících členů (nezabýváme se nyní otázkou vzájemné polohy determinujících elementů) – je to další projev progresivní tendence ve slovanském slovosledu. V následující tabulce uvádím počty zájmen provedených změn:

Název evangelia	Počet provedených změn v rámci shodného atributu víceslovného
Mar.	1
Dobřejš.	0
Mir.	1
Grig.	1
Kjust.	1
Dobrom.	1
Vrač.	5
Ban.	2
Celkový počet	12

1.2. Postavení verba finita

Při zkoumání starých typů slovanské věty B. Havránek zjišťuje, že se slova ve větě vyznačovala značnou autonomností (to je v souladu s obecným předpokladem o tzv. komplexní autonomnosti slov ve větě ve flektivních jazycích) (Havránek 1973: 6). Tato autonomnost se týká především verba finita.

Autonomnost slovesa ve starých slovanských jazycích se projevovala v tom, že verbum finitum bylo častěji umísťováno na absolutní incipit věty; v současných jazycích je tomu jinak. Jde o typ Verbum – Subjekt – Objekt (V – S – O), pro stručnost tento typ redukuje na typ **Verbum – Nomen** (V – N), bez rozlišení subjektu a objektu. Slovosledný typ s počátečním postavením verba finita (typ V – N, např. Mar. Ja 18:2 **сѣвѣрааше сѧ ꙗко тоу сѣ оученикы своими**, Vrač. Ja 18:25 **ѿврже сѧ онъ и рече. нѣсмь**) lze bezpečně předpokládat pro starší fáze vývoje slovanských jazyků. Je zvláště výrazně dosvědčen ve staré ruštině a ve starých jihoslovanských jazycích. Obdobně je tento typ doložen i v jiných starých indoevropských jazycích – ve vyprávěcím žánru staré řečtiny, menší měrou i v latině, běžný je v jazycích keltských (starých i moderních); lze jej též nalézt ve starých jazycích semitských (hebrejštině, aramejštině a arabštině) (Havránek 1971: 507). Jak již bylo zmíněno, později, ve 14.–15. století tento slovosledný model ustoupil s postupnou **racionalizací** neboli **evropeizací** (v Havránkově terminologii) slovanské věty ve prospěch slovosledného modelu **Nomen – Verbum** (N – V), a to zvláště v jazycích spisovných (Havránek 1958: 53, Havránek 1962: 69, Havránek 1971a: 505, Havránek 1971b: 127, Havránek 1973: 5). Iniciální poloha verba finita ve větném typu Verbum – Nomen se zachovala z dnešních slovanských jazyků jako varianta dnes základního typu Subjekt – Verbum finitum – Objekt v největší míře ve východoslovanských jazycích, nejméně naopak v západoslovanských (není pro ně typická, i když doložena je i v nich) (Bělíčová – Uhlířová 1996: 195).

Ve všech zkoumaných evangeliích lze tuto progresivní tendenci pozorovat. Postavení verba finita v strukturním typu Verbum – Nomen nebo Nomen – Verbum nebývá ve sledovaných památkách důsledně dodržováno. Kromě změn diachronních jsou zde i změny synchronní (např. z hlediska příslušnosti té které věty k určitému stylu). Naším cílem je zjistit, do jaké míry se novější slovosledný model Nomen – Verbum prosazoval v jednotlivých slovanských prepisech – zdali poměrně důsledně, nebo jen občas, sporadicky. Budeme také sledovat, jestli se archaičtější slovosledné schéma Verbum – Nomen zachovává i v pozdějších památkách; pokud ano, pokusíme se o vysvětlení tohoto jevu vzhledem k dalším faktorům (jakými jsou např. sémantická struktura věty, lexikální sémantika slovesa aj.).

1. Princip regresivního řazení větných členů

Na základě analýzy materiálu ze zkoumaných evangelií jsme zjistili, že postavení verba finita v antepozici je typické jak pro staroslověnštinu, tak pro pozdější fáze vývoje jazyka (pro tzv. středobulharské období), a dokonce i pro současnou bulharštinu v tzv. **větech prezentačních** (v terminologii L. Uhlířové; Bělíčová – Uhlířová 1996: 184) neboli scénických, uváděcích, introdukčních, v širokém smyslu existenciálních: Mar. Mt 12:1 **Въ то врѣмѣ приде исъ сквозъ сѣбаниѣ. Оученици же его възаакаша сѧ.** Mar. Mt 24:1 **и ншедъ ѿс. и - цркве идѣаше. и пристъж пиша къ нему оученици его показати ему зѣданиѣ црквѣнаѣ.**

Incipitní postavení slovesa je zachováno rovněž v novobulharském překladu Nového zákona (velmi často např. na začátku jednotlivých kapitol), a to téměř všude tam, kde je ve staroslověnském textu ve větech tohoto typu sloveso rovněž na prvním místě:

Mar. Mt 8:1 **Съшедъшоу же ему съ горы. Въ слѣдъ его идъ народи мѣноси.**
Tento verš v současné bulharštině zní: *А когато слезе от хълма, последваха Го големи множества;* srv. i srbsky *А кад сиђе с горе, за Њим иђаше народа много.*
Mar. Mt 17:3 **и се ависте сѧ имъ меси и нигѣ. Съ нимъ глѣща.**

Novobulharský překlad tohoto verše je: *И, это, явиха се им Моисей и Илия които разговаряха с Него;* srbsky překlad zní: *И гле, указаше им се Мојсије и Илија који с Њим говораху.*

Lk 8:40 **бъистъ же егда възврати сѧ исъ приатгы-и народъ. бѣахъ во вси чахшѣ его.** Do současné bulharštiny je tento verš rovněž přeložen prostřednictvím slovosledného modelu V – N: *А когато се върна Исус, народът го посрещна радостно, защото всички Го чакаха;* srv. srbsky *А кад се врати Исус срете Га народ, јеф Га сви очекуваху.*

Tyto prezentační věty fungují většinou jako věty, které text zahajují, i když není vyloučeno (jak je patrné z uvedených příkladů), že se můžou vyskytovat i uprostřed textu. Na základě sledování provedených slovosledných změn můžeme zobecnit, že tento model existuje převážně ve vyprávěcí, tedy epické části evangelijního textu (tzv. **recit**), nikoli v kázáních (což vyplývá ze samotného charakteru obou těchto zmíněných textových typů).

Poloha verba finita na začátku věty může mít introdukční funkci ve větech zahajujících text nebo textový úsek ve všech slovanských jazycích. Iniciální poloha slovesa signalizuje, že text bude pokračovat, a v tomto smyslu má konektivní textovou funkci (Bělíčová – Uhlířová 1996: 186). Těchto introdukčních vět se nejčastěji užívá ve vyprávění, v nejčistší formě je nacházíme v lidovém, běžně mluveném jazyce; v pohádkách a v žánrech pohádky blízkých, které začínají slovesy s významem „žít“ a „být“ (č.: *Byl jednou jeden král a ten měl tři syny*, srb.:

Живео је некада један цар који је имао три сина, bulh.: *Имало едно време един цар, којто имал трима сина*) (Meillet – Vaillant 1924: 186, Mladenov 1929: 293, Mirčev 1958: 229, Havránek 1971a: 505). Věty tohoto typu nemohou text zakončovat (Arutjinova – Širjaev 1983), jejich nejobvyklejší funkcí je právě introduktivnost. Velmi často je na začátku těchto vět časové nebo místní určení, ale taková přítomnost cirkumstantů není obligatorní (Zlatanova 1990: 44). J. Firbas popisuje věty tohoto typu prostřednictvím abstraktní sémantické škály „scéna/kulisy – objevení/existence na scéně – jev objevující se/existující na scéně“ (Firbas 1992). Současná bulharština – výrazněji než ostatní slovanské jazyky – má tendenci klást na začátek věty podmět, což souvisí s historickým vývojem tohoto jazyka, přesněji se ztrátou nominální flexe a postupnou gramatikalizací slovosledu. Tato počátková (preverbální, za iniciálním cirkumstantem) poloha substantiva v bulharštině zdůrazňuje jeho syntaktickou funkci (BĚLIČOVÁ – UHLÍŘOVÁ 1996: 188, GEORGIEVA 1974).

Pro tento typ věty jsou typická slovesa, která patří do určitého sémantického okruhu. Jsou to slovesa, která konstatují existenci jevu (**БЪИТИ, ЖИТИ, ПРЪБЪИВАТИ** – bulh. *съм, живея, пребивавам* aj.) nebo svou sémantikou vyjadřují, že na komunikační scéně dochází ke změně: uvádějí jev na scénu (**ПРИИТИ, ЛАВИТИ СЪ, ДОНТИ, ВЪНИТИ** – bulh. *дойда, явя се, стигна, вляза* aj.), popř. konstatují mizení jevu ze scény (např. **ОТИТИ, ИЗИТИ** – bulh. *отиде, изляза* aj.). Je zajímavé, že slovanský opisovač se u tohoto typu vět někdy nedrží staroslověnského (a řeckého) textu (tam, kde je v něm použito z diachronního hlediska progresivnějšího slovosledného modelu Nomen – Verbum) a realizuje opačné slovosledné schéma s verbem finitem v antepozici. Tento jev můžeme chápat jako snahu o záměrnou archaizaci textu, nebo počítat s vlivem odlišné řecké předlohy; můžeme však též připustit, že ve slovanštině 13. a 14. stol. v tzv. prezentačních větách tento slovosled nebyl nijak příznakový (archaický), a právě proto byl v takovémto kontextu použit. Např. v Lk 5:13 se text Dobrejšova, Dobromirova ani Banického evangelia nedrží znění Mariánského čtveroevangelia a řeckého originálu (καὶ εὐθὺς ἦ λέπρα ἀπῆλθεν ἀπ’ αὐτοῦ), ale opisovač volí pro slovanský text slovosledný model Verbum – Nomen (**УТИДЕ ПРОКАЖЕННЕ УТЬ НЕГО**):

Lk 5:13

Mar., Mir., Kjust. **Ѥ простеръ ржкж коснж и рекъ хошгж очисти сѧ. Ѥ ѣвне проказа отиде отъ него.** (za NTG καὶ εὐθὺς ἦ λέπρα Ρψλθεν Ππ’ αέτοε)
Dobrejš., Dobrom., Ban. **простеръ ржкж коснж и рекъ хошгж очисти сѧ. утиде прокаженне уть него.**

Tento slovosledný model (s počátečním slovesem v iniciačních formulích) je typický jak pro bulharské, tak pro srbské památky a objevuje se velmi často zpravidla při zpracování následujícího biblického příběhu, při nasazení nové tematické linie, tedy na počátku vyprávění, nového tematického pásma, respektive kapitol,

1. Princip regresivního řazení větných členů

„v toku vyprávění pak v místech tematických „švů“ následujících po tematickém řezu, při střídání scén nebo aktérů dialogu“ (Večerka 1984: 184). Velmi často je v takových případech v absolutním incipitu věty příslovečné určení místa:

Lk 8:22

Mar., Kjust., Dobrom., Ban., **Бысть же въ единъ отъ дънен. и ть вѣдѣзе въ коравѣ. и оученици его. и рече къ нимъ прѣдѣмъ на онъ полъ езера.** (za NTG κατὰ ἀέτ^ς δυνύβη εκς πλοσον)

Mir. **Въ он. Вѣдѣзе исъ въ коравѣ. и оучници его. и рече к нимъ прѣидѣмъ на онъ полъ езера.**

Lk 8:1

Mar., Kjust., Dobrom., Ban. **Бысть же по томъ и ть прохощааше сквозѣ градъ и вси. Проповѣдааша и благовѣстоуа цѣрствие бжие.** (za NTG καὶ αὐτὸς διώδευεν κατὰ πόλιν καὶ κώμην)

Mir. **Въ он. Прохощааше исъ сквозѣ градъ и вси. Проповѣдае и блговѣстюе цѣрстие бжие.**

Ve středobulharských a srbských památkách i v těchto prezentačních větách však občas pozorujeme i odraz výše zmíněné evropeizace slovanské věty – v dalším uvedeném příkladu má gramatická reprezentace věty v Banickém evangeliu formu Nomen – Verbum za NTG ὅτι πολλάκις συνήχθη Ἰησοῦς ἐκεῖ μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Ostatní slovanské evangelní texty se drží struktury řeckého originálu:

Ja 18:2

Mar., Dobřejš., Mir., Dobrom., Vrač., **Вѣдѣаше же Июда иже и прѣдааше мѣсто. вко мъножицеиъ съвирааше сѧ ис тоу съ оученикы свои.**

Ban. **Вѣдѣаше же Июда прѣдаж ко. Мѣсто то. многащи во тоу исъ съвирааше сѧ съ оученикы свои.**

Tendence k evropeizaci slovanské věty se odráží nejenom v tzv. prezentačních větách. Ve všech dalších typech vět⁸ je patrná výše uvedená progresivní tendence – v excerpovaných slovanských přepisech evangelia je přítomna záměna slovosledného modelu Verbum – Nomen za Nomen – Verbum, jinými slovy pozorujeme, že typ Verbum – Nomen je již v památkách ze 13. století na ústupu, že staré rukopisy se často odchyľují od řeckého textu kladením podmětu do čela věty nebo aspoň před sloveso (Horálek 1954: 222):

8 Nebudeme se zabývat otázkou sémantické stránky větných struktur; ze všech vět jsme vyčlenili jenom věty *prezentační*, protože jenom u tohoto typu vět se dal zpozorovat výskyt určitých slovosledných schémat, jejichž frekvence je mnohem vyšší než u ostatních typů vět.

Ja 18:25

Mar., Dobrejš., Dobrom., Ban. еда и ты отъ оученикъ его еси. **Онъ же отъврѣже сѧ** и рече нѣсмь.Vrač. еда и ты ѿ Ѹчнкъ его еси. **Ѡврѣже сѧ онъ** и рече. нѣсмь. (za NTG ἡρνήσατο ἐκεῖνος καὶ εἶπεν)

Mt 8:3

Mar., Grig. **И простеръ рѣкж нѣсъ коснѧ** и глѧ. хоциж ицисти сѧ. **И авие ицисти сѧ отъ проказы.**Mir., Ban. **И простеръ рѣкю косню нѣсъ** глѧ. хоциѡ очисти се. **И авие очисти се отъ проказы.** (za NTG καὶ ἐκτεῖνας τὴν χεῖρα ἤψατο αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς λέγων.

V Banickém a Miroslavově evangeliu tu navíc chybí podmět).

Slovesa, která mění svou pozici ve větě, není však možné rozdělit do nějakých sémantických skupin. Z tohoto hlediska jsou natolik rozmanitá, že je ve sledovaných evangeliích nelze bezvýhradně a v úplnosti diferencovat.

Lk 15:16

Mar., Kjust., Dobrom., Vrač., Ban., **и желаше насытити чрѣво свое отъ рожець ѡже ѣдѣахъ свинниѧ**. **И никтоже не даѣше емуѡ.** (za NTG ἐκ τῶν κερατίων ὧν ἦσθιον οἱ χοῖροι)Dobrejš. **и желаше насытити сѧ ѿ рожець ѡже свинниѧ ѣдѣахъ**. **И никтоже не даѣше кмоѡ.**

Antepozici verba finita pozorujeme též v dalších verších, v nichž se většina excerpovaných evangelií přidržuje znění řecké předlohy, ve které je použito schématu Nomen – Verbum, V některých slovanských textech použil opisovač starší sřhvosledný typ Verbum – Nomen, což se možná dá vysvětlit jako snahu o záměrnou archaizaci textu:

Mt 26:34

Mar., Dobrejš., Vrač., Ban. рече емуѡ нѣс. **Ѧминь глѧ тебѣ. ѣко въ сѧж ношть прѣжде даже кокотъ не възгласитъ**. Три кратъ отъврѣжеши сѧ мене. (za NTG ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι)Mir. рече же ему нѣс. **Ѧминь глѡ тебѣ. ѣко въ сию ноць прѣжде даже не възгласить кюрь**. Три крати Ѡврѣжеши се мене.

Mt 21:1

Mar., Ban. **и егда приближи сѧ въ ѣрсамъ. и приде въ витфаһниѧ. Къ горѣ елеонциѣ. Тъгда нѣс посѣла дѣва оученика своѣ.** (za NTG τότε Ἰησοῦς ἀπέστειλεν δύο μαθητάς)Mir. **Въ вн. егда приближи сѧ нѣс въ ѣрмь. и приде въ витѣфаһнию. Къ горѣ елноньциѣ. Тъгда посѣла нѣс два оѣчника своѣ.**

1. Princip regresivního řazení větných členů

Další uvedený verš Lk 11:11 je pozoruhodný tím, že progresivní tendence řadit, přesunout podmět do preverbální pozice v Dobrejšově a Banickém evangeliu podporuje stylistický obrat **hyperbaton** (neobvyklé pozměnění pořádku slov, sledující umělecký záměr), který byl použit v řeckém originálu a byl rovněž hojně používán jakožto prostředek vyššího stylu:

Lk 11:11

Mar., Dobrom., Vrač. **котерааго же отъ васъ ѿца въспроситъ снъ хлѣба. Ёда камень подастъ емоу.** (za NTG τίνα δε ἐξ ὕμῶν τὸν πατέρα αἰτήσει ὁ υἱὸς ἀρτον)

Dobrejš., Ban. **котораго же васъ. Оу ѿца снъ аце проситъ хлѣба. Ёда камень подастъ емоу.**

Ve slovanských prepisech se občas setkáváme se slovoslednou a zároveň lexikální změnou – ve Vračanském evangeliu v Mt 8:15 je změněna jednak pozice verba finita – sloveso už není v antepozici (za NTG καὶ ἤψατο τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετός), jednak je použito jiného (intransitivního) slovesa – οὐστούδιτι místo tranzitivního **оставити**.

Mt 8:15

Mar., Mir., Grig., Ban. **і прикоснѣ сѧ рѣцѣ еѧ. і остави ѡгнь. і вѣста и слоужаше емоу.**

Vrač. **прикоснѣ сѧ рѣцѣ еѧ. огнь оустыде. і вѣстав'ши слоужаше емоу.**

Velmi často se setkáváme s odchylkami od slovosledu původního řeckého znění u sloves **решти, глаголати а отъвѣштати**, а to v takových případech, kdy tato slovesa jsou součástí určitých úvodních formulí na začátku verše, které se v evangeliích často opakují а předcházejí samotnému verši. Jsou to fráze typu **тъгда ѡсь рече; отъвѣштавъ ѡсь рече; и рече къ немоу мати его; отъвѣшта гъ къ немоу и рече** aj. Následují obvyčejně po příslovečném určení místa nebo času а slouží jako spojení mezi předcházejícím а následujícím textem:

Mt 26:55

Mar., Dobrejš., Mir., Vrač. **Въ тъ часъ рече ѡсь народомъ. Ћко на разбойника ли изидете съ оржьемъ и дрѣкольми ѡти ма.** (za NTG Ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς)

Ban. **Въ тѣи часъ ѡсь рече народомъ. Ћко на разбойника ли изыдосте. съ врѣжикѣмъ и дрѣколми жти мене.**

Mt 23:1

Mar., Dobrejš., Ban. **Тъгда ѡсь гла къ народомъ. и оученикомъ своимъ.** (za NTG Τότε ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησεν τοῖς ὄχλοις)

Vrač., Mir., Grig. **Въ. Врѣ. ГЛА ІСЪ КЪ НАРѢДОМЪ. И ОУЧНИКОМЪ СВОИМЪ.**

Je zajímavé sledovat, do jaké míry se v jednotlivých evangeliích opisovač držel stejného slovosledu těchto úvodních formulí, zahajujících tematicky nový úsek textu. Za povšimnutí stojí, že např. v Dobřejšově evangeliu dává slovanský opisovatel přednost archaičtějšimu typu slovosledu (s výjimkou Mt 23:1), pozorujeme zde slovosledné změny ve prospěch modelu Verbum – Nomen, i když je v řečtině (i ve staroslověnském textu) pořadí opačné (např. Mt 16:2 **и ѿвѣща ѿс и рече имъ** za NTG *ὁ δε ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς*). Je však také možné, že je to způsobeno vlivem odlišné řecké předlohy.). Naproti tomu v Banickém evangeliu pozorujeme opačnou tendenci – ve většině případů, když se přepis odchyľuje od textu Mariánského evangelia i řeckého originálu, zaujímá sloveso místo za podmětem (např. Mt 26:55, též Ja 8:12 **пакы же имъ ісъ рече** za NTG *πάλιν οὖν αὐτοῖς ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς λέγων*). Obdobně jako u Dobřejšova evangelia by se i zde dalo uvažovat o vlivu eventuální jiné řecké předlohy.

Ve středobulharských a srbských památkách ze 13. a 14. století se rovněž setkáváme se změnou pozice slovesa **БЪТИ** v těch případech, kdy toto sloveso není součástí jmenně-slovesného predikátu, neplní funkci spony, ale vyjadřuje sémantický příznak existence, funguje jako skutečně plnovýznamové sloveso, jako tzv. **verbum existentiae**, které samo plní funkci slovesného přísudku (srov. Grepl – Karlík 1986: 252). Velmi často se ho používá v kombinaci s příslovečným určením místa. I v těchto příkladech pozorujeme jisté tĕhnutí ke slovoslednému schématu s antepozicí jména:

Mt 12:40

Mar., Mir., Grig. **Ѡко во бѣ нона въ чрѣвѣ китовѣ. Три дѣни и три ношти.** (za NTG *ὅσπερ γὰρ ἦν Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας*)

Ban. **Ѡкоже во ивна бгыстѣ въ чрѣвѣ китовѣ. Три дѣни и три ноци.**

Ja 3:2

Mar., Mir., Vrač., Ban. **никтоже не можетѣ знаменни сиѣ творити. Ѡже ты твориши. Аште не бждетѣ бѣ съ нимѣ.** (za NTG *ἐὰν μὴ ᾗ ὁ θεὸς μετ' αὐτοῦ*)

Dobrom. **никтоже во не можетѣ сиѣ знаменни творити. Ѡже ты твориши. Аште бѣ не бждетѣ съ нимѣ.**

V posledním uvedeném verši je zřejmě rématem **вогѣ**. Jeho nekoncové (ale středové) postavení v predikátu je kolokviálně běžné, zato incipitní postavení slova **вогѣ** v Dobromirově evangeliu je subjektivní, a tedy emfatické.

1. Princip regresivního řazení větných členů

V dalším uvedeném verši byla nejspíše provedena sekundární archaizace slovenského slovosledu. Nelze ani vyloučit možnost, že **БЪГТИ** zde tvoří syntaktickou jednotku s participiem (typ **БЪАХЖ БЪДАЩЕ**); vskutku nelze jednoznačně a s jistotou rozhodnout, zda jde o typ *Byli v té zemi, bdíce* s participiem přechodníkovým, nebo *Byli v té zemi bdící*, tj. *Bděli* (Večerka 1961: 95).

Lk 2:8

Mar., Dobřejš., Ban. **І БЪАХЖ ПАСТЪРИ ВЪ ТОИЖДЕ СТРАНѢ. БЪДАЩЕ И СТРѢГЖЩЕ СТРАЖЖ НОЩЪНЖЖ О СТАДѢ СВОЕМЪ.**

Dobrom. **І ПАСТОУСИ БЪХЖ ВЪ СТРАНѢ ТОИ. БЪДАЩЕ И СТРѢГЖЩЕ СТРАЖЖ НОЩЪНЖЖ О СТАДѢ СВОЕМЪ.** (za NTG και ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρᾳ τῆ αὐτῆ)

U slovesa **БЪГТИ** se také setkáváme se slovosledem Verbum – Nomen ve slovenských přepisech za typ Nomen – Verbum v původním řeckém znění. Je to možná způsobeno snahou o záměrnou archaizaci textu, ale možná je i interpretace, že se tu pravděpodobně uplatňovaly i další faktory. Např. v následujícím verši je postverbální postavení nominální fráze v Dobřejšově evangeliu způsobeno pravděpodobnou snahou opisovače o konstrukční paralelismus se začátkem verše. Navíc **СРДЦЕ ВАШЕ** jako réma zaujímá ve znění Mar., Kjust., Dobrom., Vrač. a Ban. subjektivní (tj. emfatickou) pozici, kdežto jeho koncová pozice v Dobřejš. je bezpříznaková a réma působí citově vyrovnaněji a klidněji:

Lk 12:34

Mar., Kjust., Dobrom., Vrač., Ban. **ІДЕЖЕ БО ЕСТЬ СЪКРОВНИЩЕ ВАШЕ ТОУ И СРДЦЕ ВАШЕ ВЪДЕТЬ.** (za NTG ὅπου γὰρ ἐστὶν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν ἔσται)

Dobřejš. **ІДЕЖЕ БО ЕСТЬ СКРОВНИЩЕ ВАШЕ ТОУ ЕСТЬ СРЦЕ ВАШЕ.**

Často se setkáváme i se změnami pozice slovesa **БЪГТИ** jakožto sponového slovesa v rámci sponově-jmenného (neboli slovesně-jmenného) predikátu (Grepč – Karlík 1986: 241) ve spojení s podstatným nebo přídavným jménem, které je nositelem věcného významu. Velmi často pozorujeme slovoslednou změnu v rámci samotného predikátu – oba konstituenty si svá místa vymění. Mnoho případů je zde nejistých, protože motivace odchylek od staroslověnského textu (resp. od řeckého originálu) není dostatečně jasná a množství odchylek je jen nahodilých, jak uvádí K. Horálek (Horálek 1954: 219). Poměr k řecké předloze je rovněž často nejasný, protože i v samotném originálu docházelo k hojnému kolísání:

Mt 18:1

Mar., Mir., Grig., Vrač., Ban. **КТО ОУБО БОЛЕН ЕСТЬ ВЪ ЦРСТВИ НѢВЕСЦѢМЪ** (za NTG τίς ἄρα μεῖζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν)

Dobrejš. **кто єсть боли вѣ цѣркви нѣснѣмь**

Takové kolísání v rámci samotného predikátu pozorujeme i tehdy, když v řeckém originálu nebylo použito sponového slovesa, např. řecký text v Mt 23:19 zní τί γὰρ μείζον, ale slovanské texty mají následující slovosled:

Mt 23:19

Mar., Grig. **что во єсть боле**

Ban., Mir. **что боле єсть**

O postavení slovesa **бѣти** jakožto sponového slovesa pojednáváme širěji v kapitole o rytmických faktorech, které mají vliv na slovosled ve větě.

Ve staroslověnských a pozdějších bulharských a srbských prepisech Nového zákona se slovanský text (co se týče konstrukcí Verbum – Nomen nebo Nomen – Verbum) většinou přidrží řeckého originálu. Když slovanský opisovač změnil původní slovosled, většinou se prosazuje novější slovosledný model Nomen – Verbum, ale setkáváme se též s případy, o kterých předpokládáme, že v nich jde o záměrnou archaizaci a stylizaci textu. Jsou to ty případy, kdy je ve staroslověnině i v řečtině text organizován podle modelu Nomen – Verbum, ale slovanský opisovač jej mění na typ Verbum – Nomen. Ve všech zkoumaných evangeliích se setkáváme s oběma typy změn, jenom v Kjustendilském jsme nezaznamenali žádný doklad na progresivní tendenci; změny v tomto evangeliu jsou jenom ve prospěch modelu s antepozicí verba finita. V ostatních středobulharských evangeliích je stav víceméně vyrovnaný, s mírnou převahou archaičtějších slovosledných konstrukcí v Dobrejšově evangeliu a s opačnou tendencí v Banickém evangeliu. V srbských památkách převažují slovosledné změny ve prospěch starších slovosledných konstrukcí, ale objevují se i změny odrážející zmíněné nové tendence.

Můžeme tedy zobecnit, že slovosled ve zkoumaných evangeliích ve všech typech vět se postupně racionalizuje (v Havránkově terminologii), více se však drží modelu Verbum – Nomen pod vlivem řeckého originálu. Statistické údaje v uvedené tabulce nezahrnují údaje o postavení slovesa **бѣти** jakožto sponového slovesa. Údaje o frekvenci slovosledných změn v rámci sponově-jmenného predikátu budou uvedeny v kapitole o rytmických faktorech.

1. Princip regresivního řazení větných členů

Název evangelia	Počet provedených změn Typ Verbum - Nomen v řečtině se mění v typ Nomen - Verbum v slovanském textu	Počet provedených změn Typ Nomen - Verbum v řečtině se mění v typ Verbum - Nomen v slovanském textu
Mar.	1	3
Dobřejš.	3	7
Mir.	1	6
Grig.	1	2
Kjust.	0	2
Dobrom.	2	1
Vrač.	4	4
Ban.	5	4
Celkový počet	17	29

2. Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů

s jinými slovoslednými principy interně jazykovými, jednak tlakem externím, tj. v překladech – působením slovosledu cizojazyčných předloh, hlavně řecké (Večerka 1988: 205). Naším cílem je zjistit, v jakých syntagmatech a s jakou důsledností se tento princip uplatňoval; do jaké míry používali slovanští opisovači tento postup ve svých textech, byť se v řečtině a v Mariánském čtveroevangelium vyskytovaly konstrukce podřízené jiným slovosledným faktorům. Budeme také sledovat kolizi různých slovosledných faktorů v jednotlivých syntagmatech a také to, jestli se jednotlivá evangelia vyznačují určitými rysy, které je nějakým způsobem vydělují od ostatních sledovaných památek.

Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů byla zvláště silná v **syntagmatech atributivních**. Projevuje se nezřídka změnou slovosledu ve staroslověnských prepisech tak, aby bylo kontaktního řazení dosaženo i za řecké syntaktické páry s jednotlivými členy v distantní pozici (Večerka 1988: 200). Např. část verše Mt 18:19 **аште дѣва отъ васъ съвѣшгаете на зєми** v Mariánském, Vračanském a Banickém evangelium, jak uvádí R. Večerka (Večerka 1988: 200), je vytvářena posloupností jednotlivých členů v souladu s jejich vzájemnou větněčlenskou příslušností na rozdíl od řečtiny ἐὰν δύο συμφωνήσωσιν ἐξ ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς, kde je syntagma ἐὰν δύο ἐξ ὑμῶν přerušeno predikátem ο συμφωνήσωσιν.

Nejčastěji jsme kolísání ve slovosledu, způsobené touto slovoslednou tendencí, pozorovali u atributivních syntagmat s neshodným genitivním atributem, u syntagmat složených z podstatného jména a číslovky a také v apozičních slovních spojeních. Např. v Mt 10:42 v Dobřejšově evangelium dal slovanský opisovač neshodný přívlastek **Ѡ малѣиныхъ сиѣхъ** do prepozice v rámci nominální skupiny (na rozdíl od řecké předlohy), což není jeho obvyčejná poloha, a tím narušil kontaktní posloupnost větných členů. V Mariánském a Miroslavově evangelium je naopak slovanský text námi sledované tendenci podřízen. V Banickém evangelium v tomto verši chybí substantivizovaná číslovka **єдино҃го**:

Mt 10:42

Mar., Mir., Grig. **И иже колиждо напоитъ єдино҃го отъ малѣиныхъ сиѣхъ. чашѣ стоудєнты воды. Тѣкмо въ лма оученика. Ѧминь гла҃вмъ не погоубитъ мѣзды своєѣ.** (za NTG καὶ ὅς ἂν ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων), Vrač. **И иже колиждо напоити єдино҃го Ѡ сиѣхъ малѣиныхъ. чашѣ стоудєнты воды. Тѣкмо въ лма оуч ꙗника. Ѧминь аминь гла҃ вамь. не погубитъ мѣзды своѣ.**

Dobřejš. **И иже колиждо напоитъ Ѡ малѣиныхъ сиѣхъ єдино҃го. чѣшѣ стѣдєнты воды. Тѣкмо въ лма оученика. не погоубитъ мѣзды своѣ.**

Se stejným jevem se setkáváme i v dalších dvou uvedených verších – v Mt 25:45 ve Vračanském evangelium slovanský opisovač tuto tendenci porušil (bylo to možná

způsobeno snahou o dodatečnou archaizaci, aby se tím text posunul stylově výše – o tomto faktu pojednáváme dále), kdežto v Lk 17:2 v Kjustendilském evangeliu opisovač postupoval opačně a upravil slovosled podle sounáležitosti větých členů. O atributivních syntagmatech tohoto typu jsme se zmínili v podkapitole o postavení neshodného přívlastku; zařadili jsme je také sem, protože se domníváme, že příčinou změny slovosledu v konkrétních verších je právě dodržování/porušování této slovosledné tendence v organizaci věty:

Mt 25:45

Mar., Dobřejš., Mir., Van. **тъ҃гда отъвѣщаатъ имъ ꙗ҃ла. Ѥминь ꙗ҃лаꙗ вамъ. Понеже не сътвористе единомуу отъ сихъ меньшихъ ни мнѣ сътвористе.**
(za NTG ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων)

Vrač. **тогда Ѡвѣщаетъ имъ ꙗ҃ла. Ѥмнь ꙗ҃ла вамъ. Зане створисте Ѡ сихъ меньшихъ единомуу. мнѣ не сътвористе.**

Lk 17:2

Mar., Dobřejš., Dobrom., Van. **оунѣ емоу би было. Ѥште би камень жръновны възложенъ на вышъ его. ꙗ въврѣженъ въ море. Неже да сканѣдалисаатъ малыхъ сихъ единого.** (za NTG ἢ ἵνα σκανδαλίση τῶν μικρῶν τούτων ἓνα)

Kjust. **Ѥне ꙗмоу би было. Ѥще би камень жръновны възложенъ на вышъ его. и въврѣженъ въ море. Неже да съблзнить Ѥдиноꙗ Ѡ малыхъ сихъ.**

Slovanští opisovatelé z tohoto období prováděli různé opravy textů, při nichž transformovali určité řecké konstrukce, ale občas se setkáváme i s takovým jevem, kdy tito písaři přizpůsobovali slovosled slovanských textů řeckým slovosledným modelům, a to tím způsobem, že zaměňovali čistě slovanské konstrukce za takové konstrukce, které přidávaly textu příchuť vyššího stylu. Setkáváme se i s takovými případy, kdy se ve středobulharských památkách určitý syntaktický rys prezentuje ve své starší, archaičtější formě (Mirčev 1958) – jinak řečeno v pozdějších památkách se vyskytuje archaičtější slovosledný model, který porušuje kontaktní řazení větých členů. V těchto případech jde možná o záměrnou archaizaci a individuální stylizaci textů opisovatelem. Tendence k členské sounáležitosti se tu pravděpodobně porušuje úmyslně (jde o stylistický záměr – opisovatelé se snažili dát slovanskému textu punc vyššího stylu a používali takové konstrukce, které byly typické pro řečtinu a o kterých předpokládáme, že v té době v živém jazyku neexistovaly). Nelze však tvrdit, že takováto záměrná archaizace je prováděna důsledně v rámci jednotlivých evangelií; objevuje se spíše sporadicky a žádný slovanský opisovač se k ní nepřikláněl důsledně. V dalších uvedených verších např. pozorujeme, že v Dobřejšově a Vračanském evangeliu (na rozdíl od ostatních památek a dokonce od řecké předlohy) jsou členy atributivního syntagmatu v distantní pozici

2. Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů

(v Lk 22:14 v Dobřejšově evangeliu je vsunut nepřímý předmět **съ нимъ**, v Ja 11:2 ve Vračanském – predikát **болѣаше**):

Lk 22:14

Mar., Kjust., Dobrom., Ban. **и егда бысть година възлеже. и оба на десѣте апостла съ нимъ.** (za NTG καὶ οἱ δώδεκα ἀπόστολοι σὺν αὐτῷ)

Dobřejš. **егда бысть година възлеже. и оба на десѣте снимъ апостла.**

Ja 11:2

Mar., Dobřejš., Dobrom. **бѣ же мариѣ помазавъшиѣ ѿ мироу. и отъръши носѣ власы своими. еѣже братръ лазарь болѣаше.** (za NTG ὁ ἀδελφὸς Λάζαρος ἠσθένει)

Vrač. **бѣ же мариѣ помазавъшиѣ ѿ миромъ. и отъръши носѣ его власы своими. еѣже братъ болѣше лазарь.**

Dodatečnou archaizaci pozorujeme i v jiném typu atributivních syntagmat – v syntagmatech s kongruentním atributem, který byl dále rozvit prostým nebo předložkovým pádem jména. V Mt 27:34 je atributivní syntagma roztrženo slovesem **пити**, čímž se rozvitý atribut dostal do distantní polohy:

Mt 27:34

Mar., Dobřejš. **даша емоу оцѣтъ пити съ злъчыж смѣшънъ.**

Mir., Vrač., Ban. **даша емоу пити щецѣтъ съ жлъчнж смѣшень.** (za NTG ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν οἶνον μετὰ χολῆς μεμιγμένον)

Zvláštní pozornost jsme věnovali syntagmatům obsahujícím posesivní zájmeno, protože posesiva ve staroslověnštině silně tíhla ke kontaktní pozici vůči řídicímu substantivu (Večerka 1988: 200, Noha 1971). Jak ve staroslověnštině, tak i v pozdějších památkách byla tato syntagmata pravidelně rozdělována větnou enklitikou, pokud stála na větném incipitu (o postavení enklitik, která porušují kontaktní posloupnost větných členů, pojednáváme dále). Je zajímavé, že v mladších památkách u trojčlenných atributivních syntagmat konstituovaných z determinovaného jména, posesivního zájmena a dalšího kongruentního atributu (frekvence těchto konstrukcí je v evangelních textech značná) jsme nezaznamenali žádnou změnu. R. Večerka (Večerka 1988, Večerka 1989) uvádí několik slovosledných modelů těchto syntagmat, které existují ve staroslověnštině (***рабъ мои добръни**, ***добръни рабъ мои**, ***добръни мои рабъ**, ***мои рабъ добръни**, ***рабъ добръни мои**, ***мои добръни рабъ**) a ukazuje i frekvenci jejich výskytu. Očekávali jsme, že typy, které se vyskytují v menší míře nebo jenom ojediněle (***мои добръни рабъ**, ***рабъ добръни мои**, ve kterých je posesivum v nepříznivé distantní pozici), se změní na typy frekventovanější (***рабъ мои добръни**, ***добръни рабъ мои** s kontaktní postpozicí posesiva vzhledem k determinovanému jménu, což by byla pozice bezpříznaková, srov. Večerka 1979b) a že se

ustálí jednotný slovosledný model těchto struktur, totiž s kontaktním postavením posesivního zájmena, jenže v excerpovaných evangeliích byl v těchto konstrukcích vždy dodržován slovosled nejstarší sledované památky (totiž Mariánského čtvero-evangelia), ať už byl jakýkoliv. Je pravděpodobně, že se slovosled v syntagmatech tohoto typu měnil a ustálil teprve v některých pozdějších památkách.

V současné bulharštině má obvyklý slovosled těchto syntagmat tuto podobu: **kongruentní atribut** (přídavné jméno, ukazovací zájmeno aj.) – **posesivum – určované substantivum**, srov. novobulharský překlad veršů Mt 7:24 *И тѣѣ, всеки, който чуе тия мои думи и ги изпълнява...* Mt 5:14 *Също така нека свети вашата виделина пред човеците, за да виждат добрите ви дела...* Lk 1:72 *За да покаже милост към бащите ни, и да си спомни светия Свой завет...*

Stejně tak jsme předpokládali, že ve sledovaných památkách dojde k unifikaci slovosledu i u jiného typu atributivních syntagmat – těch se shodným přívlastkem, rozvitým buď prostým, nebo předložkovým pádem jména. R. Večerka uvádí možné slovosledné varianty ve staroslověnštině (Večerka 1988: 187, Večerka 1989: 93): *архиерен пришьдъшен къ н'емоу, *къ н'емоу пришьдъшен архиерен, *архиерен къ н'емоу пришьдъшен, *пришьдъшен къ н'емоу архиерен, *пришьдъшен архиерен къ н'емоу, *къ н'емоу архиерен пришьдъшен. Očekávali jsme rovněž, že se u těchto syntagmat změni typu méně frekventované (*пришьдъшен архиерен къ н'емоу, *къ н'емоу архиерен пришьдъшен – distantní pozice větých členů spojených rekcí pravděpodobně nebyla přijatelná, protože vzájemná spjatost členů syntaktických párů by tak byla méně zřetelná než mezi členy spojenými kongruencí, srov. Večerka 1988: 204) v typu s častějším výskytem (*архиерен пришьдъшен къ н'емоу, *къ н'емоу пришьдъшен архиерен, *архиерен къ н'емоу пришьдъшен, *пришьдъшен къ н'емоу архиерен), nebo že se bude vyskytovat převážně jeden slovosledný model. Ve sledovaných evangeliích se slovosledné změny v takovýchto syntagmatech nevyskytovaly často, kromě toho vždycky alternovaly s nejfrekventovanějšími typy (kontaktní model *архиерен пришьдъшен къ н'емоу se měni na rámcový *архиерен къ н'емоу пришьдъшен a opačně), ale nelze však určit, který z nich převládal:

Lk 7:32

Mar., Kjust., Van. подобни сжтъ отроциштеть сѣдѣштеть на тръжништѣхъ.
и пригласяжштеть дроугѣ дроуга.

Dobrom. подобни сжтъ дѣтеть на тръжништѣхъ сѣдѣщеть. и възгласяжштеть дроугѣ дроуга. (za NTG ὁμοιοὶ εἰσὶν παιδίους τοῖς ἐν ἄγορᾷ καθημένοις)
Mt 11:16

Mar., Dobrejš., Grig., Van. подобень естѣ дѣтищемъ сѣдѣштеть на тръжништѣхъ. и же възгласяжштѣ дроугомъ своимъ. (za NTG ὁμοία ἐστὶν παιδίους καθημένοις ἐν ταῖς ἀγοραῖς)

2. Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů

Мір. подоуьнь єсть дѣтемь на тръжицихъ сѣдещимь. ѡже възглашаютьъ другомь своимь.

Mt 9:9

Mar., Grig., Vrač., Ban. и прѣхода ѿсѣ отъ тоудж видѣ чѣлка. На мѣтѣнници сѣдѣца.

Мір. и прѣходе ѿсѣ. видѣ чѣлка. сѣдѣца на мѣтѣнници. (za NTG εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον)

Jediná změna jiného druhu, kterou jsme v takovém syntagmatu zaregistrovali, byla v Mt 15:27 v Dobřejšově evangeliu, kde je – jak předpokládáme – způsobena buď snahou o dodatečnou archaizaci, anebo importovaná z odlišné řecké předlohy:

Mt 15:27

Mar., Мір., Vrač., Ban. она же рече єи. Ибо и пси ѣдатъ отъ кроупиць падаѣж штихъ съ трапезы господєи своихъ. (za NTG ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν)

Dobřejš. она же рече. єи гѣи. Ибо и пси іадѣтъ ѿ кроупиць падаѣжцихъ гѣна своего трапезы.

Do současné bulharštiny se taková syntagmata překládají konstrukcí s vedlejší větou: Mt 15:27 ...и кученцата ядат от тѣрохите, който падат от трапезата на господарите им, Lk 19:38 ...благословен Царят, който иде в Господното име.

Ve sledovaných památkách pozorujeme velmi často odchylky od původního řeckého textu nebo od starších památek **v rámci predikátu**. V přísudku, pokud je vytvářen dvěma nebo více konstituenty, je rovněž patrná snaha slovanských opisovačů umísťovat tyto konstituenty do bezprostřední blízkosti. V dalším uvedeném verši pozorujeme, že autoři jak staroslověnského překladu evangelia, tak jeho pozdějších slovanských přepisů zde postupovali samostatně, rozuměj: nezávisle na řecké předloze. Všechna slovanská evangelia už změnila slovosled řeckého originálu tak, aby oba konstituenty (sponové sloveso **єсть** a jmenná část predikátu **нарицаемое**) byly v kontaktní pozici:

Mt 27:33

Mar., Dobřejš., Мір., Vrač., Ban. и пришедъше на мѣсто нарицаемое голѣгота. Ѣже єсть нарицаемое кранево мѣсто. (za NTG ὃ ἐστὶν Κρανίον Τόπος λεγόμενος)

Ne všude se to ale projevuje důsledně. Na dalších uvedených příkladech je vidět, že výše zmíněná tendence – aby členy predikátu byly situovány vedle sebe – se sice projevuje, ale v různých slovanských přepisech pozorujeme určité kolísání;

mezi konstituenty predikátu jsou vsunuty další větěné členy, v těchto případech by se dalo uvažovat i o vlivu odlišných slovosledných činitelů (např. snaha opisovače o určitý důraz). V žádném ze sledovaných evangelií se neprosazuje jednotný slovosledný model. V rámci jednoho evangelijního přepisu se ve verších v bezprostřední blízkosti vyskytují různé slovosledné varianty, což jen dokazuje neustálenost slovosledu v rámci víceslovného predikátu:

Mt 20:26

Mar., Mir., Ban. нѣ иже аще хощеть вѣштннъ бѣти въ васѣ. да вѣдетъ вашъ слоуга.

Grig. нж иже хощеть ѡт васѣ вѣштннъ бѣти. да вѣдетъ всѣмъ слоуга.
(za NTG ἄλλ' ὅς ἐάν θέλῃ ἐν ὑμῖν μέγας γενέσθαι)

Mt 20:27

Mar. и иже аще хощеть въ васѣ бѣти прѣдѣннн. да вѣдетъ вашъ рабѣ.
(za NTG καὶ ὅς ἂν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος. ἔσται ὑμῶν δοῦλος)

Mir. иже аще хощеть бѣти старѣнн ѡ васѣ. вѣди вамъ рабѣ.

Grig. иже аще въ васѣ кто хоще бѣти прѣднн. да вѣдетъ вашъ рабѣ.

Ban. и иже аще хощеть бѣти въ васѣ прѣднн. да вѣдетъ вашъ рабѣ.

Další zajímavá tendence, která se ve zkoumaných památkách objevuje, je skutečnost, že ta slova, která plní **stejnou syntaktickou funkci ve větě**, tíhnou k tomu, aby zaujala kontaktní postavení, na rozdíl od znění řecké předlohy. Na případy, které by zaznamenávaly opačnou tendenci (kdy v řečtině jsou takovéto větěné členy vedle sebe, ale ve slovanském přepisu evangelia – v distantní pozici) jsme nenarazili. V Lk 8:25 v Miroslavově evangeliu se oba nepřímé předměty dostaly do kontaktní pozice a sloveso, které zaujímá v ostatních památkách interpozici mezi nimi, se nachází za nimi. Se stejným jevem se setkáváme i v dalším verši – Lk 19:45, kde je mezi předměty v Mariánském čtveroevangeliu i v řeckém originálu příslovečné určení místa, na druhou stranu v Kjustendilském evangeliu jsou oba předměty v kontaktním postavení:

Lk 8:25

Mar., Kjust., Dobrom., Ban. кто оубо съ естъ. ꙗко и вѣтромъ велитъ и водѣ. и послоушають его. (za NTG ὅτι καὶ τοῖς ἀνέμοις ἐπιτάσσει καὶ τῷ ὕδατι)

Mir. кто оубо съ естъ ꙗко вѣтромъ и водѣ велитъ. и послоушають его.

Lk 19:45

Mar., Dobřejš., Dobrom., Ban. и вѣшедъ въ цркъвѣ. начатъ изгонити продажштѣмъ въ неи и коупоужштѣмъ. (za NTG ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας ἐν αὐτῷ κα ἄγορ ἄζοντας)

Kjust. и вѣшедъ Исъ въ цркъвѣ начатъ изгонити продажщнхъ и коупоужщнхъ въ неи.

2.2. Zachování řeckého slovosledu

Na slovosled ve staroslověnině měla silný vliv řečtina. Vliv řecké syntaxe na výstavbu staroslověnské věty je bezpochyby značný, protože systém věty ve staroslověnině ještě nebyl úplně ustálen. Zvláště silný byl vliv řeckého literárního (spisovného) jazyka (jazyka s vyspělou gramatickou strukturou). Tento vliv se projevoval „jak v rovině *parole*, jako příklon ke znění řeckých předloh v aktu překládání, tak i v rovině *langue*, jako působení řečtiny na vytváření a uspořádání jazykového systému, kterých se pak jako hotových prostředků užívalo i v dílech originálních, nepřeložených“ (Večerka 1980: 85). Konstrukce řeckých vět se stala oporou pro modelování staroslověnské věty (Dogramadžieva 1968), protože, jak zdůrazňuje J. Bauer, „čím menší má však spisovný jazyk kontakt s živou mluvou a čím méně je nástrojem původní literární tvorby, tím více přijímá z vyspělejšího jazyka, který je pro něj vzorem, tím snadněji se mu ve svých konstrukcích přizpůsobuje“ (Bauer 1972: 47).

Jak již bylo uvedeno, vliv řeckých předloh se projevoval zejména ve figure zvané **hyperbaton**, tj. ve vyumělkovaném odtržení členů atributivního syntagmatu interpozicí jiného větného členu nebo jiných členů, např. Lk 19:16 Dobřejš., Dobrom., Vrač., Ban. **҃и. манаѣь тѡѡѣ . і . прѣдѣла манаѣь.** za NTG κύριε, ἡ μὲν σου δέκα προσηργάσατο μὲνᾶς (Večerka 1988: 206). I. Duridanov (Duridanov 1957) nazývá tuto figuru „syntaktický kalk“ – přesný syntaktický paralelismus mezi řeckým a staroslověnským textem, mechanické „přesouvání“ syntaktických konstrukcí z řeckého originálu.

Lk 19:16

Mar. **прѣде же прѣвты ҃лж. ҃и. мѡнаѣь тѡѡѣ прѣдѣла десѣть мѡнаѣь.**

Dobřejš., Dobrom., Vrač., Ban. **прѣде же прѣвты ҃лж. ҃и. манаѣь тѡѡѣ . і . прѣдѣла манаѣь.** (za NTG κύριε, ἡ μὲν σου δέκα προσηργάσατο μὲνᾶς)

Podobné poruchy kontaktního řazení větných členů, třebaže vzniklé cizím vlivem, byly charakteristickým rysem staroslověnině. Pro svou nápadnou odlišnost od živého jazykového úzu na kterékoli části slovanského jazykového teritoria se jeví jako zcela knižními staroslověnskými neologismy, nesoucí výrazné znaky funkčního stylu literárního (Večerka 1988: 207). Důkazem o intenzitě tohoto vlivu je fakt, že se tato figura se používá dosti často i ve středobulharském období.

2.3. Kolize různých slovosledných principů

Interferenci interních slovosledných principů vyvolávaly především potřeby aktuálního členění větného, které mohly vést jak ke změně uzuálního pořadí členů

syntagmatu, tak k jeho roztržení a přenesení některé jeho části na příznaková místa věty, tj. na větý incipit nebo finále. Informace novější, aktuálnější se klade na konec promluvy (Večerka 1988: 206). Někdy je velmi složité pojednávat o aktuálním členění ve staroslověštině a v slovanských památkách z 12. a 13. století (nemůžeme rozpoznat např. réma jakožto nositele intonačního centra věty), protože nemáme k dispozici informace o intonačních charakteristikách těchto textů, ale přece jenom můžeme zobecnit, že principy aktuálního větého členění jsou nejzřetelnější v podobenstvích a v epické části evangelia, zatímco v kázáních je nacházíme obtížněji (Bujukliev 1980a: 103). Vlivem aktuálního větého členění na slovosled obecně se podrobněji zabýváme ve zvláštní kapitole.

Nejčastěji se ve sledovaných evangelních prepisech setkáváme s takovými slovoslednými změnami, ve kterých kontaktní posloupnost větých členů byla porušena snahou opisovače o aktualizaci určité části verše. Takové případy se vyskytují v celkem 17 příkladech.

V dalším uvedeném verši je změna slovosledu v Dobřejšově evangeliu možná způsobena snahou o záměrnou archaizaci, ale podle mne jde spíše o vyjádření předčasného rématu, tj. pozorujeme nekoncové, středové postavení rématu výpovědi. Tento slovosledný obrat je poměrně častý v řeči mluvené (Večerka 1984: 190), ЦСРТВИЕ НБСНОЕ nese nejvyšší stupeň komunikativní dynamičnosti (což vyplývá i z kontextu předešlých veršů), a proto v ostatních evangeliích zaujímá absolutní finální postavení (což je vlastně obyčejná, bezpříznaková poloha pro tento element promluvy, v případě, že se jedná o komunikativně nejzávažnější část sdělení):

Mt 18:3

Mar., Mir., Grig., Vrač., Ban. аще не обратите сѧ и вждете ꙗко дѣти. не имате вѣннати въ цсртвие нбсное. (za NTG οὐ μὴ εισέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν)

Dobřejš. аще не вбратите сѧ и вждете ꙗко и дѣти. не имате въ цсртвие нбсное вннати.

Lk 8:51

Mar. пришедь же въ домъ не да никомоуже вѣннати токмо петрови. и иоаноу и иѣковоу.

Dobřejš., Dobrom., Ban. пришедь же въ домъ не да никомоу вннати съ собож токмо петрови. и иоаноу и иѣковоу.

Kjust., Mir. пришедь же вдомъ не да вннати никомоуже съ собож тꙗкмо петроу и наковоу и иваноу. (za NTG οὐκ ἄφῆκεν εἰσελθεῖν τινα σὺν αὐτῷ)

Vrač. пришьдь же въ домъ и не да вннати съ собож нікомѣже тꙗкмо петроу. и иоаноу и наковѣ.

Další pole slovosledného napětí vytvářela kolize tendence ke kontaktní posloupnosti větých členů s principem rytmické organizace věty. Enklitika, která sama

2. Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů

nejsou nositeli slovního přízvuku, se totiž jak ve staroslověnině, tak v pozdějších slovanských prepisech evangelia kladou za první přízvučné slovo věty nebo větného úseku, a to i tehdy, narušili se tím těsné spojení syntagmatické dvojice. Např. enklitika slovesná – tvary pomocného slovesa **БЪТИ** v opisném perfektu a kondicionálu, a enklitika zájmenná – **МИ, ТИ, СИ, МА, ТА, СА, ЪЖ** atd., která tvoří syntagmatickou dvojici se slovesem, mohla stát jak v kontaktní pozici s ním, tak i v distantní pozici za prvním přízvučným slovem na větném incipitu podle tzv. *Wackernagelova zákona* (o tomto pravidlu o postavení enklitik v indoevropském aspektu srov. Wackernagel 1892). Je zajímavé, že se střetání těchto dvou slovosledných principů ve sledovaných evangelních prepisech objevuje velmi zřídka. V excerpovaných textech jsme nenašli žádný příklad, kde by se změnilo postavení nějaké příklonky ve srovnání se staršími prepisy evangelia a kde by se zároveň porušila členská sounáležitost větných členů. I když v pozdějších památkách pozorujeme, že např. atributivní syntagma může být roztrženo třeba verbem finitem za účelem dosažení vyšší stylistické roviny textu se snahou napodobit často využívaný slovosledný model řecký (což se zrovna v příslušeném verši v řeckém originálu nebo v starších památkách nevyskytuje), není takovéto syntagma nikdy roztrženo enklitikou slovesnou nebo zájmennou. Na základě excerpovaných textů můžeme zobecnit, že v pozdějších slovanských památkách si tyto dva slovosledné principy nekonkurují. Jen další uvedený příklad by se dal považovat za důkaz snahy nechat v bezprostřední blízkosti oba členy predikátu a zájmeno **СА** umístit do kontaktní postpozice:

Lk 13:11 (za NTG καὶ μὴ δυναμένη ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελές)

Mar., Dobřejš., Kjust., Dobrom., Ban. **І НЕ МОГЪШТИ СА ВЪСКЛОНИТИ ОТЪНЖДЪ.**
Vrač. **И НЕ МОГЪШТИ ВЪСКЛОНИТИ СА ЪНЖДЪ.**

Větná enklitika **во, же** zaujímají obligatorně druhé místo ve větě (po prvním přízvučném slově nebo slovní skupině). Jak ve staroslověnině, tak i v pozdějších slovanských památkách zaujímají toto místo důsledně, v excerpovaných textech jsme jinou pozici neregistrovali. Jediný verš, kde se vyskytlo kolísání pozice enklitiky **во**, je v Mt 15:2, kde ve všech slovanských prepisech, na rozdíl od textu řeckého originálu a Miroslavova evangelia, zaujímá **во** pozici až za tvarem verba finita. Možná by se tady dalo uvažovat o určité snaze ke kontaktní posloupnosti záporné částice **не** a slovesa **омъываѣтъ** jakožto součásti predikátu, ale postavení enklitiky se tady také řídí obecně slovanským pravidlem o postavení enklitik, takže o nějaké kolizi těchto dvou slovosledných principů by se dalo uvažovat jen těžko:

Mt 15:2

Mar., Dobřejš., Grig., Ban. **НЕ ОМЪЫВАѢТЪ ВО РЖКЪ СВОИХЪ ЕДА ХЛѢБЪ ЁДАТЪ.**
Mir. **НЕ ВО ВЪМЪЫВАЮТЪ РЖКЪ СВОИХЪ. ЕДА ХЛѢБЫ ЁДЕТЪ.** (za NTG οὐ γὰρ νίπτονται τὰς χεῖρας αὐτῶν)

Pozice těchto větných enklitik se v pozdějších památkách nemění – je zajímavé, že i když třeba od sebe odtrhují členy atributivního syntagmatu, které se nachází na větném incipitu, v pozdějších prepisech zachovávají v rámci takového syntagmatu svoji interpozici (např. Mt 26:32 Mar., Dobřejš., Mir., Vrač., Ban. **по въскрѣсноу же моему**, Lk 1:24 Mar., Dobřejš., Dobrom., Vrač., Ban. **по сиѣхъ же днехъ** Lk 1:26 Mar., Dobřejš., Dobrom., Vrač., Ban. **въ шесты же мѣсцы**) – jako by měl v takových případech rytmický slovosledný faktor primární roli a princip členské sounáležitosti se mu podřizoval. Ve zkoumaných textech nikdy nebyl slovosled takovýchto atributivních syntagmat upraven podle tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů a tato větná enklitika nebyla v rámci té které věty nikdy dána do jiné pozice. Lze konstatovat, že enklitika **во** a **же** zaujímají vždy druhé místo po prvním přízvučném slově, přestože se tím porušuje kontaktní posloupnost větných členů. O postavení enklitik pojednávám podrobněji v kapitole o rytmických faktorech působících na slovosled ve staroslověnských a pozdějších srbských a bulharských památkách.

Z níže uvedené statistiky je patrné, že ve sledovaných evangelních prepisech se změny slovosledu motivované tendencí ke kontaktní posloupnosti vyskytovaly poměrně často. Odchytky od znění řecké předlohy, ve kterých pozorujeme tíhnutí větných členů jednotlivých syntagmat ke kontaktnímu postavení, se vyskytovaly už v nejstarší zkoumané památce – Mariánském čtveroevangeliu. Časté jsou i v dalších památkách – vyskytovaly se totiž v každém z excerpovaných slovanských textů, nejvíc však v Dobřejšově a Miroslavově evangeliu. Ve všech jsme rovněž zaznamenali případy, kdy byla tendence k členské sounáležitosti porušována, ačkoliv ani staroslověnský text, ani řecká předloha k tomu podnět nedávala, v některých evangeliích dokonce počet příkladů tohoto typu převyšuje počet změn ve prospěch kontaktního postavení členů syntagmat (např. ve Vračanském a Banickém evangeliu), což se dá chápat jako projev snahy slovanských opisovačů přidat sakrálním textům určitou příchuť vyššího stylu. V některých evangelních prepisech je počet příkladů, které odráží tyto dvě opačné tendence, vyrovnaný (např. v Dobřejšově a Grigorovičově evangeliu). Do následující tabulky zařazuji jenom ty případy, v nichž jde téměř jistě o dodržování nebo porušování tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů; nezařadili jsme sem např. ty případy, při nichž se slovosledné změny nedají jednoznačně vysvětlit nebo zdůvodnit a o kterých se domnívám, že vliv na slovosled mohly mít i další slovosledné faktory (nejčastěji aktuální členění větné).

2. Tendence ke kontaktní posloupnosti větých členů

Název evangelia	Počet provedených změn ve prospěch kontaktního řazení větých členů na rozdíl od řecké předlohy (progresivní tendence)	Počet provedených změn s porušením kontaktního řazení větých členů, třebaže v řečtině jsou v kontaktní pozici
Mar.	4	3
Dobřejš.	5	5
Mir.	6	2
Grig.	2	2
Kjust.	3	2
Dobrom.	1	1
Vrač.	3	4
Ban.	4	8
Celkový počet	28	27

3. AKTUÁLNÍ ČLENĚNÍ VĚTNÉ

3.1. Obecné předpoklady pro studium aktuálního členění slovanské věty

Aby výpověď mohla sloužit komunikačnímu záměru, je zvláštním způsobem organizována (strukturována), tuto organizaci nazýváme **aktuálním** neboli komunikativním **členěním**. Princip aktuálního členění je v tom, že se obsah věty člení na jednotlivé složky podle jejich specifických funkcí v komunikační události. Jinak řečeno, aktuální členění je ve své podstatě aktualizace jednotlivých složek větného obsahu, k níž dochází při jejím užití v komunikaci; je to „způsob, jakým je věcný obsah věty organizován z hlediska komunikačního procesu neboli z hlediska toku informace, z hlediska dynamického“ (Bělíčová - Uhlířová 1996: 179), tj. způsob, jakým jsou užity (jak fungují) jednotlivé složky věty v závislosti na tom, co autor sdělení považuje v daném konkrétním momentě komunikace za relativně „aktuální“, tj. důležité ve vztahu k obsahu již sdělenému a ve vztahu k obsahu, který zamýšlí ještě sdělit (Uhlířová 1987: 55). J. Firbas (Firbas 1992, poprvé 1956) mluví v tomto smyslu o *komunikativní dynamičnosti* jako obecné vlastnosti věty.

Aktuální členění patří mezi jazyková univerzália – ve větách kteréhokoliv jazyka jsme schopni rozlišit ty prvky, které vyjadřují „o čem se mluví“ a ty, které nám sdělují nějakou novou informaci). Konkrétní výrazové prostředky, kterými se uvedené funkce realizují, jsou závislé na charakteristikách příslušného jazykového systému. Ve slovanských jazycích jsou hlavními výrazovými prostředky aktuálního členění slovosled a větná intonace (neboli tzv. větný přízvuk – výpovědní intonační centrum, srov. Grepl – Karlík 1986: 325), využívána je také soustava výrazových prostředků deixe (odkazujících na reálnou situaci) a anafory (odkazujících na kontext).

3. Aktuální členění větné

Slovosled věty v prostém informativním, resp. popisném, oznamovacím textu je založen na rozlišování **základu a jádra výpovědi**, resp. jejího **tématu a rématu** (v angličtině a jinde se užívá *topic a comment*, popř. i ve smyslu rématu též termín *ohnisko, focus*). **Základem** (východiskem) rozumíme tu část výpovědi, která vyjadřuje skutečnosti plynoucí z předcházejícího kontextu nebo prostřednictvím níž mluví na daný kontext navazuje. Z hlediska sdělné závažnosti představuje východisko vždy složku nejméně závažnou. J. Firbas (Firbas 1964: 272) vymezuje téma takto: „...the theme is constituted by the sentence element (or elements) carrying the lowest degree(s) of communicative dynamism within the sentence.“ **Jádrem** (ohniskem) rozumíme tu část výpovědi, která vyjadřuje skutečnost sdělně nejzávažnější, jsou to skutečnosti vzhledem ke kontextu nové (Grepł – Karlík 1986: 319). Při sdělování se o daném tématu (tj. „stará informace“) něco rématem sděluje (tj. „nová informace“). Ale jak ukazuje Firbas (Firbas 1956, 1962), v aktuálním členění věty nejde jen o dichotomii základu a ohniska, nýbrž i o jemnější rozčlenění, o *stupnici* či *hierarchii výpovědní dynamičnosti*. Výpovědní dynamičnost chápeme jako „hloubkový slovosled“, tzn. jako stupnici prvků uspořádaných tak, že lze stanovit bod oddělující základ od ohniska (Sgall – Hajičová – Buráňová 1980: 62). Sloveso považujeme za dynamičtější než všechny na něm závislé členy kontextově zapojené a za méně dynamické než všechny takové členy kontextově nezapojené. Sloveso se jeví jako ukazatel hranice mezi základem a jádrem. Spojení dichotomie a stupnice dynamičnosti pak umožňuje pracovat i s pojmy vlastního základu (nejméně dynamického členu základu) a vlastního ohniska (nejdynamičtějšího členu ohniska) věty.

Každá věta v jazyce s tzv. volným slovosledem (sem zařazujeme jak současné slovanské jazyky, tak i staroslověnštinu) může mít mnoho podob (příznakových), ale má také bezpříznakovou, neutrální podobu (které odpovídá i její strukturní model) (Čermák 1997: 225).

Když užíváme termínu *volný slovosled*, míníme tím skutečnost, že slovosled neslouží k vyjadřování gramatických vztahů mezi slovy ve větě (až na některé výjimky např. v současné bulharštině, kde se slovosledem diferencují podmět a přímý předmět), tj. není *gramatikalizovaný*. Volný slovosled však neznamená, že ve slovanských jazycích neexistuje žádný *slovosled základní*. Např. ve větách dvojčlenných (obvykle na začátku určitého textového úseku) je základní slovosled v slovanských jazycích $V_{\text{exist}} - S$ (č. *Přišlo jaro*, bulh. *Доїде зумата*, srb. *Дошла је јесен*) nebo v trojčlenných větách $S_{\text{nom}} - V - O$ (č. *Bratr čte knihu*, bulh. *Мария донесе учебника*) (srov. Bělíčová – Uhlířová 1996: 190). Ve větách, které nemají žádnou kontextově zapojenou část, je normální, obvyklý slovosled *konatel – sloveso – patiens*. Pokud jde o tzv. věty *existenční* nebo „vstup na scénu“, první (nejméně dynamické) je sloveso⁹ a dynamičtější je pak člen na scénu uváděný (nebo ten, jehož existence se konstatuje) (Sgall – Hajičová –

9 O postavení slovesa pojednáváme v kapitole o postavení verba finita.

Buráňová 1980: 39, Adamec 1966). Slovesa s funkcí „uvádění na scénu“ nebo „konstatování existence“ mají zpravidla nižší stupeň výpovědní dynamičnosti než jejich subjekt.

Při normálním sledu složek v citově nezabarvených výpovědích (např. v popisu, vypravování, výkladu) stojí na začátku věty ve většině případů východisko (zejména navazuje-li na předcházející kontext) a po něm následují složky jádra (Grepl – Karlík 1986: 321, Příruční mluvnice češtiny 1995: 637), tematická část věty předchází před rematickou, tj. před vlastním sdělením, jak to přirozeně vyplývá ze samotného charakteru komunikace (je to *ordo naturalis*; viz Firbas 1992) a jak to odpovídá povaze slovanského slovosledu (Bělíčová – Uhlířová 1996: 182). Neutrální pořadí v bezpříznakové větě **téma** – **réma** se v příznakové větě převrací (*subjektivní slovosled*) a réma může stát před tématem, přičemž dominantní roli při uspořádání výrazů ve výpovědi hraje záměr mluvčího (Příruční mluvnice češtiny 1995: 633). Tento slovosled vyjadřuje, že postoj mluvčího ke sdělovanému obsahu je subjektivní, individuální, obsah je nějak hodnocen, např. jako neočekávaný, překvapivý; takové uspořádání představuje zpravidla citově motivovanou aktualizaci objektivního slovosledného schématu **téma** – **réma** s cílem vytknout, zdůraznit jádro výpovědi (Grepl – Karlík 1986: 326)¹⁰ a je projevem sblížení psaného a mluveného jazyka (Uhlířová 1987: 62).

3.2. Metodologické problémy při zkoumání aktuálního členění ve staroslověnině

Při výzkumu staroslověnině (a také bulharských a srbských památek z 12. až 13. století) je třeba vzít v úvahu ty specifické vlastnosti, kterými se výrazně odlišuje jazyk těchto evangelních přepisů od jazyků živých. Pro metodu výzkumu těchto jazyků i pro hodnocení jeho výsledků, jak ukazuje R. Večerka, je především důležité to, že je to jazyk textově a časově uzavřený (Večerka 1980: 80). Časovou a textovou uzavřeností staroslověnině (a rovněž jazyka ze středobulharského období) se rozumí fakt, že je to jazyk omezeného souboru textů ne mladších než z 11. stol. *Uzavřenost textová* – to je skutečnost, že je nám jak staroslověnština tak i jazyk sledovaného středobulharského období, k dispozici jako konečná množina promluv, což „znamená užití toho nejelementárnějšího lingvistického experimentu záležejícího v tom, že se pravdivost jistého zobecnění, poznané zákonitosti nebo ‚pravidla‘ verifikuje na dalších výpovědích, které badatel na základě vlastního jazykového

¹⁰ Neemotivní (nesubjektivní) slovosled s iniciálním postavením rématu je běžný v počátkových větách ve zpravodajských žánrech ve všech současných slovanských jazycích (č. *Další oběti si vyžádaly nové přívally zpěhu v Rakousku*, bulh. *Нов договор за двустранно сътрудничество беше подписан вчера между България и Русия*).

3. Aktuální členění větné

povědomí vytváří a formuluje bez omezení ad hoc. Tato možnost je lingvistovi zkoumajícímu staroslověňštinu odepřena“ (Večerka 1980: 81).

Určitou potíž dále představuje skutečnost, že předmět našeho zkoumání je dochován jenom v psané podobě a nedisponujeme žádnou informací o intonaci, o větném přízvuku atd. vět jazyka zkoumaného období. Jak zdůrazňuje R. Večerka, „výlučné grafické doložení zkoumaných textů a naprostá absence informace o jejich fónické realizaci znemožňuje nadto poznání toho, jak jsou v nich rozloženy výpovědní akcenty a jaký je průběh intonačních linií, ba zastírá zčásti i jejich elementární syntaktickou segmentaci. Tento specifický znak staroslověňštiny¹¹ znesnadňuje právě zkoumání aktuálního větného členění“ (Večerka 1980: 81).

Ve své práci jsme rovněž brali ohled na skutečnost, že tím, že staroslověňština ani pozdější fáze bulharského a srbského jazyka nejsou mateřským jazykem žádného badatele, se znesnadňuje především bezpečné a jednoznačné porozumění analyzovanému textu do všech jeho sémantických a stylistických odstínů: interpretace kteréhokoliv dokladu není ve skutečnosti ničím jiným než více nebo méně pravděpodobnou hypotézou (Večerka 1980: 81).

3.3. Slovosledné změny vyvolané potřebami aktuálního větného členění

Co se týká struktury věty ve staroslověňštině a v pozdějších slovanských památkách z hlediska aktuálního větného členění, platí princip, že komunikativní dynamičnost věty je progresivní, tj. komunikativně nejzávažnější část sdělení, jejich jádro (réma), stojí většinou na konci výpovědi, naopak téma, tj. vše již známé (zmníněné v předešlém kontextu nebo evidentní ze situace projevu) tvoří skutečné východisko výpovědi i svou počáteční (incipitní) pozici (Večerka 1984: 189).

Nejčastější slovoslednou změnu ve středobulharských a srbských památkách oproti staroslověňskému textu, kterou jsme zaregistrovali, bylo kladení rématu do nekoncového, „centrálního“ postavení. S tímto jevem jsme se setkali skoro u všech větných členů, které plnily funkci rématu. V takových případech by bylo možné uvažovat ve shodě s Mathesiem (Mathesius 1947: 355) o tom, zda na podobné nekoncové postavení (pravděpodobného) jádra výpovědi měla vliv rytmická potřeba, která vyžaduje, aby věta nekončila příkře nejdůraznějším slovem; anebo zda se zde uplatňuje míšení objektivního a subjektivního pořadí, kdy mluvčí nečeká s jádrem až po úplném vyjádření základu, nýbrž klade je o něco dříve a ostatní výrazy, které nenesou nejvyšší stupeň komunikativní dynamičnosti, připojuje za réma dodatečně, aditivním způsobem. V mnoha případech je dosti obtížné

11 Tento závěr platí v plné míře rovněž pro bulharský a srbský jazyk z 12.–13. stol.

poznat z hlediska adresáta, zda v tom kterém případě jde o koncové/nekoncové postavení rématu, protože, jak upozorňuje R. Večerka, „nám citelně chybí autentická fónická realizace zkoumaných textů, takže naše závěry mohou být většinou jen probabilitní, neboť se opírají o analýzu sémantické organizace širšího kontextu“ (Večerka 1980: 83).

Ve všech současných slovanských jazycích se někdy jádro klade na začátek, před východisko. Bývá tomu tak v projevech citově zabarvených, zejména mluvených. Při citovém zaujetí totiž mluvčí zpravidla napřed vysloví tu nejzávažnější informaci, a pak teprve dodá okolnosti z jeho hlediska méně důležité, případně zřejmé z kontextu nebo situace projevu (Grepl – Karlík 1986: 325) – jde tu o emocionální postavení jádra. Jádro je v těchto případech signalizováno větným přízvukem¹².

Jindy se zase domníváme, že jde o subjektivní pořadí s incipitním nebo centrálním postavením jádra výpovědi vzhledem k *syntaktické organizaci* širšího kontextu (např. když je někde porušen syntaktický paralelismus). Jádro v nekoncevném postavení bychom mohli též identifikovat podle toho, jestli je někde porušena tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů.

3.3.1. Poloha příslovečného určení způsobu

Příslovce kvalifikující sloveso (ve funkci příslovečného určení způsobu) se mohou v aktuálním větném členění uplatnit dvojím způsobem – buď vytvářejí spolu se slovesem jeden komplexní celek podobně jako přídavné jméno ve funkci atributu s řídicím jménem, anebo fungují jako složka samostatná. Tomu odpovídá i jejich slovosled jak ve staroslověněštině, bulharštině a srbštině z 12.–13. stol., tak i v současných slovanských jazycích. Jestliže adverbia vytvářejí spolu se slovesem jeden komplexní celek, stojí těsně u slovesa. Stojí-li kvalifikační příslovce těsně u slovesa, přesouvá se snadno z pozice před slovesem do pozice za ním a naopak, jak je zřejmé i z následujícího verše:

Lk 12:43

Mar., Dobrom., Ban. **Блаженъ рабъ тѣ егоже пришедъ ꙗко его. обераштетъ твораща тако** (za NTG ὁ δὲ ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὐρήσει ποιοῦντα οὕτως)

Dobřejš., Kjust. **Блаженъ работъ егоже пришедь ꙗко. верашцетъ тако творѣща**

¹² Výpovědi s antepoňovaným jádrem, jak ukazují Grepl a Karlík (Grepl – Karlík 1986: 326), mají zpravidla příznakovou (zvolací) konkluzivní kadenci: slabika s větným přízvukem je nejvyšší a ostatní slabiky za ní klesají až k dolní hlasové hranici.

3. Aktuální členění větné

Mezi oběma variantami není výrazný aktuální ani stylistický rozdíl, a proto se někdy pozice kvalifikačních příslovcí vůči slovesu označuje jako „orbitální“ (Uhlířová 1987: 75). Slovosledná orbitálnost je vlastností příslovcí ve všech slovanských jazycích (srov. např. překlad tohoto verše do současných slovanských jazyků – v bulharštině je adverbium ve funkci příslovečného určení způsobu v kontaktní postpozici za verbem finitem, ale v chorvatštině a češtině je v kontaktní prepozici: bulh. *Блажен онзи слуга, който господар, когато си дойде, го намери, че прави така*. č. *Blaze tomu služebníku, kterého pán při svém příchodu nalezne, že tak činí*. chorv. *Blago onome sluzi kojega gospodar kada dođe nađe da tako radi*). Přesto nemůžeme považovat polohu kvalifikačního příslovce před slovesem nebo za ním za úplně libovolnou. Nelze přece jen vyloučit, že alespoň v některých případech kvalifikační příslovce ve verbální postpozici projevuje tendenci k větší výpovědní dynamičnosti než v pozici před ním¹³:

Mt 21:20

Mar., Dobřejš., Grig., Van. **І ВИДѢВЪШЕ ОУЧЕНИЦИ ДИВИША СЯ ГЛАШЕ. КАКО АВНЕ ОУСЪШЕ СМОКОВНИЦА.** (za NTG πὼς παραχρῆμα ἐξηράνθη ἡ συκῆ)

Mir. **І ВИДѢВЪШЕ ҀЧНИЦИ ДИВИШЕ СЕ ГЛЦЕ. КАКВ УСЪШЕ АВНЕ СМОКОВНИЦА.**

„Orbitální“ může být pozice příslovce nejenom vůči určitému tvaru slova, ale např. i vůči přechodníku. V takových případech bychom také mohli tvrdit, že příslovce v pozici za participiem nese vyšší stupeň komunikativní dynamičnosti.

Lk 7:2

Mar., Vrač., Van. **СЪТЪНИКОУ ЖЕ ЕТЕРОУ РАВЪ БОЛА ЗЪЛѢ ОУМИРАШЕ. ІЖЕ БѢ ЕМОУ ЧЪСТЕНЪ.**

Kjust. **СЪТНИКОУ ЖЕ КТЕРОУ РАВЪ ЗЛѢ БОЛЛИ ОУМИРАШЕ. ІЖЕ БѢ ЕМОУ ЧЕСТЕНЪ.** (za NTG δοῦλος κακῶς ἔχων ἤμελλεν τελευτᾶν)

Do současných slovanských jazyků je tento verš přeložen s využitím trochu odlišné konstrukce, ale konstrukce „byl na smrt nemocen“, kterou je přeloženo **БОЛА ЗЪЛѢ ОУМИРАШЕ**, má v jednotlivých prepisech různý slovosled a jednotlivé složky této konstrukce tak mají odlišný stupeň komunikativní dynamičnosti: č. *Tam měl jeden setník otrocka, na němž mu velmi záleželo; ten byl na smrt nemocen*; ale bulh. *A на някой си стотник слугата, който му беше мил, боледуваше на умифане*.

13 Na tuto skutečnost ukazuje fakt, že např. v současné češtině se kvalifikační příslovce mnohem častěji objevuje v prepozici před slovesem a že to je jeho základní poloha. Ale např. v ruštině nebo v angličtině je tomu naopak – častější je postpozice. Toto je znak snížení sdělné hodnoty slovesa v těchto jazycích, tu v nich snižuje rovněž i tendence k nominálnímu vyjadřování (Uhlířová 1987: 75).

3.3.2. Poloha příslovečného určení času

Příslovečná určení místa a času mají ve srovnání s příslovečným určením způsobu redukovanou syntagmatickou spojitelnost se slovesem, protože v mnoha případech představují charakteristiku nejenom slovesa, ale celé věty. Příslovečná určení způsobu projevují větší syntagmatickou, a tím i větší poziční spojitost a závislost na slovese (Georgieva 1974: 48), což bylo patrné z příkladů o postavení příslovcí.

Příslovečné určení času je nejsamostatnější a nezávislé určení slovesa – není závislé na sémantice slovesa a jeho přítomnost/nepřítomnost ve větě není určena lexikálně-gramaticky (jako např. u objektu). Pro toto určení platí, že se stává součástí věty v rámci širšího kontextu a že se vztahuje nejen k slovesu, ale k celé větě. Proto je jeho základní pozicí prepozice, nejčastěji absolutní prepozice ve větě – a to jak ve staroslovenštině, tak i v současných slovanských jazycích. Např. v Lk 10:1 časový determinant **по сихъ** je ve větěném incipitu ve všech sledovaných evangelních prepisech, jenom v Dobřejšově evangeliu má pozici jinou. Tuto změnu bychom si mohli vysvětlit tím, že na větěném začátku už jeden časový determinant je, i když slovní spojení **въ врѣмѣ убо** představuje určitou „úvodní formuli“, se kterou se často setkáváme v aprakosních evangelních prepisech. Domníváme se proto, že tato slovosledná změna zde nebyla vyvolána potřebami aktuálního větěného členění, ale spíše snahou stylisticky upravit znění daného verše.

O správnosti tohoto tvrzení svědčí i překlad daného verše do současných slovanských jazyků, kde příslovečné určení času zaujímá jenom absolutní prepozici (č. *Potom určil Pán ještě sedmdesát jiných a poslal je před sebou po dvou do každého města i místa, kam měl sám jít; bulh. След това Господ отпреди да дръзга седмдесет души, и ги изпрати по двама пред себе си във всеки град и място, гдето сам Той щеше да отиде, chorv. Nakon toga odredi Gospodin drugih sedamdeset dvojicu učenika i posla ih po dva pred sobom u svaki grad i u svako mjesto kamo je kanio doći; srov. také angl. After these things the Lord appointed other seventy also, and sent them two and two before his face into every city and place, whither he himself would come).*

Lk 10:1

Mar., Kjust., Dobrom., Vrač., Ban. **и по сихъ же ѣви гъ и инѣхъ седмь десѣтъ. и посла ѣа по двѣма прѣдъ лицемъ своимъ.** (za NTG μετὰ δε ταῦτα ἀνέδειξ ὁ κύριος)

Dobřejš. **въ врѣмѣ убо ѣви гъ по сихъ . ѿ . и посла ѣа по двѣма прѣд лицемъ своимъ.**

V evangelních prepisech se setkáváme i s takovými případy, kdy se pozice příslovečného určení času mění podle potřeb aktuálního členění. V dalším uvedeném verši pozorujeme, že časový determinant (ἐν τῇ ἡμέρᾳ) není ani

3. Aktuální členění větné

na větném začátku, ani na konci; tohoto znění se přidržuje jenom část sledovaných evangelních textů. V Mariánském a Dobromirově evangeliu je předložková vazba **въ тѣ день** na větném konci a právě svou pozicí nese nejvyšší stupeň komunikativní dynamičnosti, na ni je kladen důraz. V Kjustendilském evangeliu pozorujeme rovněž zajímavý jev – příslovečné určení **въ тѣи днь** je už ve větném incipitu, což je jeho obvyklá pozice. Ale možná bychom mohli hledat motivaci pro tuto slovoslednou změnu i jinde, např. v tom, že opisovač upravil verš stylisticky tak, aby v se v něm vyskytoval tzv. syntaktický paralelismus a aby vynikla opozice **СОДОМЛѢНОМЪ – ГРАДОУ ТОМОУ**.

Lk 10:12

Mar., Dobrom. **ГЛАЖ ЖЕ ВАМЪ ЪКО СОДОМЛѢНОМЪ ОТЪГРАДНѢ БЖДЕТЬ ВЪ Тѣ ДЕНЬ. НЕЖЕ ГРАДОУ ТОМОУ.**

Dobřejš., Vrač., Van. **ГЛАЖ ВАМЪ ЪКО СОДОМЛѢНОМЪ ВЪ Тѣ ДЕНЬ ѠРАДНѢ БЖДЕТЬ. НЕЖЕЛИ ГРАДОУ ТОМОУ.** (za NTG *ὅτι Σοδομοῖς ἐν τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἀνεκτότερον ἔσται*)

Kjust. **ГЛА ЖЕ ВАМЪ ЪКО ВЪ Тѣи ДНЬ ѠРАДНѢ БЖДЕТЬ СОДОМЛѢНОМЪ. НЕЖЕ Є ГРАДОУ ТОМОУ.**

Je zajímavé, že v překladech tohoto verše do současných slovanských jazyků se vyskytují tytéž slovosledné varianty jako v našem případě – s koncovou pozicí a s postavením uprostřed věty (bez vytvoření konstrukce se „syntaktickým paralelismem“, ale např. v angličtině je verš organizován právě podle toho principu: *But I say unto you, that it shall be more tolerable in that day for Sodom, than for that city*): č. *Pravím Vám, že Sodomě bude v onen den lehčeji než tomu městu*; bulh. *Казвам ви: По-леко ще бѣде наказанието на Содом в оня ден, отколкото на тоя град*; chorv. *Kažem vam: Sodomicima će u onaj dan biti lakše negoli tomu gradu*.

3.3.3. Poloha příslovečného určení místa

Na změnu pozice příslovečného určení místa vůči predikátu jsme naráželi docela často a skoro vždy, když příslovečné určení místa bylo rématem a sloveso plnilo funkci přechodu mezi tematickou a rematickou částí věty.

Základní pozice příslovečného určení místa je vůči slovesu kontaktní (Georgieva 1974: 49), což se podle kontextových podmínek může měnit na kontaktní prepozici (při důrazu) nebo kontaktní postpozici. Ve všech případech, ve kterých jsme zaznamenali změnu, šlo o výše zmíněné centrální postavení rématu:

Mt 8:31

Mar., Mar., Grig., Vrač. **ВЪСИ ЖЕ МОЛѢХЖ И ГЛАЖИЄ. АЄЕ ИЗГОНИШИ НЫ. ПОВЕЛИ**

НАМЪ ИТИ ВЪ СТАДО СВИНОЕ. (za NTG ἀπόστειλον ἡμᾶς εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων)

Ban. **ВѢСИ ЖЕ МЛѢХЖ И ГЛЦЕ. АШЕ ИЗГОННИШ НТЫ. ПОВЕЛИ НАМЪ ВЪ СТАДО СВИНОЕ ИТИ.**

Mt 12:29

Mar., Grig., Ban. **ЛИ КАКО МОЖЕТЪ КЪТО ВЪНИТИ ВЪ ДОМЪ КРѢПЪКАГО. И СЪСЖ ДЪИ ЕГО РАСХЪПТИТИ.** (za NTG ἢ πῶς δύναται τις εἰσελθεῖν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἰσχυροῦ)

Mir. **ЛИ КАКО МОЖЕТЪ КТО ВЪ ДОМЪ КРѢПКАГО ВЪНИТИ. И СЪСЮДЪ ЕГО РАЗГРБИТИ.**

V Mariánském, Grigorovičově, Banickém evangeliu i v řečtině v Mt 12:29 pří-
slovecné určení místa zaujímá koncovou pozici, což je běžné, bezpříznakové posta-
vení rématu. V Miroslavově evangeliu pozorujeme individuální řešení slovanského
opisovače zdůraznit předložkový výraz **ВЪ ДОМЪ КРѢПЪКАГО**.

Překlad do současných slovanských jazyků se přidržuje obvyklého, bezpříznakového slo-
vosledu, srov. bulh. Mt 12:29 Или как може да влезе някой в къщата на силния човек
и да му ограби покъщината, č. Což může někdo vejít do domu silného muže a uloupit
jeho věci, chorv. Pi kako bi tko mogao ući u kuću jakoga i oplijeniti mu pokućstvo; Mt
8:31 bulh. Ако ни изпъдиш, изпрати ни в стадото свини, č. Když už nás vyháníš, pošli
nás do toho stáda vepřů, chorv. Ako nas istjeraš, pošalji nas u ovo krdo svinja). Se stejným
jevem se setkáváme i v dalším verši v Mariánském, Dobřejšově a Banickém evangeliu (srov.
také současné slovanské jazyky: bulh. Той насочи лицето Си да пътува към Ерусалим;
chorv. krenu Isus sa svom odlučnošću prema Jeruzalemu):

Lk 9:51

Mar., Dobřejš., Ban. **І ТЪ ОУТВЪРЪДИ ЛИЦЕ СВОЕ ВЪ ИМЪ ИТИ.**

Kjust., Mir., Dobrom. **И ТЫ ОУТВЪРДИ ЛИЦЕ СВОЕ ИТИ В ИЕРСАЛИМЪ.** (za NTG καὶ αὐτὸς τὸ πρόσωπον ἐστήρισεν τοῦ πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ)

V některých případech v důsledku provedené slovosledné změny se porušuje
další slovosledný princip. Např. předložkový výraz **ВЪ ИМЪ** v Lk 9:31 v Dobřejšo-
vě a Banickém evangeliu ve funkci rématu má centrální postavení a tím dochází
k porušení tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů roztržením víceslov-
ného predikátu **ХОТѢШЕ СЪКОНЪЧАТИ**.

Lk 9:31

Mar., Kjust., Dobrom. **ѢЖЕ ѢВЛЪША СЖ ВЪ СЛАВѢ ГЛАШЕТЕ НСОХДЪ ЕГО. ИЖЕ ХОТѢШЕ СЪКОНЪЧАТИ ВЪ ИМЪ.** (za NTG ἢν ἡμελλεν πληροῦν εν Ἱερουσαλήμ)
Dobřejš., Ban. **ѢВЛЪША СЖ ВЪ СЛАВѢ. И ГЛАСТА Ш НСОХДѢ ЕГО. ИЖЕ ХОТѢШЕ ВЪ
ЕРЛАМѢ СКОНЧѢТИ.**

3. Aktuální členění větné

V současných slovanských jazycích se tento princip prosadil a téma zaujímá bezpříznakovou koncovou pozici: bulh. и които се явиха в слава и говореха за смъртта Му, която му предстоеше да изпълни в Ерусалим, č. zjevili se v slávě a a mluvili o jeho cestě, kterou měl dokonat v Jeruzalémě, chorv. Ukazali se u slavi i razgovarali s njime o njegovu izlasku, što se doskora imao ispuniti u Jeruzalemu.

3.3.4. Vzájemná poloha příslovečného určení místa a příslovečného určení času

Poměrně často jsme se setkávali se změnou polohy příslovečného určení místa a času u počátkových vět odstavců, nejčastěji při nasazení nové tematické linie:

Lk 19: 47

Mar., Kjust. **и бѣ оуча въ цркви по вса дни.**

Dobřejš., Dobrom., Ban. **и бѣ тоу оуча по вса дни въ цркви.** (za NTG και ην διδάσκων τὸ καθ ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ)

Poměrně nízká determinace aktuálního členění jisté věty sousedním kontextem umožňuje, aby si obě (časové i prostorové) určení děje, z nichž jedno tvoří „kulisu“ děje a druhé jeho „specifikaci“, při překladu/přepisu vyměnila své sdělné funkce a v důsledku toho i místo ve větě (Uhlířová 1980b: 32) (srov. také překlad Lk 19:47 a Mt 20:6 do současných slovanských jazyků, kde také není jednotný slovosledný model, ale kde by se snad mohlo použít zobecnění, že časový determinant tihne k prepozici vůči místnímu determinantu a vůbec k větnému začátku, jak jsem se zmiňovala výše: Lk 19:47 bulh. *И поучаваше всеки ден в храма*, č. *Každý den učil v chrámě*, chorv. *I danomice naučavaše u Hramu*; Mt 20:6 bulh. *Защо седите тука цял ден празни?*, č. *Co tu stojíte celý den nečinně?*, chorv. *Zašto ovdje stojite vazdan besposleni?*).

Mt 20:6

Mar., Vrač., Ban. **и гла имъ чѣто стонте съде весь день праздни.** (za NTG τί ᾧδε ἐστήκατε ὅλην την ἡμέραν ἀργοί)

Mir. **и гла имъ что здѣ стонта праздни весь день.**

Vzájemná výměna míst příslovečného určení času a místa byla způsobena i potřebami aktuálního větného členění, potřebou zdůraznit nějakou informaci. V Mt 12:11 je substantivum **совота** nositelem největší komunikativní dynamičnosti, je rématem, a proto je zdůrazněno, vytčeno svým koncovým postavením. Z předcházejícího kontextu (Mt 12:1-10) je patrné, proč skoro všichni slovanští opisovači zvolili právě takový slovosled:

Mt 12:11

Mar., Dobřejš., Mir., Ban. КТО ЕСТЬ ОТЪ ВАСЪ ЧЛВКЪ. ЛЖЕ ИМАТЪ ОВЧА ЕДИНО. И АЩЕ ВЪПАДЕТЪ СѦ ВЪ ЉМЖ ВЪ СОБОТЖ. НЕ ИЗЪМЕТЪ ЛИ ЕГО.

Grig. КТО ЕСТЬ ОТЪ ВАСЪ ЧЛВКЪ ИЖЕ ИМАТЪ ОВЧЖ ЕДИНО. И АЩЕ ВПАДЕТ СѦ ВЪ СЖБОТА ВЪ ЉМЖ. НЕ ИЗЕМЕТ ЛИ ЕГО. (za NTG και εὖν ἐμπέση τοῦτο τοῖς σαββασιν εἰς βόθυνον)

Je pozoruhodné, že v překladech do současných slovanských jazyků je poloha substantiva sobota také neemfatická – v bulh. Кой човек от вас, ако има една овца, и тя в съботен ден падне в яма, не ще я лови и извади, č. Kdyby někdo z vás měl jedinou ovečku, a ona by mu v sobotu spadla do jámy, neuchopil by ji a nevytáhl (v chorv. má tento verš jinou syntaktickou organizaci), což je ale v bulharštině částečně nahrazeno tím, že v dalším verši je určení в съботен ден už na absolutním větňém konci: А колко е по-къп човек от овца! Затова позволено е да се прави добро в съботен ден.

V současné bulharštině zaujímá příslovečné určení času nejčastěji prepozici (často absolutní prepozici ve větě); příslovečné určení místa pak kontaktní pozici vůči slovesu. Nejčastěji mají věty následující strukturu: $D_{\text{casu}} - S - P - D_{\text{mista}}$ nebo $D_{\text{casu}} - D_{\text{mista}} - P - S$ (Georgieva 1974: 51).

3.3.5. Poloha přímého předmětu

Jak ve staroslověnštině, tak i v pozdějších památkách bulharských a srbských je základní (v současné bulharštině i gramatikalizovaná) pozice přímého předmětu kontaktní postpozice vůči predikátu, a to nezávisle na tom, jestli je podmět explicitně vyjádřen, nebo ne, pokud je předmět vyjádřen podstatným jménem. Struktura věty vypadá takto: $S - P - O_{\text{přímý}}$ nebo $P - O_{\text{přímý}}$. Tato kontaktní postpozice přímého objektu je lexikálně-gramaticky motivována, protože je zdůvodněna potřebou zaplnit nedostatečnou lexikálně-sémantickou tranzitivnost slovesa. V současné bulharštině má tato pozice přímého objektu i syntaktickou motivaci, protože je tam potřeba diferencovat funkčně odlišný, ale v mnoha případech formálně homonymní podmět a předmět věty (srov. větu *Момичето чете списанието*) (Georgieva 1974: 42). Poziční diferenciaci subjektu a objektu věty je nejvýraznější syntaktická funkce gramatikalizovaného slovosledu v bulharštině v případech, že chybí kontextové nebo jiné signalizátory relevantní pro aktuální slovosled.

Když je přímý předmět součástí komplexního rématu (nebo komplexního tématu), jeho obvyklá poloha je kontaktní postpozice vůči predikátu. Takto vybudovaná lineárně-dynamická struktura je pro staroslověnštinu a pro jazyk středobulharského období úplně neutrální a přirozená a platí to i pro současné slovanské jazyky, jak jsme se zmiňovali výše. Tento slovosledný model ($S - V - O_{\text{přímý}}$) je také nejfrekven-

3. Aktuální členění větné

tovanější v evangelních textech; tím lze vysvětlit provedenou slovoslednou změnu ve prospěch tohoto bezpříznakového modelu např. v Lk 14:28 a Lk 14:18.

V současných slovanských jazycích se toto neemfatické schéma rovněž vyskytuje: Lk 14:28 bulh. *Но кой от вас, когато иска да съгради кула, не сяда първо да пресметне разноските, ч. Чхе-ли некодo з вас ставѣт вѣж, коѣ си напред неседне а неспочитá наклáд, chorv. Tko od vas, nakan graditi kulu, neće prije sjesti i proračunati troškove; Lk 14:18 č. První mu řekl: Koupil jsem pole a musím se na ně jít podívat, bulh. Купих си нива и трябва да изляза да я видя, ale chorv. text má slovosled s předčasným rématem: *Prvi mu reče: Njivu sam kupio i valja mi poći pogledati je*.*

Lk 14:28

Mar., Kjust., Dobrom., Ban. **КѢТО БО ОТЪ ВАСЪ ХОТѢИ СТѢПЪ СОЗЪДАТИ. НЕ ПРѢЖДЕ ЛИ СѢДЪ РАШЪТѢТЪ ДОВОЛЪ. АШТЕ ИМАТЪ НИЖЕ ЕСТЪ НА СЪВРЪШЕНИЕ.** (za NTG τίς γὰρ ἐξ ὑμῶν θέλων πύργων οἰκοδομηῆσαι)

Dobřejš. **КѢТОЖЕ Ъ ВАСЪ ХОТѢ СЪЗДАТИ СТѢПЪ. НЕ ПРѢЖДЕ ЛИ СѢДЪ РАСЧЪТѢТЪ ДОВОЛНО. АЦЕ ЕЖЕ ЕСТЪ СЪВРЪШЕНИЕ ЕМОУ.**

Lk 14:18

Mar., Dobřejš., Kjust., Ban. **ПРЪВЪТ РЕЧЕ ЕМОУ. СЕЛО КОУПИХЪ И ИМАМЪ НИЖДЖ ИЗИТИ И ВИДѢТИ Е.** (za NTG ἀγρὸν ἠγόρασα καὶ ἔχω ἀνάγκην ἐξελεῖν ἰδεῖν αὐτόν)

Vrač. **ПРЪВЪТ РЕЧЕ ЕМОУ. СЕ КОУПИХЪ СЕЛО И ИМАМЪ НОЖДЖ ИЗИТИ И ВИДѢТИ Ж.**

Kontaktní prepozice přímého předmětu vůči predikátu se vyskytuje řidčeji a vždy nese sémantiku emfáze (dokonce i v rámci komplexního rématu) (Tichova 1980: 115). V Lk 7:44 v Dobromirově evangeliu byla provedena slovosledná změna, která je zřejmě způsobena snahou o důraz, anebo tím, že kopista chtěl zachovat použitý syntaktický paralelismus (v **ВОДЪТ НА НОСѢ МОИ НЕ ДАСТЪ** nese nejvyšší stupeň komunikativní dynamičnosti určité sloveso **НЕ ДАСТЪ**, a právě proto se nachází na konci věty; v následující části tohoto verše chtěl kopista pravděpodobně vyjádřit protiklad sloves **НЕ ДАСТЪ** a **НАМОЧИ**). Je zajímavé, že současný chorvatský přepis zachovává tento paralelismus, a tím se i tam vyskytuje konstrukce s předčasným rématem (chorv. *Uđoh ti u kuću, nisi mi vodom noge polio, a ona mi suzama noge oblila*), kdežto ostatní současné slovanské jazyky mají bezpříznakový slovosled (srov. bulh. *Влязох в къщата ти, и ти вода за нозете ми не даде, а тя със сълзи обля нозете ми*, č. *Vešel jsem do tvého domu, ale vodu na nohy jsi mi nepodal, ona však skropila mé nohy slzami a otřela je svými vlasy*).

Lk 7:44

Mar., Mir., Kjust., Vrač., Ban. **ВИДИШИ ЛИ СИЖ ЖЕНЖ. ВЪНИДЪ ВЪ ДОМЪ ТВОИ. ВОДЪТ НА НОСѢ МОИ НЕ ДАСТЪ. СИ ЖЕ СЛЪЗАМИ ОМОЧИ НОСѢ МОИ. І ВЛАСЪТ СВОИМИ ОТЪРЕ.** (za NTG αὕτη δὲ τοῖς δάκρυσιν ἔβρεξέν μου τοὺς πόδας)

Dobrom. **ВИДИШИ ЛИ СНИЖ ЖЕНЖ. ВЪНИДОХЪ ВЪ ДОМЪ ТВОИ. ВОДЪ НА НОЗЪ МОИ НЕ ДАСТЬ. СИ ЖЕ СЛЪЗАМИ НОЗЪ МОИ НАМОЧИ. И ВЛАСТЫ СВОЕА ОТРЪ.**

Takováto středová poloha rématu (v našich případech přímého předmětu) proniká do psaných projevů z projevů mluvených, v nichž je ovšem vždy signalizována intonací. Je projevem sblížení psaného a mluveného jazyka. Na základě uvedených veršů se také domníváme, že tyto slovosledné inverze byly způsobeny vlivem mluveného jazyka této epochy. Jde o příznakové slovosledné varianty vět, které by bylo možno při zachování týchž kontextových podmínek nahradit větami se slovesným rématem na konci (Uhlířová 1987: 62):

Ja 9:41

Mar., Mir., Dobrom., Vrač. **аще висте слѣпи бѣли. не висте имѣли грѣха.**
(za NTG εἰ τυφλοὶ ἦτε, οὐκ ἄν εἶχετε ἁμαρτίαν)

Dobřejš., Ban. **аще висте слѣпи бѣли. не висте грѣха имѣли.**

Lk 7:46

Mar., Mir. **олѣемь главты моєа не помаза. си же нозѣ мои мироѡ помаза.**

Kjust. **олѣемь главты моєа не помаза. сиѣ же миромь нозѣ мои помаза.**

Vrač., Ban., Dobrom. **олѣемь главѣ моєж не помаза. си же миромь помаза нозѣ мои.** (za NTG αὕτη δε μύρω ἤλειψεν τοὺς πόδας μου)

Jak už bylo zmíněno výše, takováto centrální pozice rématu je důsledkem snahy přiblížit spisovný projev projevu mluvenému, snahy o „oživení“ psaného projevu (Uhlířová 1987: 64). V současném bulharském jazyce je varianta **S – O_{přímý} – P** nepřijatelná tehdy, jestliže subjekt a objekt jsou substantiva. Archaický slovosled **S – O_{přímý} – P** se udržel např. jenom v příslovích: *Музикант кѣща не храни, Гладна мечка хоро не играе, Брат брата не храни, тежко му, който го няма* (Uhlířová 1980b: 35).

3.3.6. Poloha nepřímého předmětu

Základní pozice nepřímého předmětu je, stejně jako u přímého předmětu, kontaktní postpozice vůči predikátu. Výskyt nepřímého objektu ve větě je nejčastěji motivován lexikální valencí slovesa, a tím je sémanticky zdůvodněna jeho kontaktní postpozice.

V současné bulharštině existuje formálně-strukturní rozdíl mezi přímým a nepřímým objektem, což se projevuje v tom, že nepřímý objekt je spojen se slovesem předložkovou vazbou, takže neexistuje homonymie s přímým předmětem a podmětem. Tím si můžeme vysvětlit volnější výskyt např. objektu na různých místech věty, jeho pozice není gramatikalizovaná (Georgieva 1974: 44).

3. Aktuální členění větné

Je docela přirozené, že po tranzitivním slovese se ve větě objeví jak přímý, tak i nepřímý objekt. Pro určení jejich vzájemné pozice je nejdůležitějším faktorem stupeň jejich sémantické spojitelnosti, závislosti na slovese. Je zřejmá těsnější spojenost přímého předmětu se slovesem, a to zdůvodňuje jeho kontaktní pozici. Nepřímý předmět se tak dostává do „druhé“ postpozice za sloveso a struktura věty s obvyklým, bezpříznakovým slovosledem vypadá takto: **S – P – O_{přímý}** – **O_{nepřímý}**

Ve sledovaných památkách jsme se nejčastěji setkávali s takovou slovoslednou změnou, kdy nepřímý objekt byl rématem a nebyl postaven do finální pozice. Zaujímal tedy centrální, příznakovou pozici. Např. v Mt 20:11 v Banickém evangelii je nepřímý předmět **НА ГНА** v prepozici vůči predikátu **РЪПЪТАХЖ** a réma už koncovou pozici nezaujímá. Tato prepozice předložkového výrazu nese sémantiku emfáze (srov. také překlad tohoto verše do současných slovanských jazyků, kde je pokaždé zachován objektivní, bezpříznakový slovosled: bulh. *И като го получиха, зафронтаха против стопанина*, č. *Vzali ho a reptali proti hospodáři*, chorv. *A kad primiše, počеше mrmljati protiv domaćina*) srbsky.

Mt 20:11

Mar., Dobřejš., Mir., Grig., Vrač. **прѣмъше же рѣпътаахж на гнѣ.** (za NTG λαβόντες δε ἐγγύζον κατὰ τοῦ οἰκοδεσπότης)

Ban. **ем'ше на гна рѣпътаахж.**

Je zajímavé, že v Lk 8:29 pozorujeme změnu pozice jenom jednoho členu víceslovného nepřímého objektu. Přímý předmět **и** v obou případech zaujímá vůči predikátu **ВЪЗААХЖ** kontaktní postpozici. Nepřímý objekt **жжи желѣзны и пж тты** je ve většině evangelií v postpozici za predikátem i za přímým předmětem, jenom v Dobromirově evangelii je synonymum pro **жжи – веригами** – v prepozici vůči **съвъзаахж**, avšak další součást toho nepřímého předmětu – **пж тты** – je, stejně jako ve všech dalších evangelních prepisech, v postpozici. Domníváme se, že tato slovosledná změna byla způsobena individuálním opisovačským rozhodnutím o emfázi. Správnost tohoto tvrzení podporuje i znění prepisů daného verše do současných slovanských jazyků: č. *Ježíš totiž nečistému duchu přikazoval, aby z toho člověka vyšel. Neboť ho velice často zachvacoval; tehdy ho poutali řetězy a okovy a hlídali...*; bulh. *Защото Исус беше заповядал на нечистия дух да излезе от човека. Понеже много пъти бе го прихващал, и връзваха го с вериги и окове и го пазеха...*; chorv. *Jer bijaše zapovjedio nečistom duhu da iziđe iz toga čovjeka. Da, dugo ga je već vremena držao u vlasti i makar su ga lancima vezali i u verigama čuvali...*

Lk 8:29

Mar., Mir., Kjust., Vrač., Ban. **прѣштааше во доухови нечистоуоумоу и зити отъ чѣка. отъ м'ногоу во лѣтъ въсхыштааше и. и възаахж и ж**

жи жєлѣзны. ꙗ пжтты стрѣгжштєн. (za NTG καὶ ἐδεσμεύετο ἀλύσειν κα πέδαις φυλασσόμενος)

Dobrom. прѣцѣашє во дѡгχοѡн нечистоуоуоуоу. изити отъ чѣка. отъ много во лѣтъ всхъциашє и. и вєрїгамн сьвѣздахъ и. и пжтты.

V dalším verši je v Mariánském a Banickém evangeliu a v řeckém originálu nepřímý předmět **отъ нихъ** v kontaktní postpozici za predikátem **отъылатъ вж детъ**, avšak v Dobromirově evangeliu je nepřímý předmět už v distanční pozici a podmět **женихъ** je v kontaktní postpozici vůči predikátu. V tomto případě se pravděpodobně setkáváme s typickým příkladem předčasného rématu (**женихъ**), se subjektivním slovosledem:

Lk 5:35

Mar., Ban. **придѣтѣ же дѣнне. егда отъылатъ вждетъ отъ нихъ женихъ. тѣгда постѣтѣ сѧ въ тѣ дѣни.** (za NTG καὶ ὅταν ἀπαρθῆῖ ἀπ' αὐτῶν ὁ νομφίος)

Dobrom. **придѣтѣ же денне. егда отълатъ вждетъ женихъ отъ нихъ. тогда постѣтѣ сѧ въ тѣ дни.**

I v současných slovanských jazycích slovosled Lk 5:35 není jednotný – např. v bulharštině jsou predikát a nepřímý předmět součástí komplexního rématu – *Ще дойдат, обаче, дни, когато младоженицѣт ще се отнеме от тях, тогава, през ония дни, ще постят*, protože v předešlém verši *младоженицѣт* je rématem: Lk 5:35 *Можете ли да накарате сватбарите да постят, докато е с тях младоженицѣт.* V češtině nese nejvyšší stupeň komunikativní dynamičnosti predikát: *Přijdou však dny, kdy od nich bude ženich vzat; potom, v těch dnech, se budou postit*; na druhou stranu v chorvatštině je podmět *zaručnik* rématem: *Doći će već dani: kad im se ugrabi zaručnik, tada će postiti, u one dane!* Rozdíly tohoto typu (nejenom v současných jazycích) jsou možná způsobeny mj. odlišným individuálním pochopením předešlého kontextu.

V dalším verši – Lk 11:19 – je pozoruhodný fakt, že dokonce v samotném řeckém originálu byl slovosled subjektivní, s předčasným rématem (εκ δὲ διὰ δὲ Βεελζεβοὺλ δὲ βῦλλω τὸν διαμῆναι). Provedená slovosledná změna v Dobřejšově evangeliu nezabavuje nepřímý předmět **о вельсѣвоуаѣ** emfatičnosti, ba naopak – tím, že se tento předložkový výraz dostal nejen do prepozice vůbec, ale i do distanční prepozice vůči predikátu, zvyšuje se jeho sdělná hodnota, jeho komunikativní dynamičnost. Je také možné, že důvodem k takové organizaci věty byla i struktura předešlé verše – v něm je použito stejného slovosledu, srov. Mar. Lk 11:18 **аштє же и сотона самъ въ сєвѣ раздѣлн сѧ. како стѧнетѣ цѣрсно его. ꙗко ꙗтє о вельсѣвоуаѣ изгонѧщъ ма вѣсы.**

3. Aktuální členění větné

Lk 11:19

Mar., Dobrom., Van. **аште же азъ о вельзеволѣ изгонѣхъ бѣсы. ѿнве ваши о комъ изгонѣхъ. сего ради ти бѣдѣхъ вамъ сѣдѣхъ.** (za NTG εἰ δε ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ διαμόνια)

Dobřejš. **аште же в вельзеволѣ азъ изгонѣхъ бѣсы. ѿнве ваши о комъ бѣсы изгонѣхъ бѣсы. нж сего ради ти бѣдѣхъ вамъ сѣдѣхъ.**

Je zajímavé, že např. v současné bulharštině bychom mohli vysvětlit nekoncovou pozici nepřímého předmětu i tím, že týž předložkový výraz byl rématem předešlého verše: Lk 11:18-19: *Така също, ако Сатана се раздели против себе си, как ще устои царството му? Понеже казвате, че изгонвам бесове чрез Веелзевула. И ако аз чрез Веелзевула изгонвам бесовете, вашите синове чрез кого ги изгонват?*

3.3.7. Vzájemná pozice objektu a příslovečného určení místa

Změny pozice objektu a příslovečného určení místa nebyly v staroslověnských předlohách tak početné: je to nejspíš tím, že přímý předmět má tendenci zaujímat pozici ihned za predikátem (ve větách s bezpříznakovým slovosledem); pozice příslovečného určení místa není vůči predikátu tak pevná.

Slovosled v Mt 26:23 v současné bulharštině ukazuje, že slovo *ruka* není rématem, předložková vazba **въ солило** je v kontaktní postpozici vůči **рѣкѣ** a nese vyšší stupeň komunikativní dynamičnosti, protože přímý předmět táhne ke kontaktní (post)pozici vzhledem k predikátu, takže slovosled v Dobřejšově, Miroslavově, Vračanském a Dobřejšově evangeliu není bezpříznakový (obvyklý) a důraz je kladen na příslovečné určení (bulh. *Който напони рѣката си заедно с Мене в блудото мой ще Ме пнедаде. č. *Kdo se mnou otočil ruku v misce, ten mě zradí,* chorv. *Onaj koji utoči sa mnom ruku u zdjelu, taj će te izdati).**

Mt 26:23

Mar. **омочни съ мною рѣкѣ въ солило. тѣ ма прѣдастѣ.** (za NTG ὁ ἐμβάψας μετ' ἐμοῦ τὴν χεῖρα ἐν τῷ τρυβλίῳ)

Dobřejš., Mir., Vrač., Dobřejš. **омочивъ ти съ мною въ солилѣ рѣкѣ. тѣ ма прѣдастѣ.**

V Mt 27:5 v Miroslavově evangeliu je aktualizován přímý předmět, který nese v tomto případě nejvyšší komunikativní dynamičnost, protože slovo **сърѣбро** (nebo jeho synonyma) byly několikrát zmiňovány v předešlém kontextu (Mt 27:3 – **тъгда видѣвъ нюда прѣдавъ ти его. ѣко осѣдиша и. раскаавъ са възврати три десѣти сѣребръникъ. архиреомъ и старьцемъ**) a, jak uvádí P. Sgall, „nej-

méně dynamickým je ten prvek, který vystupoval v těsně předcházející části textu jako kontextově nezapojený (často byl vlastním ohniskem předcházející výpovědi)“ (Sgall – Hajičová – Buraňová 1980: 63). Ukazovací zájmeno v českém překladu a člen v bulharském navíc také naznačují, že jde o už zmiňovanou, známou věc (bulh. *И като хвърли сребърниците в храма, излезе и отиде и се обеси*, č. *A on odhodil ty peníze v chrámě a utekl; šel a oběsil se.*, chorv. *I bacivši srebrnjake u Hram, ode te se objesi*):

Mt 27:5

Mar., Dobřejš., Vrač., Ban. **и повръгъ съребро въ църкве отиде. и ошедъ възвѣси се.** (za NTG *καὶ ῥίψας τὰ ἀργύρια εἰς τὸν ναὸν*)

Mir. **и повръгъ въ църкве сребръници и отиде. и ошедъ оудави се.**

Přímý předmět **три кровъ** v dalším uvedeném verši není v kontaktním postavení za predikátem, nýbrž zaujímá absolutní koncovou pozici ve větě, protože je rématem věty; ze sledování předcházejícího kontextu a ze srovnání s překlady do současných slovanských jazyků je patrné, že v Dobřejšově evangeliu jde o středové postavení rématu, nikoli o snahu klást důraz na adverbium **съде** ve funkci příslovecného určení místa (bulh. *Ако искаш, аз ще направя тыка три скинии за теб една, за Мойсей една и една за Илия*, č. *Chceš-li, udělám tu tři stany, jeden tobě, jeden Mojžišovi a jeden Eliášovi*, chorv. *Ako hoćeš, načinit ću ovdje tri sjenice, tebi jednu, Mojsiju jednu i Iliji jednu*):

Mt 17:4

Mar., Vrač., Ban. **аште хоцеши да сътворимъ съде три кровъ. тебѣ единъ и монсеови единъ. и илии единъ.** (za NTG *εἰ θέλεις, ποιήσω ὧδε τρεῖς σκηνάς*)

Dobřejš. **аще хоцеши да створимъ три кровъ zde. тебѣ единъ и монси единъ. и илии единъ.**

3.3.8. Ostatní

Ve sledovaných evangeliích jsme se setkali i s takovými případy větných konstrukcí, u nichž se nedá přesně říct, jestli slovosledné změny byly způsobeny potřebami aktuálního větného členění, anebo nějakého jiného slovosledného principu. V převážné většině to byly případy se záměnou polohy podmětu a predikátu. V takovýchto případech se domníváme, že na slovosled měl vliv gramatický princip, tj. výše zmíněná tendence k evropeizaci neboli racionalizaci slovanské věty, která spočívá v tom, že verbum finitum už nezaujímá prepozici před podmětem věty. Např. v Mt 24:28 v Dobřejšově evangeliu můžeme připustit, že nejde o centrální postavení rématu, ale spíše o projevení tendence k tzv. *racionalizaci* věty:

3. Aktuální členění větné

Mt 24:28

Mar., Grig., Ban. **ΙΔΕΪΕ ΒΟ ΑΠΤΕ ΒΑΔΕΤΨ ΤΡΟΥΠΨ. ΤΟΥ ΣΥΒΕΡΖΤΨ ΣΑ ΟΡΒΛΙ.**
(za NTG όπου ἐὰν ᾗ τὸ πτώμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἄετοί)

Dobrejš. **ИДЕЖЕ ВО АЩЕ ВΑΔΕΤΨ ΤΡΟΥΠΨ. ΤΟΥ ΟΡΒΛΙ ΣΥΒΕΡΖΤΨ ΣΑ.**

Slovosledné změny způsobené potřebami aktuálního větného členění byly nejpočetnější ze všech provedených změn, jak je patrné z číselných hodnot v níže uvedené tabulce. Tento fakt ukazuje na skutečnost, že opisovatelé se dosti často řídili svým jazykovým citem a individuálním chápáním kontextu evangelního textu. Je zajímavé, že nejvíce změn bylo provedeno v Dobrejšově evangeliu – celkem 88. Poměrně velký počet slovosledných změn nacházíme i v Banickém (76) a Vračanském evangeliu (63).

Název evangelia	Přímý předmět	Nepřímý předmět	Příslowečné určení času	Příslowečné určení místa	Příslowečné určení způsobu	Predikát	Podmět
Mar.	7	5	3	4	4	2	3
Dobrejš.	16	18	10	16	9	5	14
Mir.	4	5	4	7	10	3	4
Grig.	2	3	0	2	3	0	1
Dobrom.	10	9	4	5	6	5	3
Kjust.	7	3	5	5	7	6	2
Vrač.	9	15	6	9	9	5	10
Ban.	13	17	5	8	17	7	9
Celkový počet	68	75	37	56	65	33	46

4. RYTMICKÉ FAKTORY

Rytmický faktor se v lineární organizaci staroslověnské věty a slovanských vět z 12.–13. stol. uplatňoval při postavení nepřízvučných slov (klitik) v proklizi a enklizi (Večerka 1985: 78). Jak již bylo řečeno, klitika představují soubor jednoslabičných elementů bez vlastního přízvuku, která pravidelně vstupují do jednoho přízvukového taktu společně s nejbližším přízvučným slovem ve větě, a to tak, že se buď přiklánějí k předcházejícímu (enklitika), anebo k slovu bezprostředně následujícímu (proklitika). Inventář klitik tvoří krátké tvary osobních a zvratných zájmen, některé tvary pomocného slovesa *být*, některé spojky a některé částice, tedy jednak plnovýznamová slova, jednak pohyblivé morfémy (Běličová – Uhlířová 1996: 217). Nepřízvučnost daných slov je ve staroslověnštině¹⁴ jen hypotetická; předpokládáme ji na základě faktů komparatistických (Večerka 1985: 78, Daneš 1959).

4.1. Proklize

Proklize, tj. spojování nepřízvučného slova v jednu výslovnostní jednotku s následujícím slovem přízvučným, a tedy postavení takové předklonky (proklitiky) v kontaktní antepozici, je ve staroslověnštině (ale rovněž tak v mladších textech ze zkoumaného období) charakteristická pro zápornky **нѣ**, **ни**, pro předložky a pro některé spojky a partikule.

Zápornka **нѣ** jako zápornka členská a zápornka větná stojí vždy v proklizi.

14 Toto tvrzení platí i pro jazyk ze zkoumaného období.

4. Rytmické faktory

V přísudku, tvořeném opisnými tvary slovesnými, tj. spojením l-ových participií s finitními tvary slovesa **вѣсти**, je zápornka **не** zpravidla antepoňována celé perifrázi.

Při spojení negativní partikule **не** s tvary opisného préterita (perfekta) tvořeného prézentními tvary slovesa **вѣсти** (**късмь**, **къси** atd.) a l-ovým participiem slovesa významového, jak ukazuje R. Večerka (Večerka 1985: 79, Večerka 1989: 34), by bylo hypoteticky možné rozlišit čtyři odlišné lineární realizace: ***нѣсмь пришьль/не (...)** **късмь пришьль**, ***късмь не пришьль**, ***не пришьль късмь**, ***пришьль нѣсмь/пришьль не (...)** **късмь**. Slovosledný model ***пришьль нѣсмь/пришьль не (...)** **късмь** není ve staroslověnských kanonických památkách realizován vůbec, stejně tak ho nenacházíme nikde v pozdějších prepisech evangelia, ve sledovaných památkách nebyla provedena žádná slovosledná změna ve prospěch uvedeného modelu. Struktura ***късмь не пришьль** je doložena v památkách jenom se slovesem **докончати**,¹⁵ ale ve verších, kde bylo použito této konstrukce, pozorujeme v pozdějších památkách určité kolísání. Např. v Mt 19:20 bylo ve většině veršů použito uvedeného slovosledného modelu (***късмь не пришьль**), ale v Miroslavově a Grigorovičově evangeliu je tato konstrukce nahrazena konstrukcí ***не пришьль късмь**, která je poměrně častější než typ ***късмь не пришьль** (za NTG τί ἔτι ὑστερῶ):

Mt 19:20

Mar., Dobrom., Vrač., Ban. **всѣ си съхранихъ отъ юности моеѧ. чесо есмь еште не докончалъ.**

Mir., Grig. **вса си съхранихъ ѿ юности моеѧ. чесо еще не докончалъ есмь.**

V Lk 18:22 pozorujeme opačnou tendenci: model ***не пришьль късмь** byl v Kjustendilském evangeliu nahrazen méně frekventovaným ***късмь не пришьль** (za NTG ἔτι ἔν σοι λε ἵπει):

Lk 18:22

Mar., Dobřejš., Vrač., Ban., Dobrom. **еще единого не докончалъ еси. всѣ елико имаши продаждъ и раздан ницинимъ.**

Kjust. **и еще единого еси не докончѣль. всѣ елико имаши продаждъ. и раздан ницинимъ.**

Nejfrekventovanější slovosledná struktura spojení negativní partikule **не** s tvary perfekta ***нѣсмь пришьль/не (...)** **късмь пришьль** nebyla ve zkoumaných památkách zaměněna žádnou jinou z uvedených konstrukcí, z čehož se můžeme domnívat, že právě tato slovosledná struktura byla nejpřirozenější jak pro staroslověnštinu, tak pro jazyk ze středobulharského období. Provedené změny

¹⁵ R. Večerka se domnívá, že v těchto případech se setkáváme se slovesem „opakokladným“ **недокончати** (Večerka 1985: 79).

slovosledu v rámci formy opisného préterita se zápornkou **НЕ**, ať už byly jakékoliv, nebyly početné. Z excerpovaného materiálu plyne obecný závěr: pro opisné préteritum platí, že zápornka **НЕ** je danému spojení anteponována jako celku bez ohledu na vzájemný sled jeho složek (tj. pomocného slovesa a l-ového participia) jak ve staroslověnině, tak i v pozdějších slovanských památkách.

Při spojení negativní partikule **НЕ** s tvary opisného kondicionálu tvořeného kondicionálovými (nebo aoristovými) tvary pomocného slovesa **ВЪГТИ** (**ВИМЬ**, **ВИ** atd. nebo **ВЪХЪ**, **ВЫ** atd.) a l-ovým participiem významového slovesa, jak upozorňuje R. Večerka (Večerka 1985: 80, Večerka 1989: 35), by také bylo hypoteticky možné vymezit čtyři odlišné lineární realizace: ***НЕ ВИМЬ/НЕ ВЪХЪ ПРИШЬАТЬ**, ***ВИМЬ/ВЪХЪ НЕ ПРИШЬАТЬ**, ***НЕ ПРИШЬАТЬ ВИМЬ/ВЪХЪ**, ***ПРИШЬАТЬ НЕ ВИМЬ/НЕ ВЪХЪ**. Typ ***ПРИШЬАТЬ НЕ ВИМЬ/НЕ ВЪХЪ** není doložen ani v kanonických staroslověnských památkách, ani v pozdějších evangelních přepisech. Typ ***НЕ ПРИШЬАТЬ ВИМЬ/ВЪХЪ** je ojedinělý – v Mariánském kodexu se s ním setkáváme jenom třikrát, jak dokládá R. Večerka. Je pozoruhodné, že v pozdějších slovanských přepisech už v těchto verších pozorujeme slovoslednou změnu ve prospěch frekventovanějších slovosledných modelů. Např. v Lk 12:39 je tento typ v Dobrejšově, Kjustendilském, Vračanském a Banickém evangeliu nahrazen modelem ***НЕ ВИМЬ/НЕ ВЪХЪ ПРИШЬАТЬ**, který je nejrozšířenější a neobvyklejší jak ve staroslověnině, tak i v pozdějších památkách a „který tvoří téměř devět desetin všech případů se záporným kondicionálem“ (Večerka 1985: 81). Je tomu tak i v Ja 9:33:

Lk 12:39 (za NTG οὐκ ἄν ἄφηκεν διουρυθῆναι τὸν οἶκον αὐτοῦ)

Mar. Dobrom. **се же видите ꙗко аште ви вѣдѣлъ гнѣхъ хранины. въ кы часть татъ придетъ вѣдѣлъ оубо ви и не далъ ви подѣкопати домоу своего.**
Dobrejš., Kjust., Vrač., Ban. **се же видите ꙗко аще ви вѣдѣлъ гнѣхъ хранины. въ кон чѣсъ татъ придетъ вѣдѣлъ оубо ви и не ви далъ подкопати домоу своего.**

Ja 9:33 (za NTG οὐκ ἠδύνατο ποιεῖν οὐδέν)

Mar. **аште не ви отъ ба вѣль съ. не могъ ви творити ничесоже.**
Ban. **аште не ви съ ѿ ба вѣль. не ви могъ творити ѡ себѣ ничесоже.**

Je zajímavé, že obdobná slovosledná změna byla provedena v Ja 18:36 v Dobrejšově evangeliu v konstrukci kondicionálu pasivního, tj. s participiem n-ovým (na místě participia l-ového v kondicionálu aktivním) – tam bylo rovněž užito modelu častějšího, obvyklejšího ***НЕ ВИМЬ/НЕ ВЪХЪ ПРИШЬАТЬ** místo ***НЕ ПРИШЬАТЬ ВИМЬ/ВЪХЪ** v Mariánském, Miroslovově a Vračanském evangeliu.

Ja 18:36 (za NTG ἵνα μὴ παραδοθῶ τοῖς Ἰουδαίοις)

Mar., Mir., Vrač. **црство мое нѣстъ отъ сего мира. аште отъ сего мира ви**

4. Rytmické faktory

БЫЛО ЦРСТВО МОЕ. СЛОУГЪТЪ ОУБО МОА ПОДВИЗАЛИ СЯ БЫША. ДА НЕ ПРЪДАНЪ БИМЪ НЮДЪОМЪ.

Dobrejš. Црство мое нѣстъ ѿ сего мира. аще ѡтъ мира сего би было Црство мое. то слоугъты моа подвизали сѧ бишѧ. да не бихъ прѣданъ быль жидовомъ.

Pouze jednou jsme se setkali s případem, kdy byl nejfrekventovanější typ *не бимъ/не быхъ пришълъ v pozdějších evangelních přepisech nahrazen za méně obvyklý *бимъ/быхъ не пришълъ, ale zde se domníváme, že nejde o slovoslednou změnu z pozdějšího období, nýbrž spíše o variantu evangelního textu, která existovala již ve staroslověnině (srov. Zogr. да би не ошьлъ отъ нихъ):

Lk 4:42 (za NTG καὶ κατεῖχον αὐτὸν τοῦ μὴ πορεύεσθαι ἀπ’ αὐτῶν)

Mar., Mir., Kjust. и дръжаахъ и да не би отъшѣлъ отъ нихъ.

Dobrejš., Dobrom., Van. и дръжахъ да би не шѣлъ ѿ нихъ.

Z excerpovaného materiálu je zřejmé, že i v záporném opisném kondicionálu (stejně jako u forem perfekta) se projevuje silná tendence k postavení záporky **не** do antepozice k dané konstrukci jako celku, bez ohledu na vzájemný sled komponentů (tj. funkčního kondicionálu slovesa **БЪТИ** a l-ového participia).

Obecně řečeno, v proklizi se záporkou **не** se ve sledovaných evangelních textech prosadily frekventovanější modely. Tyto konstrukce, které byly ve staroslověnině již ojedinělé, byly transformovány na konstrukce častější. Nesetkali jsme se s případem, kdy by konstrukce s větší frekventovaností byla nahrazena typem vyskytujícím se ojediněle. Tento jev bychom možná mohli vysvětlit snahou o ustálení nějakého jednotného slovosledného modelu, ačkoliv rozmanitost v těchto památkách stále ještě existovala.

Jestliže záporka **ни** popírá děj slovesa vyjádřeného tvarem opisným, zaujímá antepozici k danému obratu jako celku (a nestojí tedy mezi jednotlivými členy perifráze) bez ohledu na to, je-li l-ovému participiu pomocné sloveso anteponováno (Večerka 1985: 82):

Lk 6:3

Mar., Dobrom. и отъвѣштавъ ѿсь рече къ нимъ. ни ли сего есте чъли еже сътвори дъдъ. (za NTG οὐδε τοῦτο ἀνέγνωτε ὃ ἐποῶησεν Δαυὶδ)

Kjust., Vrač. и ѡвѣцавъ ѿсь рече имъ. ни ли сего чли есте еже створи дъдъ.

Van. и ѡвѣща ѿсь рече къ нимъ. ни ли есте сего чъли еже сътвори дъдъ.

V žádné pozdější památce nebyla zjištěna změna pozice záporové částice **ни** a nikdy se tato záporka nedostala mezi členy perfekta nebo opisného kondicionálu. Můžeme tedy zobecnit, že pozice záporky **ни** byla ustálená jak ve staroslověnině, tak i v památkách ze zkoumaného období.

4.2. Enklize

Enklize představuje spojení nepřízvučného slova v jednu výslovnostní jednotku s předcházejícím slovem přízvučným, jinak řečeno příklonka (enklitikon) je v kontaktní postpozici za přízvučným slovem. Protože jsou to slova většinou jednoslabičná, bez vlastního přízvuku, „přiklánějí“ se ve větě k předcházejícímu přízvučnému slovu a tvoří s ním jeden přízvukový a rytmický celek. V důsledku své nepřízvučnosti enklitika nemohou stát na začátku věty, ale až po prvním přízvučném úseku věty, tedy *na místě druhém*, neboli v tzv. postiniciální pozici. Tzv. *první místo* v jednoduché větě může zaujímat jak jediné slovo, tak skupina slov tvořících rozvířivý větný člen. Enklize je ve staroslověnských a středobulharských památkách charakteristická pro větné partikule-spojky **во** („neboť, vždyť, totiž“), **же** („však, pak, a“) a zčásti pro partikuli **ли**, pro některé tvary zájmenné a pro některé tvary pomocného slovesa **быти**; specifickou povahu měla partikule-spojka **оуво** (Večerka 1985: 88). Staroslověnské příklonky patřily k různým druhům slov a vyznačovaly se různou důsledností co do svého postavení po prvním přízvučném slově ve větě (Večerka 1984: 181), je tomu tak i v pozdějších slovanských textech.

Postavení nepřízvučných slov za prvním přízvučným slovem nebo slovním spojením ve větě nebo ve větném úseku (podle tzv. *Wackernagelova zákona* – o tomto pravidlu týkajícím se postavení enklitik v indoevropském aspektu srov. Wackernagel 1892) bylo charakteristické pro tzv. *enklitika tantum* (neboli příklonky stále) shodně s územ praslovanským, kořenící až v hlubinách indoevropského dávnověku (Večerka 1984: 181).

Přímou kontinuitu s tímto archaickým východiskem měly však jen jednoslabičné větné partikule **во**, **же** a krátké dativní tvary **ли**, **ти**, **си**. Ostatní uvedené prostředky se teprve enklitiky stávaly, a to, jak uvádí R. Večerka (Večerka 1985: 88), zčásti v souvislosti se svou gramatickou transformací (týká se to vývoje zvratného **ца** z funkce přímého, akuzativního objektu do funkce morfologického „deagentizátoru“ a vývoje různých finitních tvarů slovesa **быти** ve funkci pomocného slovesa v opisných slovesných tvarech), zčásti v souvislosti s vývojem deklinačního paradigmatu, jehož byly součástí (týká se to především vývoje genitivně-akuzativních tvarů v deklinaci zájmen, kde vznik „nových“ tvarů akuzativu **мене**, **тебе**, **себе** umožnil pojetí kratších **ма**, **та**, **са** stejně, jako byla dubletnost delších a kratších tvarů v dativu – kratší tvary se staly enklitiky. V této mladší vrstvě se částečně zachovaly některé syntaktické a prozodické vlastnosti související s jejich původní ortotonickou povahou – mohou stát, na rozdíl od primárních zájmenných enklitik – po předložce (Gramatika na starobálgarskija ezik 1991: 229).

Větné partikule-spojky **во**, **же** stojí podle Wackernagelova zákona po ortotonickém incipitu (tj. po prvním přízvučném slovem věty) téměř důsledně, slovosledně odchylky s **во** jsou zcela ojedinělé a nejisté. Tíhnutí enklitik **во**, **же** a zčásti **ли** bez-

4. Rytmické faktory

prostředně za ortotonický incipit věty bylo tak silné, že tato slova běžně oddělovala i členy atributivních syntagmat (Večerka 1984: 182) – např. Lk 1:24 Mar., Dobřejš., Dobrom., Vrač., Ban. **по сиухъ же дънеухъ**; Lk 1:26 Mar., Dobřejš., Dobrom., Vrač., Ban. **ѡ шесты же мѣсцы**; Lk 7:2 Mar., Vrač., Ban. **сѣтънникуѡ же етероѡ**. Tato pozice odlišuje příklonky větné od enklitik vztahujících se k verbálnímu predikátu, které – pokud zaujmají pozici ve větném incipitu podle Wackernagelova zákona – stávají zpravidla až za celým atributivním syntagmatem (Večerka 1985: 91). Jak jsme již uvedli v kapitole o tendenci ke kontaktní posloupnosti větných členů, pozice těchto větných enklitik se v pozdějších památkách skoro vůbec nemění – je zajímavé, že i když oddělují členy atributivního syntagmatu, které se nachází na větném incipitu, v pozdějších prepisech tato enklitika svoji interpozici v rámci takového syntagmatu zachovávají. Dalo by se říct, že si v pozdějších slovanských památkách tyto dva slovosledné principy nekonkurují. Ve zkoumaných textech nebyl slovosled takových atributivních syntagmat nikdy upraven podle členské souvazečnosti větných členů a tato větná enklitika nebyla v rámci té které věty nikdy dána do jiné pozice.

Jediný případ s kolísáním postavení **во** bylo po proklitické záporové částici **не** na větném incipitu. V Mt 15:2 je enklitikon až po dalším, ortotonickém slově, a tím byla porušena kontaktnost zápornky s příklonkou. Případy s kontaktní postpozicí větných enklitik s proklitiky (se záporkami **не**, **ни**) v incipitu věty nebo větného úseku nejsou ve staroslověnštině ani v pozdějších památkách časté. Důvodem k potlačení nebo aspoň omezení kontaktní postpozice větných enklitik s proklitiky a k slovosledné změně v Mt 15:2 byla patrně „obava autorů projevů, aby tak aktuálním syntaktickým jevem nevznikly tvary **или**, **иже**, **иво**, **нево**, **неже**, **даже**, **толи**, **тоже** apod., když vedle toho už existovaly ve spisovném jazyce (a v některých případech patrně i v místních dialektech) více méně stabilizované tvary **иже**, **или**, **небонъ**, **иво**, **даже**, **неже(ли)**, **толи**, **тоже** apod. se zcela jiným významem a funkcí, než byla ta, kterou měly ony útvary vytvářené spojením daných proklitik a enklitik ad hoc“ (Večerka 1985: 92):

Mt 15:2

Mar., Dobřejš., Grig., Ban. **не омываѡтъ во рѣкъ своихъ еда хлѣбъ ѣдатъ**.
Mir. **не во вмываѡтъ рѣкъ своихъ. еда хлѣбы ѣдетъ**. (za NTG οὐ γὰρ ν ί πτοῦται τὰς χεῖρας αὐτῶν)

Enklitiky, u kterých jsme pozorovali značně větší variabilitu v jejich postavení (ve srovnání s enklitikami větnými), byly krátké zájmenné tvary vztahující se k verbálnímu predikátu – ve zkoumaných památkách stojí jednak v kontaktní postpozici s ním, jednak po prvním přízvučném slově nebo slovní skupě věty podle Wackernagelova zákona (B. Havránek nazývá tuto pozici *rytmické postavení* – Havránek 1928: 26), a konečně zčásti i mimo tyto pozice.

Z excerpovaného materiálu je zřejmé, že se v případě postavení zájmen **МА**, **ТА**, **СА** kříží dvě tendence – tendence, vyjádřená tzv. Wackernagelovým pravidlem a tendence druhá – klást je za příslušné sloveso (Chodova 1980), přičemž ta druhá tendence je značně silná. Křížení obou tendencí ještě ve staroslověňštině dobře reprezentuje doklad jako Mk 5:31 Mar. **І ГЛАША ЕМОУ ОУЧЕНИЦИ ЕГО. ВИДИШИ НАРОДЪ ОУГНѢТАИЖИГЪ ТА. І ГЛЕШИ КЪТО СА ПРИКОСНЖ СА МЪНѢ.** (ale např. v Banickém evangeliu má verš tuto podobu: **и ГЛЕШИ КТО ПРИКОСНЖ СА МНѢ**). Další uvedené verše reprezentují druhy prováděných změn:

Mt 16:15

Mar., Mir., Ban. **ГЛА ИМЪ ІС. ВЪЫ ЖЕ КОГО МА ГЛЕТЕ БЪЫТИ.** (za NTG *ὁμεις δε τινα με λεγετε ειναи*)

Vrač. **ГЛА ИМЪ ІСС. ВЪЫ ЖЕ МА КОГО ГЛЕТЕ БЪЫТИ СЖИЦА.**

Mt 5:39

Mar. **НЕ ПРОТВИТЕ СА ЗЪЛОУ. НЪ АЦЕ КТО ТА ОУДАРИГЪ ВЪ ДЕСНЖИЖ ЛАНИГЖ. ОБРАТИ ЕМОУ И ДРОУГЖИЖ.** (za NTG *ἀλλ' ὅστις σε ραπίζει εις την δεξιαν σιαγόνα*)

Mir. **НЕ ПРОТВИТЕ СЕ ЗЛУ. НЪ АЦЕ ТЕ КТО ОУДАРИГЪ ОУ ДЕСНИЮ ЛАНИГЪ. ОБРАТИ ЕМО ДРОУГЮЖ.**

Ban. **НЕ ПРОТВИТИ СА ЗЛОМЪ. НЖ АЦЕ КТО ОУДАРИГЪ ТА ВЪ ДЕСНЖА ЛАНИГЖ. УБРАТИ ЕМЪ И ДРОУГЖЖ.**

Častěji než stará enklitika **МИ**, **ТИ**, **СИ** se objevují – jak ve staroslověňštině, tak i v pozdějších slovanských textech – v kontaktní postpozici po slovese nová enklitika **МА**, **ТА**, **СА** a ostatní krátké tvary zájmenné patrně „jako přežitkový projev toho, že se ještě nevyvinula v plná enklitika“ (Havránek 1963). Tvary **МА**, **ТА**, **СА** ve staroslověňštině nebyly ještě pravidelnými enklitiky jako **МИ**, **ТИ**, **СИ**, která jsou enklitika prajazyková, jen se mohly stávat příklonnými. Byla to slova, jichž se užívalo přízvučně (stopy tohoto původu jsou ve staroslověňštině dobře patrné v dokladech s těmito tvary po předložce, a, jak poukazuje B. Havránek, „stav staroslověňštiny podle toho není rušení enklize, nýbrž, co se týče přízvučného užívání zájmen **МА**, **ТА**, **СА** i větního jejich postavení, jest starším vývojovým stadiem. Užívání pak po předložce jest důkazem jejich původní přízvučnosti“ Havránek 1928: 41) i bez přízvuku. Jednoslabičné tvary zájmenné **МА**, **ТА**, **СА** a ak. pl. **НЫ** se stávaly enklitickými sekundárně v souvislosti s mladším pronikáním tvarů „delších“, původně genitivních **МЕНЕ**, **ТЕБЕ**, **СЕБЕ** do funkce akuzativu (Večerka 1984: 183). Nelze vyloučit možnost, že zvýšení stupně enklitičnosti (totiž pravidelnější užívání jako enklitik) souvisí se ztrátou vlastního významu reflexivního pronomina **СА** ve spojení se slovesy reflexivními a odtud že se šířilo i k tvarům **МА**, **ТА** (Havránek 1928: 40).

Předpokládali jsme, že ve zkoumaných památkách, co se týká postavení zájmen **МА**, **ТА**, **СА**, bude převládat nějaká výraznější slovosledná tendence (ať už postavení na tzv. druhém místě podle Wackernagelova pravidla, nebo kontaktní postpozici

ce za slovesem), avšak variabilita slovosledu enklitik existující ve staroslověnských památkách přetrvávala dále i v pozdějších textech. Na základě excerpovaného materiálu nelze s jistotou tvrdit, že nějaký slovosledný princip byl dominantní. Slovosledné změny byly provedeny jak ve prospěch platnosti Wackernagelova pravidla, tak i ve prospěch kontaktní postpozice za příslušným slovesem a o těchto pozicích by se dalo mluvit jako o synonymních. Z dalších uvedených příkladů je patrné, že provedené slovosledné změny však nebyly jenom ve prospěch chronologický novější tendence zaujímat druhé místo ve větě – např. v řecké předloze v Ja 17:4, Lk 12:58 a Mt 16:13 je zájmeno na druhém místě a dalo by se očekávat, že se jeho pozice v slovanských evangelních prepisech měnit nebude, ba právě naopak – že zůstane stejná, protože by odpovídala chronologicky novějšímu charakteru těchto zájmen (která se stávala enklitiky), avšak v pozdějších památkách pozorujeme právě kontaktní postpozici tohoto zájmena za příslušným slovesem.¹⁶

Ja 17:4

Mar., Dobřejš., Mir., Vrač. азъ прославихъ тѣ на земли. дѣло съвършихъ. еже даль еси мнѣ да сътворишъ.

Dobrom. азъ тѣ прославихъ на земли. дѣло съвършихъ. аже даль еси мнѣ да сътворишъ. (za NTG ἐγώ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς)

Lk 12:58

Mar., Dobřejš., Kjust., Dobrom. ѿ сѣдни тѣ прѣдасть слоузѣ. и слоуга тѣ вѣсадитъ въ темницѣ. (za NTG καὶ ὁ πρῆτωρ σε βαλεῖ εἰς φυλακὴν)

Ban. и сѣдни тѣ прѣдасть слоузѣ. и слоуга вѣсадитъ тѣ въ темницѣ.

Mt 16:13

Mar., Ban. въпрашаше оученикы своя г҃ла. кого г҃лѣтъ ма члвци сжшг҃та с҃на члвчскааго.

Vrač., Mir. въпрашааше оученикы своѣ г҃ла. кого ма г҃лѣтъ члвци сжшг҃та с҃на члвчч. (za NTG [var.] τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι)

U сѣ было pozoruhodné to, že se po provedených změnách nikdy neocitlo v distanční pozici vůči slovesu, což se naopak stávalo u ма, тѣ (i když tyto případy byly ojedinělé); vždy mělo сѣ kontaktní postavení se slovesem, ať už v postpozici nebo prepozici. Naproti tomu u registrovaných změn na bázi excerpovaného materiálu, když сѣ bylo v prepozici, bylo toto postavení zároveň v souladu s Wackernagelovým pravidlem. Na jedné straně byla patrná snaha dát сѣ do rytmičké pozice podle Wackernagelova pravidla, ale zároveň byla zřejmá tendence neztratit jeho kontakt se slovesem. U сѣ mohla být tato jeho pozice podepřena snahou zachovat jeho lineární kontakt se slovesem proto, že s ním tvořilo syntakticko-morfologickou jednotku (Slawski 1946).

16 V těchto případech by se dalo uvažovat i o vlivu nějaké odlišné řecké předlohy.

Ja 20:13 (za NTG γύναι, τί κλαιεις)

Mar., Ban. **ГЛАСТЕ ЕН ОНА. ЖЕНО ЧТО ПЛАЧЕШИ СѦ. ГЛА ИМА ЧЪКО ВЪЗАСѦ ГѦ МОЕГО. Г НЕ ВЪМЪ КЪДЕ ПОЛОЖИША И.**

Dobrejš., Dobrom., Vrač. **ГЛАСТА ЕН. ЖЕНО ЧТО СѦ ПЛАЧЕШИ. ГЛАШ ИМА ВЗАШЖ ГѦ МОЕГО. И НЕ ВЪМЪ И ГДЕ И ПОЛОЖИШЖ.**

Mt 6:28 (za NTG καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε)

Mar. **Г О ОДЕЖДИ ЧТО СѦ ПЕЧЕТЕ. СЪМОТРИТЕ КРИНЪ СЕЛЪНЪХЪ. КАКО РАСТЖТЪ. НЕ ТРОУЖДАЖТЪ СѦ НИ ПРОДЖТЪ.**

Vrač., Ban., Mir., Grig. **И О ОДЕЖДИ ЧТО ПЕЧЕТЕ СѦ. НЕ СЪМОТРИТЕ КРИНЪ СЕЛЪНЪХЪ. КАКО РАСТАТЪ. НЕ ТРОУЖДАЖТЪ СѦ НИ ПРЪИДЖТЪ.**

Mt 17:25 (za NTG τί σοι δοκεῖ, Σίμων)

Mar., Dobrejš., Vrač. **ЧТО ТИ СѦ МЪНИТЪ СИМОНЕ. ЦЪРИ ЗЕМЪСЦИН ОТЬ КЪХЪ ПРИЕМАЖТЪ ДАНИ. ЛИ КНИСЪ.**

Ban., Mir., Grig. **ЧТО ТИ МНИТ СѦ СИМОНЕ. ЦЪРК ЗЕМЪСТИ Ѡ КЪХЪ ПРИЕМАЛАТ ДАРЪ. ИЛИ КИНСОНЪ.**

Můžeme tedy zobecnit, že pozice **МА**, **ТА**, **СА** i v textech z 12.–13. stol. není ještě automatizována a byla v procesu ustalování.

Jediný případ, kdy si tyto dvě výše zmíněné tendence nekonkurují, se vyskytuje v těch verších, ve kterých stojí na větěném incipitu sloveso a pronominální enklitikon zaujímá kontaktní postpozici (s eventuální možnou vsunutou enklitikou větňou), neboť tu nedochází ke kolizi obou slovosledných principů, tj. principu postpozitivního kontaktu se slovesem a postpozitivního kontaktu s ortotonickým incipitem větňým; „uvedená poloha je vlastně jedinou možností, vyhovujíc oběma principům zároveň“ (Večerka 1985: 95).

Princip Wackernagelův se důsledně uplatňuje nejen u větňých partikulí-spojek **БО**, **ЖЕ**, ale rytmické postavení mělo převahu i u krátkých tvarů datativu singuláru zájmen osobních **МИ**, **ТИ**.¹⁷ Podstatně řídkší ve srovnání s **МА**, **ТА**, **СА** je u těchto enklitik postavení kontaktní, tj. po slovese, které není prvním členem věty. Enklitičnost těchto tvarů sahá až do hlubin indoevropského dávnověku (Večerka 1984: 182).¹⁸ Je pozoruhodné, že v pozdějších památkách u těchto zájmen silně převládají případy se změnou ve prospěch postavení za prvním přízvučným slovem věty/ větňého úseku. Nejčastější je tato změna ve Vračanském evangeliu, ale poměrně často se vyskytuje i v Miroslavově a Dobrejšově evangeliu.

17 Na rozdíl od enklitik větňých **БО**, **ЖЕ** neoddělují od sebe enklitika zájmenná **МИ**, **ТИ** členy atributivního syntagmatu ve větěném incipitu.

18 O tom svědčí i fakt, že se ve staroslověnštině **МИ**, **ТИ** nikdy nepoužívalo po předložce, kdežto **МА**, **ТА**, **СА** ano.

4. Rytmické faktory

Mt 26:15

Mar., Dobřejš., Mir. рече что хоштеете ми дати. и азъ вамъ прѣдаме-и. они же поставиша емоу. ѣ-сѣребръникъ. (za NTG τί θέλετέ μοι δοῦναι)

Ban., Vrač. рече что ми хоцете дати. и азъ вамъ прѣдам и. они же поставишж емоу. л. сребръникъ.

Mt 18:26

Mar., Ban. падъ оубо работъ. кланѣше сѧ емоу г̄ла. г̄и потрѣпи на менѣ и всѣ въздамъ ти. (za NTG καὶ πάντα ἀποδώσω σοι)

Dobřejš., Mir., Grig., Vrač. и падъ же работъ и кланѣше сѧ емоу г̄ла. г̄и потрѣпи на менѣ и всѣ ти въздамъ.

Mt 18:29

Mar., Dobřejš., Ban. падъ же клеверѣтъ молѣше и г̄ла. потрѣпи на менѣ и всѣ въздамъ ти. (za NTG καὶ πάντα ἀποδώσω σοι)

Vrač., Mir., Grig. падыше клеверѣтъ его млѣше сѧ и г̄ла. потрѣпи на менѣ и всѣ ти въздамъ.

Mt 18:17

Mar., Dobřejš., Ban. аще же не послушаатъ ихъ. рѣци ц̄ркви. аште же и о ц̄ркви не родити въчнетъ. да бждетъ ти ѣко ѡзъычъникъ. и мытаръ. (za NTG ἔστω σοι ὄσπερ ὁ ἔθνικὸς καὶ ὁ τελώνης)

Vrač. аще же не послушаетъ ихъ. повѣждъ и ц̄ркви. аще же не послушаетъ ц̄ркве, да ти бждетъ странникъ и мытаръ.

Na rozdíl od pozice zájmen **мѧ**, **тѧ**, **сѧ** u dativních tvarů **ми**, **ти**¹⁹ můžeme tvrdit, že se v památkách z 12.–13. století projevovala výrazná tendence k rytmickému postavení. Je příznačné, že v excerpovaném materiálu nebyla zaznamenána skoro žádná změna směrem k postavení za příslušné sloveso ve srovnání s nejstarší sledovanou památkou – Mariánským kodexem. Ve všech ostatních evangelních textech (v menší či větší míře) byly verše transformovány tak, aby bylo dosaženo postavení zájmen **ми**, **ти** podle Wackernagelova zákona. Lze konstatovat, že jejich postavení bylo ve zkoumaném období už víceméně ustálené (tomu vlastně nasvědčuje i stav v současné bulharštině i srbštině – v srbštině zaujímají všechna enklitika postavení podle Wackernagelova pravidla, tedy včetně *ми*, *ти*; naproti tomu v současné bulharštině právě jenom tato enklitika toto rytmické postavení podle Wackernagelova pravidla zaujímají v rámci nominální fráze pravidelně).

Jistou slovoslednou variabilitu jsme zaznamenali rovněž u tvarů indikativu prezenta pomocného slovesa **бъти** jako součástí opisného préterita (**perfekta**), které stává, na rozdíl od kondicionálového **би/бы**, v kontaktní postpozici s l-ovým participiem slovesa častěji než po ortotonickém incipitu dle Wacker-

19 U **си** jsme žádnou změnu nezaznamenali.

nagelova zákona, a to jak ve staroslověnině, tak i v pozdějších památkách; v excerpovaném materiálu se nijak výrazně neprojevila tendence k rytmičkému postavení těchto forem.

Většina provedených slovosledných změn prezentních tvarů slovesa **БЫТИ** představovala proměnu postpozice za plnovýznamovým slovesem za prepozici a naopak. V památkách z 12.–13. stol. pozorujeme jistou inklinaci pomocného slovesa v rámci perfektních forem k protetickému kontaktu s l-ovým participiem, s nímž tvoří morfologickou jednotku; častější však byla tendence k jeho přesunu do postpozice. Na provedených změnách bylo patrné to, že tvary slovesa **БЫТИ** tihly ke kontaktnímu postavení vůči l-ového příčestí (i když případy s postavením do distantní pozice se rovněž vyskytovaly):

Ja 20:15 (za NTG εἰ σὺ ἐβάστασας αὐτόν, εἰπέ μοι ποῦ ἔθηκας αὐτόν)

Mar., Dobrom., Vrač. **аште тѣ єси вѣзаль. повѣждь мнѣ кѣде и єси положиль.**

Dobrejš., Ban. **аште тѣ вѣзаль єси. то повѣждь мнѣ. гдє єси положиль.**

Ja 16:30 (za NTG ἐν τούτῳ πιστεύομεν ὅτι ἀπὸ θεοῦ ἐξῆλθες)

Mar. **о семь вѣроуємъ ѣко отъ ба ишеаль єси.**

Mir., Dobrejš., Dobrom., Vrač. **о семь вѣроуємъ ѣко ѿ ба єси ишьль.**

Prezentní tvary pomocného slovesa **БЫТИ**, antepoňované l-ovému participiu, mají „středovou“ pozici ve větě. Toto jejich mediální postavení by také mohlo být motivováno postavením po nějakém „kryptoincipitu“ nebo „pseudoincipitu“ v rámci samotného verše (pokud bylo slovo nebo slovní komplex nositelem větného důrazu nebo zahajovalo nový úsek promluvy – výslovnostní takt po vnitrovětné dierezi) (VEČERKA 1985: 98); v takovýchto případech jako by formy **БЫТИ** zaujímaly rytmičké postavení. Např. v Mk 8:3 v Mar. bychom mohli předpokládat, že po **отъ нихъ** existovala vnitrovětná diereze a že **издалече** bylo chápáno jako první orto-tonické slovo následující sekvence, ale v Banickém evangeliu vidíme projevení tendence klást tvary slovesa **БЫТИ** do kontaktní postpozice:

Mk 8:3 (za NTG καὶ τινες αὐτῶν ἀπὸ μακρόθεν ἦκασιν)

Mar. **дрѹзѹи бо отъ нихъ издалече сѣтъ пришьли.**

Ban. **дрѹзыи бо ихъ издалечѣ пришли сѣтъ.**

Postavení tvarů pomocného slovesa **БЫТИ** ve sledovaných památkách ještě nebylo úplně ustálené. Tomu nasvědčuje i skutečnost, že tyto tvary měly odlišnou pozici v rámci jediného verše jedné a téže památky. Např. Ja 17:2 reprezentuje několik možných slovosledných variant: kontaktní, jakož i distantní pozici, jak prepozici, tak postpozici s l-ovým participiem – v Mariánském evangeliu pozorujeme jak distantní postpozici, tak distantní prepozici (rytmické postavení podle Wa-

4. Rytmické faktory

ckernagelova zákona); v Miroslavově a Dobromirově jsou přítomny varianty jak s distantním (v postpozici), tak s kontaktním (v prepozici) postavením; ve Vračanském evangeliu pozorujeme jenom kontaktní postavení, ale jak v prepozici, tak v postpozici; jen v Dobřejšově je dodržen tzv. syntaktický paralelismus, tj. v obou větách tohoto verše byly použity identické konstrukce:

Ja 17:2

Mar. **Ѣ**коже **ДАЛЪ** **ЕМОУ** **ЕСИ** власть **ВСѢ**коѡа **ПЪ**ти. **ДА** **ВСѢ**ко **ЕЖЕ** **ЕСИ** **ЕМОУ** **ДАЛЪ** **ДАСТЪ** **ИМЪ** живота **ВѢ**чнѡаго.

Dobřejš. **Ѣ**коже **ДАЛМОУ** **ЕСИ** власть **ВСЕ**а **ПЪ**ти. **ДА** **ВСЕ** **ЕЖЕ** **ДАЛМОУ** **ЕСИ** **ДАСТЪ** **ИМЪ** **ЖИЗ**нь **ВѢ**чнѡи.

Mir., Dobrom. **Ѣ**ко **ДАЛЪ** **ЕМОУ** **ЕСИ** власть **ВСА**коѡе **ПЪ**ти. **ДА** **ВСѢ**ко **ЕЖЕ** **АМО** **ЕСИ** **ДАЛЪ** **ДАСТЪ** **ЕМОУ** живота **ВѢ**чнѡаго.

Vrač. **Ѣ**ко **ДАЛЪ** **ЕСИ** **ЕМОУ** власть **ВСѢ**коѡж **ПЪ**ти. **ДА** **ВѢ**ко **ЕЖЕ** **ЕСИ** **ДАЛЪ** **ДАСТЪ** **ИМЪ** **ЖИВОТЪ** **ВѢ**чнѡи.

NTG καθὼς ἔδωκας αὐτῷ ἐξουσίαν πάσης σαρκός, ἵνα πᾶν ὃ δέδωκας αὐτῷ δώσῃ αὐτοῖς ζωὴν αἰώνιον.

Tato variabilita ukazuje, že pozice tvarů pomocného slovesa **БЪТИ** jako součástí složených forem perfekta byla v 12.–13. stol. stále ještě v procesu ustalování; tyto tvary nezaujímaly důsledně nějakou kontaktní pozici. Tato různorodost existovala ve všech zkoumaných evangeliích a v žádném z nich jsme nepozorovali tendenci k prosazení jednotného slovosledného modelu. Jediná obecnější vlastnost, kterou všechny zkoumané evangelní texty vykazují, je nepřítomnost výraznější tendence k rytmičkému postavení, což je vlastně ve shodě se stavem ve staroslověnině.

Tvary funkčního kondicionálu pomocného slovesa **БЪТИ** jako součástí opisného **kondicionálu** stávají, na rozdíl od přítomných tvarů pomocného slovesa **БЪТИ** jako součástí opisného préterita (perfekta), mnohem častěji po ortotonicém incipitu (dle Wackernagelova zákona) než v kontaktní postpozici za l-ovým participiem významového slovesa, které nezaujímá polohu v čele věty (Večerka 1985: 99). Provedené změny v pozdějších památkách nebyly početné, mohli bychom zobecnit, že stav v textech z 12.–13. stol. se víceméně shoduje se stavem ve staroslověnině.

Mt 26:24

Mar., Vrač. горе же **Ѣ**лвоу томоу **ИМ**же **Ѣ**нь **Ѣ**скъ **прѢ**дастъ **сѡ**. **ДОБРѢ** **БИ** **БЫЛО** **ЕМОУ** **АШТЕ** **сѡ** **БИ** **НЕ** **РОДИЛЪ** **Ѣ**къ **тѢ**. (za NTG καθὼς ἦν αὐτῷ εὐὸς ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος)

Ban., Mir., Dobřejš. горе же **Ѣ**лвоу томѡ. **ИМ**же **Ѣ**нь **Ѣ**счъ **прѢ**дастъ **сѡ**. **ДОБРѢ** **БИ** **БИЛО** **АЩЕ** **сѡ** **БИ** **НЕ** **РОДИЛЪ** **Ѣ**котѢ.

Z tvarů slovesa **БЫТИ** inklinují k rytmické pozici jako enklitika výrazněji zejména jednoslabičné kondicionálové formy **БИ/БЫ** a **БЖ** (Večerka 1984: 183). Dvojslabičné a trojslabičné kondicionálové tvary slovesa **БЫТИ** po prvním přízvučném slově ve větě běžně nestávají; i když jsou prováděny slovosledné změny, nikdy to není ve prospěch rytmického postavení. Lze tedy usoudit, že silné tíhnutí k postavení po prvním ortotonickém slově mají jen jednoslabičné kondicionálové tvary pomocného slovesa, a to jak ve staroslověnštině, tak v pozdějších památkách.

Ja 15:19 (za NTG εἰ ἐκ τοῦ κόσμου ἦτε, ὁ κόσμος ἄν τὸ ἴδιον ἐφῆλει)

Mar., Mir., Vrač., Dobrom. **аште отъ мира бисте были. миръ оубо свое любилъ би.**

Dobrom. **аще отъ мира были бисте. миръ оубо своих любилъ би.**

Zajímavý je doklad Mt 6:16, kde v Mar., Ban. **БЖ** zaujímá tzv. druhé místo (tj. má rytmické postavení). Ve Vrač. je už použito formy **БЫШЖ** a tato skutečnost byla pravděpodobně důvodem pro provedenou slovoslednou změnu:

Mt 6:16 (NTG ὅπως φανῶσιν τοῖς ἀνθρώποις νηστεύοντες)

Mar., Ban. **егда же поститѣ сѧ. не бждѣте ꙗко впокрити. просмраждайтѣ бо лица своѣ. да бж сѧ авили члвкомъ постаще.**

Vrač. **егда же алчете. не бждете іако лицемѣри сѣтоуще. просмраждающе лица своіа. да сѧ бышж вили чл'вкомъ алчюще.**

Stejně jako u tvarů pomocného slovesa **БЫТИ** v perfektu i tvary slovesa **БЫТИ** v kondicionálových strukturách mohou též stát před svým l-ovým participiem – kontaktně nebo distantně – a přitom nikoli za ortotonickým incipitem věty (srov. např. Ja18:36 **аште отъ сего мира би было црсо мое. слоугы оубо моя подвижали сѧ быша**; varianta s rytmickým postavením **би** by byla ***аште би отъ сего мира было црсо мое**). Toto mediální postavení má „motivaci ve variantě Wackernagelova pravidla jakožto postpozice po ‚kryptincipitu‘ nebo ‚pseudoincipientu‘“ (Večerka 1985: 101). Je pozoruhodné, že slovosled takovýchto veršů nebyl změněn ani v pozdějších památkách, což bylo pravděpodobně vyvoláno tím, že na tomto pseudoincipientu byl nejspíše intonační a sémantický důraz.

Jako slovosledný princip determinující polohu enklitik ve větě funguje Wackernagelovo pravidlo v současných jazycích západoslovanských, dále v srbštině, chorvatštině a slovinštině. O těchto jazycích lze tvrdit, že enklitika v nich zaujímají tzv. *druhé* místo ve větě a že právě tato poloha je zde polohou bezpříznakovou, i když nikoli jedinou možnou (Bělíčová – Uhlířová 1996: 219). Srbština a chorvatština jsou jedinými slovanskými jazyky, v nichž se klade enklitikon pravidelně za první přízvučné slovo ve větě, a to i tehdy, dostane-li se tím dovnitř nominální fráze – podle Katičice (Katičić 1986, Težak – Babić 1994: 246) toto rozdělování

4. Rytmické faktory

velmi těsně syntakticky spjatých slov příklonkou je znak vytříbeného vyjadřování a je to charakteristické spíše pro chorvatštinu (Sedláček 1989: 258). Rozdělit příklonkou v těchto jazycích nelze části frazeologického spojení. Ve slovinštině a západoslovanských jazycích se za základní polohu považuje postavení za prvním přízvučným celkem ve větě bez ohledu na to, zda jde o celek jednoslovný nebo víceslovný, a k roztržení nominální fráze nedochází (Bělíčová – Uhlířová 1996: 223). Vůči svému slovu řídicímu může být příklonka v kontaktní i distantní pozici.²⁰

V bulharštině a makedonštině se poloha zájmenných i slovesných klitik řídí principem gramatické sounáležitosti – klitika buď bezprostředně předchází přízvučnému slovu, k němuž gramaticky patří, anebo za ním bezprostředně následují (Cychun 1968). V makedonštině je proklize důslednější než v bulharštině. Rozdíl mezi bulharštinou a makedonštinou je zejména v tom, že makedonština připouští iniciální polohu zájmenných proklitik, zatímco bulharština ji vylučuje. Uplatnění gramatického principu vede k větší stabilizaci ve slovosledu klitik v těchto jazycích – „spisovný standard bulharštiny a makedonštiny připouští jedinou polohu proklitickou a jedinou polohu enklitickou – polohu kontaktní. Přitom prepozice celkově dominuje nad postpozicí; pro některá klitika, např. pro bulharské *уе* je dokonce polohou výlučnou“ (Bělíčová – Uhlířová 1996: 224). Jedinou oblastí uplatnění Wackernagelova pravidla v bulharštině zůstávají posesivní příklonky v rámci nominální fráze (Brezinski 1984).

Nejméně normalizována je ve staroslověnštině a ve sledovaných památkách poloha spojky-částice **оубо**, která někdy zaujímá podobnou pozici jako zájmenná enklitika, resp. i větné enklitické partikule, nezřídka však polohou jinou (Večerka 1985: 109). V souladu s Wackernagelovým zákonem stává často po ortotonickém incipitu větném, ale není to poloha obligatorní, postavení partikule je variabilní a ve zkoumaných památkách se neprojevila tendence k pevnému umístění ve větě. Může např. oddělovat tvary pomocného slovesa **бѣти** od l-ového participia v kondicionálu:

Lk 7:39 (za NTG *ἐγίνωσκεν ἄν τις καὶ ποταπὴ ἡ γυνὴ ἣτις ἀπτεται αὐτοῦ*)

Mar., Kjust., Vrač., Ban. **сѢ АШТЕ БИ БѢЛЪ ПРКЪ. ВѢДѢЛЪ БИ ОУБО КТО И КАКОВА ЖЕНА ПРИКАСАЕТЪ СѢ ЕМЪ.**

Mir. **аще би си прркъ бѣлъ. вѣдѣлъ оубо би кто и какова жена прикасаеть сѧ емъ.**

Mt 25:27 (za NTG *καὶ ἐλθὼν ἐγὼ ἐκομισάμην ἄν τὸ ἐμὸν σὺν τόκῳ*)

20 V žádném západoslovanském jazyce, ale ani v srbštině, chorvatštině a slovinštině však Wackernagelovo pravidlo nefunguje jako striktní norma. Již B. Havránek (Havránek 1928) považoval za správnější mluvit spíše o tendenci než o pravidle. Slovosledné varianty ve slovanských jazycích ukazují na postupující konkurenci rytmického principu s principem gramatické sounáležitosti, tj. s „tendencí pozíčně upínat klitikon k slovu, k němuž patří gramaticky“ (Bělíčová – Uhlířová 1996: 223). Prosazování gramatického činitele se projevuje především tendencí ke kontaktní postpozici příklonky za slovesem.

Mar., Dobrejš., Mir., Grig., Vrač. **І ПРИШЪДЪ АЗЪ ВЪЗАЛЪ ОУБО БИМЪ СВОЕ СЪ ЛИХВОЖЪ.**

Ban. **І ПРИШЪДЪ ОУБО АЗЪ ВЪЗАЛЪ БИМЪ СВОЕ СЪ ЛИХВОЖЪ.**

V některých verších je **оубо** nahrazováno větnou partikulí **во**. Z ostatních příkladů bychom mohli zobecnit, že postavení této částice ve větě je volné; žádná ze zkoumaných památek se nevyznačovala prosazením jednotného slovosledného modelu (změny umístění spojky-částice **оубо** ve zkoumaných textech ani nebyly nějak početné).

Mt 25:13

Mar., Mir., Grig., Vrač., Ban. **ВЪДИТЕ ОУБО ЪКО НЕ ВЪСТЕ ДНИ НИ ЧАСА.** (za NTG γρηγορείτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἡμέραν οὐδὲ τὴν ὥραν)

Dobrejš. **ВДИТЕ НЕ ВЪСТЕ ВО ДНЕ И ЧЪСА.**

Lk 18:8

Mar., Dobrejš., Dobrom., Vrač. **ОБАЧЕ СЪНЪ ЧЛВЧЪСКЪТИ ПРИШЕДЪ ОУБО ОВРАЩЕТЕГЪ ЛИ ВЪРЖ НА ЗЕМИ.** (za NTG πλὴν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔλθων ἄρα εὐρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς)

Kjust. **ОБАЧЕ ОУБО СЪНЪ ЧЛВЧЪСКЪТИН ПРИШЕДЪТИ ОВРАЩЕТАН ВЪРЖ НА ЗЕМИ.**

4.3. Postavení sponového slovesa **ВЪТИ**

Jak jsme uvedli v kapitole o postavení verba finita, často se setkáváme i se změnamí pozice slovesa **ВЪТИ** jakožto sponového slovesa v rámci sponově-jmenného predikátu – zpravidla si oba konstituenty predikátu svá místa vymění. Je nsnadné hodnotit tyto případy s naprostou jistotou, protože motivace odchylek od řeckého originálu není dostatečně jasná (Horálek 1954: 219). Sponové sloveso má od pradávna zjevně měnící se možnosti přízvučnosti a nepřívučnosti (podobně jako v řečtině, kde existují rozdíly i v osobách – v 1. os. sg. prez. je enklitikon). Variabilnost jeho postavení ve staroslověštině mohla být vyvolána úsilím autorů textů (tvůrců textů) o výslovnost splývavou, v případě, kdy sponové sloveso zaujalo místo hned za prvním ortotonickým útvarem ve větě (**АШТЕ ЕСТЬ ВЪЗМОЖНО**), nebo o výslovnost nespývavou, segmentovanou, stojí-li sponové sloveso až za dalším ortotonickým výrazem, jako by teprve jím začínala příslušná sekvence (**АШТЕ ВЪЗМОЖНО ЕСТЬ**); tímto slovosledným uspořádáním získává výslovnost celého textového segmentu svou přerývanost (pauzou mezi prvním ortotonickým členem věty a nominální částí predikátu) jakoby „dramatičtější spád“, nominální část predikátu se navíc dostává do čela příslušného výrokového úseku, což mohlo být eventuálně hodnoceno i jako emfatické, subjektivní pořadí při aktuálním členění: Mt 23:19 (za NTG τυφλοί, τί γὰρ μερίζον)

4. Rytmické faktory

Mar., Grig. бо҃ги и слѣпни... что бо естъ боле. даръ ли или олтарь свѣщаѣн даръ.

Ban., Mir. бо҃ги слѣпни. что болеи кстѣ. даръ ли или олтарь свѣщаѣци дары.

Mt 24:24

Mar., Dobrejš., Mir., Grig. вѣстанжтѣ во лѣжи хрѣсти и лѣжи прѣци. и дадатѣ знамениѣ велиѣ и чюдеса. ꙗко прѣльстити. аште естѣ възможно избраныѣ.

Ban. вѣстанжт во лѣжи хси. и лѣжи прѣцты. и дадатѣ знамени вели и чюдеса. ко прѣльстити. аще возможно кстѣ избраныѣ.

NTG ὡστε πλανῆσαι, εἰ δυνατόν, καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς

Mt 11:10

Mar., Dobrejš., Vrač., Ban. съ бо естѣ о немъже естѣ писано. се азъ посылѣх ан҃гелъ мой прѣдъ лицемъ твоимъ. и оуготовитѣ пѣтъ твои прѣдъ тобою. (za NTG οὗτός ἐστιν περὶ οὗ γέγραπται)

Mir. съ бо естѣ о немъже писано естѣ. се азъ посылю ан҃гела своего прѣдъ лицемъ твоимъ. иже уготовитѣ пѣтъ твои прѣдъ тобою.

V takových případech, jako je např. Lk 11:34, se můžeme přesvědčit, že v postavení sponového slovesa existovala ve všech zkoumaných textech značná variabilita. Mohli bychom se domnívat, že kopista chtěl napodobit stylistickou figuru *hyperbaton* v Banickém evangeliu (свѣтланикъ кстѣ тѣлоу око – snaha napodobit typ *determinované jméno – atribut* roztržené verbem finitem), pokud to není *lapsus calami*:

Lk 11:34

Mar., Dobrom. свѣтланикъ тѣлоу естѣ око. егда око твое просто вждетѣ. и все тѣло твое. свѣтло вждетѣ. а понеже лжкаво вждетѣ. и тѣло твое темно вждетѣ. (za NTG ὁ λύχνος τοῦ σώματος ἐστιν ὁ ὀφθαλμὸς σου. ὅταν ὁ ὀφθαλμὸς

ἀπλοῦς ἦ καὶ ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινόν ἐστιν. ἐπαν δε πονηρὸς ἦ, καὶ τὸ σῶμά

σου σκοτεινόν)

Dobrejš. свѣтланикъ тѣлоу естѣ око. егда око твое вждетѣ просто. все тѣло твое свѣтло вждетѣ. аще ли око твое вждетѣ лжкаво. и все тѣло твое темно вждетѣ.

Ban. свѣтланикъ кстѣ тѣлоу око. кгда око твоє просто вждетѣ. аще ли лжкаво вждетѣ. и все тѣло твоє темно вждетѣ.

Co se týče rytmické organizace vět v bulharských a srbských památkách z 12. až 13. století, mohli bychom zobecnit, že novější památky se od stavu ve staroslověně výrazněji neliší. V evangeliích textech z 12. a 13. stol. se projevovaly stejné slovosledné tendence, jako v nejstarší zkoumané památce – Mariánském kodexu, např. postavení větných enklitik **во** a **же** za prvním přízvukným slovem ve větě, kolísání v poloze zájmených enklitik **ма**, **та**, **са** (jenom u **са** výrazně převládala postpozice za příslušným slovesem i v pozdějších památkách; tak např. poměr provedených změn, kdy se zájmeno dostalo do prepozice, k postavení v postpozici byla ve Vrač. 1:4, v Ban. 1:5, Mir. 1:3) nebo ustálenější pozice **ми**, **ти**, **ни** (poměr slovosledných změn ve prospěch rytmického postavení je 13:1).

Variabilitu jsme pozorovali i u postavení tvarů slovesa **БЪТИ** jako součásti perfektových a kondicionálových forem s tím, že tendence jejich umístění ve staroslověnské větě přetrvávají dál i v pozdějších textech. U postavení tvarů pomocného slovesa **БЪТИ** v tvarech perfekta byla např. zaznamenána tendence ke kontaktnímu postavení se slovesem (15 provedených změn ve prospěch tohoto modelu, zatímco změn ve prospěch rytmického postavení bylo 6), Je však zajímavé, že v Dobromirově evangeliu takováto změna uskutečněna nebyla – zde se vyskytuje pouze opačná tendence k rytmickému postavení. Skoro stejný poměr provedených změn byl i u postavení tvarů slovesa **БЪТИ** jako součásti kondicionálových syntagmat s tím, že naopak převládala tendence k rytmickému postavení po ortotonickém incipitu věty (poměr slovosledných změn je 16:6), nejvýrazněji se to projevilo v Banickém evangeliu.

Největší počet provedených změn byl zjištěn v Banickém evangeliu (40), poměrně často byly prováděny změny v Dobrejšově (27), Vračanském (24) a Miroslavově evangeliu (též 24). Nejčastěji byl měněn slovosled v rámci sponově-jmenového predikátu (celkem 38×), a to v Banickém (14×) a Miroslavově evangeliu (8×), a pak u postavení zájmen **ма**, **та**, **са** (celkem 41×), nejčastěji však v Banickém (11×) a Vračanském evangeliu (9×). Jako nejústálenější co do svého umístění ve větě se ukázaly být větné enklitiky **во**, **же**, **ли** (zaznamenána byla jenom jedna změna – v Dobrejšově evangeliu) a záporná částice **ни**, která v pozdějších památkách svou pozici nemění vůbec.

Následující tabulky ukazují počet slovosledných změn, způsobených vlivem rytmických faktorů:

4. Rytmické faktory

Název evangelia	Zájmena ми, ти, си,		Zájmena ма, та, са		Formy pomocného slovesa бытьи v tvaroch perfekta		Formy pomocného slovesa бытьи v tvaroch kondicionálu	
	změny k rytm. postavení	změny ke kontakt. postavení se slovesem	změny k rytm. postavení	změny ke kontakt. postavení se slovesem	změny k rytm. postavení	změny ke kontakt. postavení s participiem	změny k rytm. postavení	změny ke kontakt. postavení s participiem
Mar.	0	0	0	1	0	0	0	0
Dobrejš.	3	0	3	2	0	4	4	0
Mir.	2	0	2	4	2	1	1	1
Grig.	2	0	0	2	0	1	0	0
Kjust.	0	1	3	0	0	1	1	0
Dobrom.	0	0	3	1	2	0	4	1
Vrač.	5	0	4	5	1	2	1	1
Ban.	1	0	4	7	1	3	5	3
Celkový počet	13	1	19	22	6	12	16	6

Název evangelia	Změna pozice záporné částice не	Změna pozice záporné částice ни	Změna pozice sponového slovesa бытьи	Změna pozice spojky-částice оубо	Změna pozice enklitik větných во, же, ли
Mar.	1	0	0	0	0
Dobrejš.	3	0	5	2	1
Mir.	1	0	8	2	0
Grig.	0	0	1	0	0
Kjust.	2	0	3	1	0
Dobrom.	1	0	3	0	0
Vrač.	0	0	4	1	0
Ban.	1	0	14	1	0
Celkový počet	9	0	38	7	1

5. STYLISTICKÉ FAKTORY

Stylistické faktory, které měly vliv na slovosled ve staroslověněštině a v jazyce srbských a bulharských památek z 12.–13. století, bychom mohli rozdělit do dvou skupin. První skupinu tvoří objektivní stylistické faktory. V období staroslověnském existovala totiž stylově funkční potřeba odlišit staroslověněštinu jakožto útvar spisovný, stylově vysoký, od běžně mluvené řeči, s níž staroslověněština vytvářela komplexní, stylově diferencovanou jazykovou realitu (Večerka 1980: 90). Bylo tomu tak i se spisovným církevněslovanským jazykem v pozdějším zkoumaném období. Staroslověněština jakožto jazyk s prestižně společenskou funkcí (jazyk bohoslužby), jako jazyk literatury a oficiálního písemnictví vůbec měla vyhovět – a to už v době svého formování – náročným komunikativním úkolům. Přitom docházelo mj. i k přejímání cizích slov, napodobování cizích konstrukcí, ke změně frekvenčního indexu některých prostředků v projevech. Tím vznikaly zčásti specificky spisovné výrazové prostředky, jejichž užití bylo závazné i pro tvůrce textů nepřeložených a opisovače rukopisů (Kurz 1972c: 16); rovněž tyto tendence přetrvávají dále v pozdějším jazyce. Tím bychom si mohli vysvětlit např. výskyt pro slovanštinu méně obvyklých konstrukcí, které vytvářely stylistickou figuru *hyperbaton* jak ve staroslověněštině, tak i v pozdějších památkách. V kapitole o tendenci ke kontaktní posloupnosti větných členů jsme již uvedli, že jsme se setkali s případy, kdy byl slovosled v takových sekvencích (nejčastěji v atributivních syntagmatech) změněn ve prospěch členské sounáležitosti, ale registrovali jsme i takové případy, kdy této figury bylo použito v některé památce ze středobulharského období, aniž by byla přítomna ve starších památkách (v řeckém originálu však existovala).

Lk 19:16

Mar. придет же пръвѣтъ гла. ги. мѣнасъ твоѣ придѣла десѣтъ мѣнасъ.

5. Stylistické faktory

Dobrejš., Dobrom., Vrač., Ban. **приде же прѣвѣты гл҃ж. г҃и. манасѣ твоѣ .і. .і. придѣла манасѣ.** (za NTG κύριε, η μνᾶ σου δέκα προσηργάσατο μνᾶς)

Zajímavé je, že této figury nebylo v pozdějších památkách použito tehdy, když nebyla přítomna v řečtině, což by mohlo svědčit o tom, že takový příznakový pořádek slov byl pocíťován jako archaický, nebyl aktivně používán, ale ve sledovaných textech přetrvával díky tradici.

Pravděpodobně stylistickými potřebami, jak se domnívá Večerka, by bylo také možno objasnit výše zmíněnou (kapitola o postpozici determinantů) takřka absolutní převahu postpozice kongruentních posesivních zájmen ve staroslověnských evangeliích, která přetrvává i v pozdějších evangelních prepisech²¹ a která zjevně živému úzu zcela neodpovídala, jak dokládá stav v textech jiných žánrů a zejména v památkách originálních (Večerka 1980).

Podobně i připuštění antepozice u neshodných přívlasků genitivních neslo zřejmě stylově knižní příznak.

Mt 27:29

Mar., Dobrejš., Mir., Vrač. **и съплетеше вѣнецъ отъ тръниѣ възложиша на главѣ его. и тръсть въ десницѣ его.** (za NTG στέφανον ἐξ ἄκανθῶν)

Ban. **исъплетше ѿ тръниѣ вѣнецъ. Възложишѣ на главѣ его. и тръсть въ десницѣ его.**

O tom, že prepozice neshodného atributu nebyla obvyklá a stylově bezpříznaková, svědčí i fakt, že ve sledovaných památkách nebyly prováděny slovosledné změny (až na jediný případ v Miroslavově evangeliu Lk 6:49) ve prospěch slovosledného modelu *determinující člen*^{neshodný genitivní atribut} – *determinovaný člen*, jelikož v řeckém originálu bylo pořadí členů tohoto syntagmatu opačné.

Za subjektivní stylistický faktor, tj. za znak autorského stylu působícího na slovosled ve sledovaných památkách, bychom mohli považovat intenci výrazově disimilovat text, vyhnout se opakování stejných nebo podobných prostředků, schémat a typů v blízkém sousedství, eliminovat vyjadřovací monotónnost a stereotypnost lexikální i syntaktickou, což patřilo zjevně ke znakům poetiky především cyrilometodějské literární školy (Večerka 1980: 90). Tím vysvětlujeme porušení

21 To se nejvýrazněji projevuje v Banickém a Vračanském evangeliu, v menší míře pak v evangeliu Dobrejšově. Pokud jde o pozice kongruentních posesivních zájmen, je zvláštní, že se tato evangelia ukazují jako texty značně konzervativní, ale při zkoumání postavení přídavných jmen ve funkci kongruentního atributu (tj. ve stejné funkci, kterou plní i přívlaskňovací zájmena) zjistíme, že právě v nich se nejvíce odrážejí novější tendence.

syntaktického paralelismu, tj. používání co do své struktury identických konstrukcí v bezprostřední blízkosti. Tento jev jsme v evangelních přepisech pozorovali dosti často. O takovýchto případech bychom však nemohli tvrdit s naprostou jistotou, že byly vždy způsobeny vlivem stylistických faktorů, protože slovosledné změny by se daly interpretovat i jako důsledek vlivu faktorů gramatických nebo aktuálního větného členění. Např. v Mt 15:33 bychom mohli chápat provedenou slovoslednou změnu jako snahu vyhnout se monotónnosti textu tím, že syntaktický paralelismus (**ХЛѢБЪ ТОЛИКО – НАРОДА ТОЛИКА**) byl porušen, ale dosti pravděpodobné je, že se projevuje progresivní tendence klást determinant před určovaný element, která postupně začala pronikat i do psaného jazyka:

Mt 15: 33

Dobrejš., Mir., Grig., Ban. **І ГЛШЖ ЕМОУ ОУЧЕНИЦИ. ѠТЪ КЖДОУ НАМЪ ВЪ ПОУСТѢ МѢСТѢ ХЛѢБЪ ТОЛИКО. Насытити народа толика.** (za NTG $\rho\acute{o}\theta\epsilon\nu\ \eta\mu\acute{\iota}\nu\ \epsilon\nu\ \epsilon\rho\eta\mu\acute{\iota}\alpha\ \acute{\alpha}\rho\tau\omicron\iota\ \tau\omicron\sigma\omicron\upsilon\tau\omicron\iota\ \acute{\omega}\sigma\tau\epsilon\ \chi\omicron\rho\tau\acute{\alpha}\sigma\alpha\iota\ \acute{\omicron}\chi\lambda\omicron\nu\ \tau\omicron\sigma\omicron\upsilon\tau\omicron\nu$)

Mar., Vrač. **І ГЛШЖ ЕМОУ ОУЧЕНИЦИ. ѠТЪ КЖДѢ ВЪЗЬМЕМЪ НА ПОУСТѢ МѢСТѢ ХЛѢБЪ. Насытити толико народа.**

O některých slovosledných odchylkách mohla konečně rozhodnout i hotová jazyková kliše (Horálek 1954: 224)²²; v některých verších byl slovosled změněn bez zřejmého důvodu, přitom nejčastější byla změna pozice slov, která mají stejnou syntaktickou funkci ve větě.

Lk 16:26

Mar., Kjust., Dobrom. **І НАДЪ ВЪСѢМИ СИМИ. МЕЖДЮ нами и вами. пропадь велиѣ оутврѣди сѧ.** (za NTG $\mu\epsilon\tau\alpha\xi\acute{\upsilon}\ \eta\mu\acute{\omega}\nu\ \kappa\alpha\iota\ \acute{\upsilon}\mu\acute{\omega}\nu$)

Vrač. **и надъ всѣми сими. между вами и нами. пропадь велиѣ оутврѣди сѧ.**

Mt 25:9

Mar., Mir., Ban. **отвѣшташа же мждрыѧ глшштѧ. еда како не достанетъ намъ и вамъ. идѣте же паче къ продажцимъ и купите себѣ.** (za NTG $\mu\acute{\iota}\rho\omicron\tau\epsilon\ \omicron\upsilon\delta\ \mu\acute{\eta}\ \acute{\alpha}\rho\kappa\acute{\epsilon}\sigma\eta\ \eta\mu\acute{\iota}\nu\ \kappa\alpha\iota\ \acute{\upsilon}\mu\acute{\iota}\nu$)

Dobrejš., Grig., Vrač. **Ѡвѣцшшж же мждрыѧ глшшѧ. еда како не достанетъ вамъ и намъ. нж идѣте паче къ продажцимъ и купите себѣ.**

V některých případech jde o slova, která jsou v evangelním textu velmi frekventovaná a jsou pro něj typická – užívají se převážně v biblickém kontextu (**кънижници и фарисеи; постъ и молитва; огнь и жюпелъ**). Bylo zajímavé sledo-

²² V takovýchto případech bychom však mohli připustit, že tyto změny byly způsobeny individuálním rozhodnutím opisoavače.

5. Stylistické faktory

vat, jestli všechna tato slovní spojení mají v některé ze sledovaných památek stejný slovosled. U těchto slovních spojení jsme nepozorovali důslednost v prosazení nějakého jednotného slovosledného modelu, na rozdíl např. od „úvodních formulí“, o kterých jsme psali v kapitole o postavení verba finita. Tyto změny ostatně nebyly tak početné, byly spíše sporadické a staroslověnský text i ostatní texty se většinou přidržovaly řecké předlohy.

Mt 16:21

Mar., Dobřejš., Grig., Mir. **ѣко подоваатъ емоу ити ѿлмъ. ѿ мъного пострадати отъ старецъ. ѿ архирен. ѿ книжъникъ. ѿ оубъеноу быти. и трети днь въстати.** (za NTG ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων)

Ban. **іако п̄довакѣтъ кмѡ ити в̄ крсамъ. и много пострадати ѿ старецъ. и книжники архирен. и оубникѡ быти и трети днь въстанжти.**

Mt 23:25

Mar., Mir., Ban. **горе вамъ кънижъници и фарисеи впокрити.** (za NTG οὐρα ἔμσον, γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ἔποκριτὰ)

Grig. **горе вамъ фарисене книжници впокрыти.**

Mt 17:21

Mar., Mir., Grig., Vrač., Ban. **родъ же съ не исходитъ тькмо молитвоуж и постомъ.**

Dobřejš. **родже сен не исходить тькмо п̄стомъ и матвоуж.**

Lk 17:29

Mar., Dobřejš., Dobrom. **въ нже днь изиде лотъ. отъ содомлънь одъжди жюпелъ и огнь съ невсе. ѿ погоуби вса.**

Kjust. **въ иже днь изиде лотъ. ѿ содомъ. ѿдъжди же камень горлицъ. и огнь жеупель сневсе. и погоуби всѣхъ.** (za NTG ἔβρεξεν πῦρ καὶ θεῖον ἀπ' οὐρανοῦ)

Je zajímavé, že v některých případech se od řecké předlohy liší i nejstarší sledovaná památka:

Mk 5:5

Mar., Dobřejš., Ban. **и въ-инж днь и ноштъ. въ гробѣхъ и въ горѣхъ бѣ. выпиа и тлѣкы са каменнемъ.**

NTG καὶ διὰ παντὸς νυκτὸς καὶ ἡμέρας

Lk 2:37

Mar., Dobřejš., Ban. **и та въдова до осми десатъ и четъыр лѣтъ. ѣже не охощааше постомъ и молитвами. слоужашти днь и ноштъ.**

NTG λατρεύουσα νύκτα καὶ ἡμέραν

Název evangelia	Počet slovosledných změn vyvolaných stylistickými potřebami
Mar.	2
Dobřejš.	4
Mir.	1
Grig.	1
Kjust.	1
Dobrom.	1
Vrač.	4
Ban.	5
Celkový počet	19

6. OSTATNÍ SLOVOSLEDNÉ ZMĚNY

6.1. Změna pozice vokativních forem

Ve sledovaných evangelních textech jsme se setkali se změnou pozice substantiva, které bylo užito ve vokativu. Nemůžeme s jistotou tvrdit, jaká byla motivace těchto změn, tyto slovosledné transformace však byly pravděpodobně výsledkem individuálního rozhodnutí opisovatele. Ve zkoumaných textech se objevují jen sporadicky a nelze mluvit o nějaké intenci. Je zajímavé, že všude, kde byla ve srovnání s řeckou předlohou a staršími slovanskými přepisy provedena slovosledná změna tohoto typu, porušovala se kontaktní pozice verbálního predikátu a předmětu (ať už přímého, nebo nepřímého):

Lk 15:12

Mar., Dobřejš., Kjust., Dobrom., Ban. и рече юнѣи ею ѿтцю. ѿтче даждь ми достоиннѣж часть имѣннѣ. и раздѣли има имѣннѣ. (za NTG πάτερ, δός μοι τὸ ἐπιβάλλον μέρος τῆς οὐσίας)

Vrač. и рече меньши снѣ ѿтцю. даждь ми ѿче достоиннѣж часть имѣннѣ. и раздѣли има имѣннѣ.

Tyto změny byly spíše ojedinělé, vyskytují se vždy jen v textu jednoho evangelia, což bychom mohli považovat za důkaz tvrzení, že v těchto případech jde spíše o individuální transformace textu opisovačem, než o odraz nějaké tendence.

Lk 15:21

Mar., Dobřejš., Kjust., Dobrom., Vrač. рече же емоу снѣ ѿтче. сѣгрѣшихъ на небо и прѣдъ товож. юже нѣсмъ достоиннѣ нарешти сѧ снѣ твои. (za NTG πάτερ, ἤμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου)

Ван. рече же кмѣ снѣ. съгрѣшихъ оце на нѣво и прѣдъ товож. юже нѣсжмъ
достойнъ нареци сѧ снѣ твои.

V dalším uvedeném verši pozorujeme, že si substantiva **отць** a **господь** ve vokativu v Miroslovově evangeliu vyměnili svá místa (v Banickém je užito jenom substantiva **отць**). I tady není motivace provedené změny jasná, ale při porovnání sémantiky obou substantiv a jejich kompatibility s nepřímým předmětem **невоу и зєми** se zdá být logičtější slovosled původní, tj. ten odpovídající slovosledu v Mariánském a Dobřejšově evangeliu, který se shoduje i s řeckým originálem:

Mt 11:25

Mar., Dobřejš. **исповѣдаѣж ти сѧ отцьче ги невоу и зєми.** (za NTG ἐξομολογῶμαί σοι, πάτερ, κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς)

Mir. **исповѣдаю се тебѣ ги оце неву и земли.**

Ван. **исповѣдаѧ сѧ тебѣ оце нєси и зємли.**

6.2. Větosled

Ve sledovaných památkách jsme nepozorovali jen slovosledné změny komponentů jednotlivých vět, ale také změnu pozice celých vět v rámci jednoho verše nebo pozice jednoduchých vět v rámci souvětí. Tyto změny nebyly početné. Motivace provedených změn taktéž není jednoznačná. Domníváme se, že jde v těchto případech o vliv odlišné řecké předlohy.

Změnu provedenou v následujícím verši bychom mohli vysvětlit tím, že sémantika jednoduchých vět, které si vyměnily svá místa (**рыдаахж же вси** a **и плакаахж сѧ єѧ**), je blízká a změna jejich pozice nepřináší ani zásadnější změnu smyslu celého verše. Provedená slovosledná změna způsobila i to, že sloveso **плакаахж** v Dobromirově evangeliu již nemá předmět; ten se připojil ke slovesu **рыдаахж**:

Lk 8:52

Mar., Dobřejš., Kjust., Mir., Vrač., Ван. **рыдаахж же вси. и плакаахж сѧ єѧ. онъ же рече не плачите сѧ єѧ. нѣсть оумрѣла нъ съпитъ.** (za NTG ἔκλαιον δε πάντες καὶ ἐκόπτοντο αὐτήν)

Dobrom. **плакаахж же сѧ вси. и рыдаахж єѧ. онъ же рече не плачѣте сѧ. нѣсть оумрѣла нъ съпитъ.**

6. Ostatní slovosledné změny

Stejně jako u substantiv ve vokativu také změny pozice jednoduchých vět v rámci jediného verše nebyly časté, byly spíše výjimkou a vyskytovaly se jen v jednom ze sledovaných textů. I v těchto případech by mohlo jít o individuální opisovačské rozhodnutí:

Mt 14:27

Mar., Dobřejš., Mir., Grig. **авне же рече имъ ꙗко гла. дръзанте азъ есмъ не вонте са.** (za NTG θαρσεῖτε, ἐγώ εἰμι. μὴ φοβεῖσθε)

Ban. и авик же рече имъ ꙗко. дръзанте не вонте са азъ ксѣмь.

6.3. Jiná organizace věty

V několika případech jsme se v některém ze zkoumaných textů setkali nikoliv se slovoslednou změnou určitého komponentu věty, ale se změnou prostředků a organizace věty, kdy ce k přeložení určité konstrukce z řeckého originálu v jednotlivých evangelních přepisech nepoužívají stejné prostředky k vyjádření jedné a téže sémantiky. Jde spíše o záležitost opisovatelskou, nikoli o reprezentaci jisté tendence v jazyce pozdějšího období a domnívám se, že taková proměna evangelního textu byla závislá na individuálním přístupu kopisty k řeckému originálu a starším slovanským evangeliím. Změny tohoto typu rovněž nebyly časté. Např. v Ja 9:7 je předložkový výraz v řecké předloze εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ přeložen dvěma způsoby – ve většině slovanských evangelních prepisů atributivním syntagmatem **въ коупѣли силоамьсѣѣ**, avšak ve Vračanském evangeliu dvěma předložkovými výrazy, kdy oba představují spojení předložky se substantivem – **въ силоамь въ кжпѣли**. V Mt. 21:25-26 se setkáváme s obdobným jevem: řecké sloveso v záporu οὐκ πιστεύετε je přeloženo jednak výrazem **не ѡса вѣрѣи**, jednak **не вѣростаѡ**.

Ja 9:7

Mar., Dobřejš., Mir., Dobrom., Ban. и рече емоу иди оумъи са **въ коупѣли силоамьсѣѣ**. еже съказаатъ са посланъ. идеже и оумъи са и приде видѡ. Vrač. и рече емоу иди ѡмъи са **въ силоамь въ кжпѣли**. еже сказаетъ са посланты, и шьд омъи са и приде и видѡ.

NTG ὑπαγε νῦναι εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ

Mt 21:25-26

Mar., Dobřejš., Ban. аште речемъ съ небесе. по чьто оубо **не ѡса емоу вѣрѣи**. аште ли речемъ отъ члкъ. вонмъ са народа. вси бо ꙗко ꙗрка имжтъ ноана.

Mir. аще речемъ съ ꙗвсе. речетъ намъ почтѡ ꙗбо **не вѣростаѡ емоу**. аще ли речемъ отъ члкъ вонмъ се народа. вси бо ꙗко ꙗрка имѣхѡ ноана.

NTG εάν εἴπωμεν. ἐξ οὐρανοῦ, ἐρεῖ ἡμῖν. διὰ τί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ

Název evangelia	Počet slovosledných změn způsobených ostatními faktory
Mar.	2
Dobrejš.	1
Mir.	2
Grig.	0
Kjust.	1
Dobrom.	3
Vrač.	3
Ban.	2
Celkový počet	15

7. ZÁVĚR

7.1. Celková statistika

Za účelem analýzy bylo excerpováno 3778 veršů (každý z těchto veršů z Mariánského čtveroevangelia byl srovnán s ekvivalentem v ostatních sledovaných památkách, pokud v té které památce existoval) a v 796 z nich se vyskytlo 863 slovosledných transformací. Počet provedených změn není totožný s počtem veršů, ve kterých byly změny prováděny, protože v textu jednoho verše se mohly vyskytovat změny v několika evangelních prepisech, nebo v textu jednoho přepisu v daném verši se mohlo vyskytnout několik změn.

Lze zobecnit (na základě provedené statistiky), že se slovanské evangelní přepisy z 12.–13. století většinou drží slovosledu staroslověnského textu, i když se v nich signály progresivních (z chronologického hlediska novějších) slovosledných modelů už objevují, anebo je slovosled transformován v důsledku individuálního rozhodnutí opisovatele nebo individuálního chápání evangelního textu opisovatelem. Provedené slovosledné změny nebyly početné (srov. statistiku pro jednotlivé památky) a domníváme se, že hlavní příčinou, která zabraňovala výraznějšímu pronikání rysů novějších, v mluveném jazyce pravděpodobně už běžných, byl sakrální charakter těchto textů a jejich společenská funkce.

Co se týká **pozice determinantů**, v excerpovaných evangeliích byla zaznamenána značná variabilita a rozmanitost variant a neprosazovala se jednotná tendence – rozdíly ve snahách k prosazení nějakého slovosledného modelu byly hlavně u různých slovních druhů.

U **adjektiv** ve funkci kongruentního atributu byla zřejmá jistá tendence k postavení do prepozice v rámci atributivního syntagmatu (na rozdíl od archaičtějšího

modelu přívlastek [*determinans*] – determinované jméno [*determinatum*]). Touto tendencí se vyznačovala většina zkoumaných textů, nejvíce však Banické a Kjustendilské evangelium, ve kterých současně nikde nebyla uplatněna opačná tendence, totiž kladení přídavného jména ve funkci atributu do postpozice, kdy v řeckém originálu a v starších slovanských rukopisech byla prepozice. Celkový počet provedených slovosledných změn v rámci atributivního syntagmatu konstituovaného adjektivem a substantivem svědčí o pronikání nového slovosledného modelu i do psaného jazyka (poměr je 20:7 ve prospěch typu *shodný přívlastek – determinované jméno*, přičemž v řeckém originálu bylo pořadí opačné).

Při zkoumání polohy *přívlastňovacích zájmen* jakožto shodného atributu je zajímavé to, že tam ze staroslověnštiny přetrvává mnohem početnější výskyt postpozice. Domníváme se, že u adjektiv se progresivnější slovosledná tendence prosazovala rychleji a výrazněji než u přívlastňovacích zájmen, protože jistá variabilita v postavení přídavných jmen existovala již ve staroslověnštině, kdežto u posesiv ve staroslověnštině převládala v naprosté většině případů postpozice. V sledovaných památkách dokonce pozorujeme poměrně výraznou tendenci klást posesivní zájmena do postpozice, přestože ve staroslověnském (i v řeckém) textu jsou v prepozici (zvláště ve Vračanském a Banickém evangeliu). Jenom u tohoto slovního druhu se progresivní slovosledná tendence nezačala uplatňovat.

Změn polohy *kolektiv* nebylo mnoho, v Dobřejšově evangeliu se dokonce neobjevily vůbec. Na rozdíl od přívlastňovacích zájmen jsme pozorovali jisté tíhnutí k postavení do prepozice – např. v Mariánském, Miroslavově, Kjustendilském a Dobromirově evangeliu nebylo kolektivum nikdy dáno do postpozice, pokud v řecké předloze bylo v prepozici vůči determinovanému jménu; v těchto evangelních prepisech byly zaregistrovány jen takové slovosledné změny, kdy kolektivní zájmeno, které bylo v řečtině v postpozici, bylo ve slovanském textu dáno do prepozice.

Slovosledné změny polohy *demonstrativ* měly různé důvody. Ve sledovaném období se začíná měnit celý deiktický systém jazyka; začaly pronikat jevy typické pro mluvený jazyk této epochy a pro další balkánské jazyky (např. formování kategorie členu). Nejčastěji se slovosledné změny ve sledovaných památkách vyskytovaly v rámci příslovečných určení místa a času, které byly konstituovány substantivem a demonstrativem. Domníváme se, že kladení ukazovacího zájmena do prepozice v rámci takových nominálních frází bylo způsobeno individuálním rozhodnutím opisovatele, zdůvodněným snahou o důraz na určitou část textu a na její aktualizaci (protože postpozice byla pro demonstrativa s největší pravděpodobností bezpříznakovou pozicí, kdežto prepozice je emocionálně zbarvená, příznaková pozice). Početnější však byly příklady s kladením demonstrativa do postpozice, pokud bylo demonstrativum v řečtině v prepozici. Stojí za povšimnutí, že demonstrativa **ОВЪ** a **ОНЪ** neměnila svoji pozici; k slovosledné inverzi docházelo jenom tehdy, když zájmeno **ОНЪ** nahrazovalo **ТЪ** nebo **СЪ** a zároveň s tím byla provedena

změna ve slovosledu atributivního syntagmatu. Nejčastěji byly slovosledné změny prováděny v Banickém a Miroslavově evangeliu (s tím, že v Banickém převládá kladení do prepozice, kdežto v Miroslavově je tomu naopak). Je zajímavé, že zároveň se změnou pozice ukazovacích zájmen se vytvářely charakteristické slovosledné modely, typické pro text jednotlivých evangelních přepisů, které jsme nazvali *úvodní formule* – konstrukce, které předcházejí znění samotných veršů, vyskytují se se značně velkou frekvencí a obsahují právě místní a časová určení. Např. v Miroslavově evangeliu se prosadil model s postpozicí demonstrativa a s použitím demonstrativa **онъ** – typ „**въ врѣмѣ оно**“, ale v Kjustendilském a Dobromirově evangeliu převládají konstrukce s prepozicí, a to demonstrativa **тъ** – typ „**въ то врѣмѣ**“.

U *číslovek* v rámci atributivních syntagmat jsme pozorovali snahu zaujmout postavení před určovaným jménem (tyto změny se však vyskytovaly ojediněle, nejvíce v Miroslavově evangeliu, v Grigorovičově se nevyskytují vůbec). Je pozoruhodné, že právě u číslovek ve funkci shodného atributu nebyla ani v jedné památce zaregistrována žádná slovosledná změna ve prospěch modelu *determinovaný člen* – *determinující člen* – prepozice číslovky v Mariánském čtveroevangeliu (i v řecké předloze) se nikde ve sledovaných slovanských textech na postpozici neměnila, ve všech památkách byla dáována přednost modelu s prepozicí determinujícího členu (číslovky), což je vlastně shodné se stavem ve všech současných slovanských jazycích.

Co se týká pozice *neshodného atributu*, můžeme zobecnit, že texty všech zkoumaných evangelií v převážné většině sledují řecký evangelní text a málokdy dochází k nějaké změně. Přece jen však byla patrná snaha klást jej do postpozice (když v řeckém textu je v prepozici). Jenom výjimečně byly zaregistrovány i změny pozice propria (jakožto *shodného substantivního atributu*), tyto slovosledné změny však byly vždy ve prospěch modelu s postpozicí vlastního jména.

Třebaže ne příliš často, přesto však v rámci *víceslovného atributu* se ve většině příkladů, kdy určované substantivum bylo v cirkumpozici mezi dvěma určujícími členy, slovanský opisovač snažil tuto konstrukci nahradit nějakou jinou – s prepozicí nebo postpozicí všech determinujících členů (změny v takovémto atributivním syntagmatu byly nejčastěji prováděny ve Vračanském evangeliu).

Změna **pozice verba finita**, přesněji transformace struktury věty z *Verbum – Nomen* na *Nomen – Verbum*, tj. projev tzv. *evropeizace* neboli *racionalizace* slovanské věty, začala pronikat i do textů zkoumaných památek, i když jinak se většinou slovanský text všech sledovaných evangelií přidržuje řeckého originálu (změn způsobených vlivem tohoto gramatického faktoru bylo 46). Změny struktury *Verbum – Nomen* na *Nomen – Verbum* (a naopak) měly různou frekvenci v závislosti na tom, v jakém typu věty se vyskytovaly. Zajímavé je, že archaičtější struktura *Verbum – Nomen* se zachovala téměř bez výjimky (a to platí jak v dnešní bulharštině, tak i v dalších slovanských jazycích) v tzv. *větách prezentačních*. U ostatních typů vět je stav ve všech

památkách víceméně vyrovnaný, s mírnou převahou archaičtějších slovosledných konstrukcí v Dobřejšově evangeliu a s opačnou tendencí v Banickém evangeliu. Stojí za pozornost, že v některých evangelních prepisech se pozice verba finita ustálila v jistých konstrukcích, které se dost často vyskytují na začátku jednotlivých veršů a které jsme rovněž nazvali *úvodní formule* – jsou to fráze typu **ТЪГДА НСЬ РЕЧЕ; ОТЬВЪКШТАВЪ НСЬ РЕЧЕ; ОТЬВЪКШТА ГЪ КЪ НЕМОУ И РЕЧЕ**. Text Dobřejšova evangelia, pokud se odchyluje od znění staroslověnské památky, dává v těchto případech přednost konstrukcím s antepozicí verba finita, tj. archaičtějšímu modelu ***рече нсь**, kdežto v Banickém evangeliu je stav opačný – tam je frekventovanější konstrukce ***нсь рече**.

Ve sledovaných památkách se poměrně často vyskytovaly změny slovosledu motivované **tendencí ke kontaktní poslušnosti větných členů**. Odchylky od znění řecké předlohy, ve kterých pozorujeme tíhnutí větných členů jednotlivých syntagmat ke kontaktnímu postavení, se vyskytovaly již v nejstarší zkoumané památce – v Mariánském čtveroevangeliu. Jejich frekvence je vysoká i v dalších památkách, nejvíc však v Dobřejšově a Miroslavově evangeliu. Ve všech památkách se vyskytovaly i takové případy, kdy byla tendence k členské sounáležitosti porušována, ačkoliv ve staroslověnském textu (i v řecké předloze) tento slovosledný princip dodržen byl (nejvíce ve Vračanském a Banickém evangeliu) a tento fakt by se mohl chápat jako snaha opisovačů přidat textům určité znaky vyššího stylu užitím stylistické figury *hyperbaton*, anebo vlivem jiných slovosledných faktorů, jako např. potřebami aktuálního větného členění. Bylo zajímavé zjistit, že princip kontaktního řazení větných členů a rytmické postavení větných enklitik **во** a **же** si ani ve staroslověnině, ani v pozdějších památkách nekonkurují. Obě enklitika důsledně zaujímal postavení za prvním přízvukným slovem, i když tím bylo porušeno kontaktní postavení např. členů atributivního syntagmatu.

Nejpočetnější (poněkud překvapivě) byly ty změny, které byly způsobeny pravděpodobnými potřebami **aktuálního větného členění** (celkem 380), a to jednak pokud jde o celkový počet provedených změn, jednak co se týče každého evangelního prepisu zvlášť. Při analýze těchto slovosledných změn jsme nabyli dojmu, že byly vyvolány individuálním chápáním a interpretací evangelního textu opisovatelem; velmi často byla patrná snaha o zdůraznění určité části textu – nejčastější slovoslednou změnou ve zkoumaných památkách bylo kladení rématu do nekoncové, „centrální“ pozice, tj. slovosled byl organizován subjektivně.²³ Svou pozici měnila ponejvíce nominální fráze ve funkci přímého a nepřímého předmětu (bezpříznaková kontaktní postpozice za slovesem se měnila na prepozici) – nejčastěji v Dobromirově a Banickém evangeliu; dosti často měnila svou pozici příslovečná určení

23 V analýze ovšem vycházíme ze zjištění, že naše závěry o subjektivitě slovního pořádku mohou být jen probabilitní, protože nedisponujeme žádnými údaji o fónické podobě zkoumaných textů.

času, místa a způsobu. Při určení pozice predikátu (byli jím určitý tvar slovesný) a podmětu bychom mohli mluvit o dvou slovosledných faktorech, které měly vliv na slovosled – jednak to byly faktory aktuálního větného členění, jednak se promítal vliv faktorů gramatických – byla patrná transformace archaičtějšího modelu *Verbum – Nomen v Nomen – Verbum*.

Z počtu a druhu zjištěných změn způsobených **faktory rytmickými** bychom mohli usoudit, že pozice enklitik a proklitik v novějších památkách se výrazněji neliší od stavu ve staroslověnštině. Ve zkoumaných evangeliích se projevovaly stejné slovosledné tendence jako v nejstarší zkoumané památce, např. větná enklitika **со** a **же** i v pozdějších památkách důsledně zaujímal postavení za prvním přízvučným slovem ve větě, i když tím byla narušena kontaktní posloupnost větných členů. Ve všech zkoumaných textech jsme pozorovali rovněž kolísání v poloze zájmených enklitik **ма, та, са** (jenom u **са** výrazně převládala postpozice za příslušným slovesem i v pozdějších památkách), protože na jejich umístění ve větě zřejmě působily dvě tendence – jednak snaha umístit je za ortotonickým incipitem věty v souladu s Wackernagelovým pravidlem, jednak tendence klást je za příslušné sloveso. Zjistili jsme naopak, že zájmena **ми, ти, си** měla již ustálenější pozici – zaujímal i v pozdějších památkách v převážné většině případů tzv. rytmické postavení po prvním přízvučném slově / slovní skupině ve větě. Jistou variabilitu jsme též pozorovali u postavení tvarů pomocného slovesa **бъти** jako součásti perfektivních a kondicionálních forem s tím, že tendence jejich umístění ve staroslověnské větě přetrvávají dál i v pozdějších textech – z uvedených příkladů bylo patrné, že méně frekventované slovosledné modely se postupně transformovaly v modely běžnější, obvyklejší.

Nevelký počet změn byl vyvolán **potřebami stylistickými**, a konečně některé transformace textu jednotlivých veršů nebyly slovosledného charakteru – změna byla např. celá struktura a organizace verše.

Níže uvedené tabulky podávají celkovou statistiku o počtu a druhu provedených slovosledných změn ve všech zkoumaných památkách:

Druh provedených změn	Počet provedených změn	%
Změna pozice determinantů	198	22,93
Změna postavení verba finita	46	5,33
Zásah do kontaktní posloupnosti větných členů	55	6,37
Změna pozice enklitik a proklitik	150	17,38
Změny vyvolané potřebami aktuálního větného členění	380	44,03
Změny vyvolané stylistickými potřebami	19	2,23
Ostatní	15	1,73
Celkem	863	100

Název evangelia	Celkový počet provedených slovosledných změn
Mar.	68
Dobřejš.	168
Mir.	105
Grig.	37
Kjust.	78
Dobrom.	88
Vrač.	140
Ban.	179
Celkem	863

7.2. Charakteristika jednotlivých památek

Dosud jsme prezentovali jednotlivé faktory, které mají vliv na slovosled podle konkrétních gramatických jevů, nyní bychom charakterizovali změny slovosledu v každé námi zkoumané památce.

7.2.1. Mariánské čtveroevangelium

I v této nejstarší sledované památce byl zjištěn určitý počet slovosledných změn ve srovnání s řeckým originálem. Vyskytují se v ní již náznaky některých novějších tendencí (např. jediná změna pozice adjektiva jakožto shodného atributu byla ve prospěch progresivnějšího slovosledného modelu *determinant – determinované jméno*; rovněž tak u kolektivních zájmen a číslovek ve funkci shodného přívlastku došlo ke změně pouze ve prospěch tohoto modelu). Počet provedených změn v tomto evangeliu není moc velký (celkem **68**). Největší počet slovosledných změn byl pravděpodobně způsoben (obdobně jako u všech ostatních památek) potřebami aktuálního větného členění (28). Nejvíce patrná byla snaha o důraz, o aktualizaci určité části věty, takže docházelo k přestrukturování věty a prosazení struktury s tzv. předčasným rématem (nejčastěji byl model S – V – O_{přímý} nahrazován modelem S – O_{přímý} – V). Naopak nejmenší počet provedených slovosledných změn byl zjištěn v těch případech, kdy transformace pořádku slov byla způsobena rytmickými faktory (2), a to jednou u zájmena **ἦ**, které bylo dáno do kontaktní pozice za sloveso, a jednou u zápornky **ἤ**. Pozice verba finita se v Mariánském čtveroevangeliu příliš často neměnila, ale přece jenom převládal slovosledný model *Verbum – Nomen* (ačkoli v řeckém originálu stálo *Nomen – Verbum*) – tento fakt by bylo možné vysvětlit snahou o určitou stylizaci textu. V této památce bylo rovněž patrné úsilí o kontaktní řazení větných členů (zjištěn byl poměrně velký počet – 4), ale toto postavení bylo také porušováno.

Pozice determinantů									
adjektiva		posesiva		demonstrativa		kolektiva		číslovky	
kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice
1	0	3	5	3	4	2	0	2	0

neshodný atribut		shodný substantivní atribut	víceslovný atribut
kladení do prepozice	kladení do postpozice		
0	0	2	1

Postavení verba finita		Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů		Aktuální větné členění	Rytmické faktory	Stylistické faktory	Ostatní
změna ve prospěch typu N-V	změna ve prospěch typu V-N	dodržení	porušení				
1	3	4	3	28	2	2	2

7.2.2. Dobřejšovo evangelium

V tomto evangelním přepisu bylo zjištěno poměrně velké množství změn (168) – nejvíce po Banickém evangeliu. Při zkoumání této památky jsme se domnívali, že v textu se budou výrazně projevat nějaké chronologicky progresivnější slovosledné tendence, avšak ani při tak vysokém počtu provedených slovosledných změn nemůžeme říct, že by se nějaká novější slovosledná tendence prosazovala důrazně – zdá se, jako kdyby do této památky už pronikaly jevy, které pravděpodobně již existovaly v mluveném jazyce, ale opisovač se přesto snažil text zarchaizovat, aby měl ráz vyššího stylu (což je zřejmé z níže uvedené statistiky). Tím lze vysvětlit častý výskyt struktur archaických, aniž by měly nějakou motivaci v řecké předloze; je však možné, že na text měly vliv i jiné faktory.

O pozici determinantů nelze tvrdit, že je u nich patrná nějaká tendence, i když změn je poměrně dost, ale nemůžeme s jistotou prohlásit, že se už důsledně prosadil typ *determinující člen – determinovaný člen* – např. u adjektiv výrazněji nepřevládá žádná tendence a poměr změn je vyrovnaný (2:2); u kolektivů žádná změna provedena nebyla. Jako u všech dalších evangelních přepisů, i v Dobřejšově evangeliu výrazně převládala tendence k postpozici posesiv (6 oproti 3). Stejný je poměr slovosledných změn u demonstrativ. Číslovky v tomto evangeliu už zaujímají pre-

pozici v rámci nominální fráze důsledněji. U pozice neshodného a víceslovného atributu nebyly zjištěny žádné změny. Při sledování pozice verba finita byl v textu právě tohoto evangelia zaznamenán největší počet transformací modelu *Nomen – Verbum v Verbum – Nomen*. Tento fakt bychom mohli zdůvodnit výše zmíněnou pravděpodobnou snahou o archaizaci textu. Změn, způsobených tendencí ke kontaktní posloupnosti větných členů nebo jejím porušením, bylo také poměrně mnoho, poměr je však vyrovnaný (5:5). Jako u všech ostatních památek, i v Dobřejšově evangelii bylo nejvíce změn způsobeno potřebami aktuálního větného členění – celkem 88 (což je nejvíc ze všech památek); do středové, „centrální“ pozice jakožto réma tu se nejčastěji dostávaly přímý a nepřímý předmět a příslovecné určení místa. Změn způsobených vlivem faktorů rytmických je v Dobřejšově evangelii také nejvíce (27).

Pozice determinantů									
adjektiva		posesiva		demonstrativa		kolektiva		číslovky	
kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice
2	2	3	6	3	6	0	0	3	1

neshodný atribut		shodný substantivní atribut	víceslovný atribut
kladení do prepozice	kladení do postpozice		
1	0	1	0

Postavení verba finita		Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů		Aktuální větné členění	Rytmické faktory	Stylistické faktory	Ostatní
změna ve prospěch typu N-V	změna ve prospěch typu V-N	dodržení	porušení				
3	7	5	5	88	27	4	1

7.2.3. Dobromirovo evangelium

Změny provedené v Dobromirově evangelii ukazují, že v něm nepřevládaly ani archaické, ani progresivnější slovosledné tendence. Poměr transformací u všech zkoumaných konstrukcí byl víceméně vyrovnaný, jenom u číslovek byla patrná sna-

ha klást je v rámci atributivního syntagmatu do prepozice. V této památce nebyla provedena žádná změna pozice inkongruentního atributu.

Za povšimnutí stojí, že jenom v této památce a v Banickém evangeliu převyšuje počet transformací ve prospěch modelu *Nomen – Verbum* (za *Verbum – Nomen* v řecké předložce) počet slovosledných změn, kde byl uplatněn opačný model *Verbum – Nomen* (za *Nomen – Verbum* v řečtině), i když takovýchto změn mnoho nebylo (poměr je 2:1). Slovosledných změn vyvolaných snahou o dodržení/porušení kontaktní posloupnosti větných členů rovněž nebylo mnoho (1:1). Jako u všech dalších památek i v textu Dobromirova evangelia bylo nejvíce změn vyvoláno potřebami aktuálního větného členění – nejčastěji se v něm objektivní, bezpříznakové slovosledné struktury $S - V - O_{\text{přímý}}$ a $S - V - O_{\text{nepřímý}}$ měnily na $S - O_{\text{přímý}} - V$ a $S - O_{\text{nepřímý}} - V$, čímž objekt ve funkci rématu zaujal příznakovou polohu.

Pozice determinantů									
adjektiva		posesiva		demonstrativa		kolektiva		číslovky	
kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice
3	2	2	2	3	3	1	0	2	0

neshodný atribut		shodný substantivní atribut	víceslovný atribut
kladení do prepozice	kladení do postpozice		
0	0	0	1

Postavení verba finita		Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů		Aktuální větné členění	Rytmické faktory	Stylistické faktory	Ostatní
změna ve prospěch typu N-V	změna ve prospěch typu V-N	dodržení	porušení				
2	1	1	1	42	15	1	3

7.2.4. Vračanské evangelium

V této středobulharské památce byl zjištěn značně velký počet změn (celkem 140), ale stejně jako u Dobrejšova evangelia ani zde není patrná nějaká výraznější slovosledná tendence (z toho důvodu bychom jeho text nemohli hodnotit ani jako jednoznačně progresivní, ani jako jen konzervativní; je zřejmé, že v textech ze

středobulharského období se prolínaly různé slovosledné tendence, přitom žádná neměla výraznou převahu) – např. u adjektiv (2:2), u demonstrativ (4:4), u kolektiv (1:1), u neshodného přívlastku (1:1), u forem verba finita (4:4). U posesiv výrazně převažuje postpozice (v této památce – spolu s Banickým evangeliem – byl zaregistrován největší počet tohoto jevu ze všech zkoumaných textů). Ve Vračanském evangeliu mírně převažuje porušení tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů; změn provedených v rámci víceslovného atributu bylo nejvíce ze všech zkoumaných evangelií. Dostí velký počet změn byl též způsoben potřebami stylistickými.

Pozice determinantů									
adjektiva		posesiva		demonstrativa		kolektiva		číslovky	
kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice
0	1	0	4	2	8	3	0	4	0

neshodný atribut		shodný substantivní atribut		víceslovný atribut	
kladení do prepozice	kladení do postpozice				
1	0	2		1	

Postavení verba finita		Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů		Aktuální větné členění	Rytmické faktory	Stylistické faktory	Ostatní
změna ve prospěch typu N-V	změna ve prospěch typu V-N	dodržení	porušení				
1	6	6	2	37	24	1	2

7.2.5. Banické evangelium

V textu Banického evangelia byl provedeno nejvíce změn ve srovnání se všemi ostatními památkami (179); tento text se zdá být v největší míře odrazem progresivnějších slovosledných tendencí. Nejpatrnější je to u postavení adjektiva – tam jsme na rozdíl od jiných evangelií zaznamenali největší počet slovosledných změn ve prospěch struktury *determinující člen – determinovaný člen*, přitom ve prospěch opačného, staršího strukturního modelu nebyla provedena žádná změna. U neshodného atributu převažuje postpozice, která je obvyklejší v novějších obdobích

rozvoje jazyka. Co se týče pozice verba finita, tady rovněž převažují změny ve prospěch modelu *Nomen – Verbum* (za *Verbum – Nomen* v řecké předloze). Poněkud nás překvapilo, že v případě kontaktní posloupnosti větných členů převládá v této památce její porušení; je zvláštní, že pouze při působení tohoto slovosledného principu je patrná jistá snaha o archaizaci a stylizaci evangelního textu. Největší počet slovosledných změn byl v této památce způsoben rovněž vlivem faktorů aktuálního větného členění; u změn způsobených vlivem faktorů rytmických by se dalo zobecnit, že přetrvávají slovosledné tendence ze staroslověnštiny. Poměrně velký počet slovosledných změn ve srovnání s ostatními zkoumanými texty byl způsoben stylistickými potřebami.

Pozice determinantů									
adjektiva		posesiva		demonstrativa		kolektiva		číslovky	
kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice
0	1	0	4	2	8	3	0	4	0

neshodný atribut		shodný substantivní atribut	víceslovný atribut
kladení do prepozice	kladení do postpozice		
1	0	2	1

Postavení verba finita		Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů		Aktuální větné členění	Rytmické faktory	Stylistické faktory	Ostatní
změna ve prospěch typu N-V	změna ve prospěch typu V-N	dodržení	porušení				
1	6	6	2	37	24	1	2

7.2.6. Kjustendilské evangelium

V Kjustendilském evangeliu – uvědomíme-li si, že jeho text představuje jenom Lukášovo evangelium – bylo zaznamenáno poměrně dost změn (78). V něm byly provedeny pozoruhodné transformace: u všech slovních druhů plnících funkci kongruentního atributu byla pozorována tendence klást je do prepozice v rámci atributivního syntagmatu (v žádné jiné památce nebyla tato tendence projevena tak kategoricky); posesiva neměnila svou polohu (kdežto u všech ostatních

památek byl počet provedených změn poměrně velký). Jediná změna pozice neshodného přívlastku byla provedena ve prospěch novějšího modelu *determinované jméno – determinující člen*. Z hlediska pozice determinantů bychom tento text mohli hodnotit jako značně progresivní. Právě proto je poněkud překvapující, že u postavení verba finita se projevuje pouze archaičtější model *Verbum – Nomen za Nomen – Verbum* v řecké předloze. Faktory aktuálního členění větného byly důvodem k provedení největšího počtu změn i v této památce.

Pozice determinantů									
adjektiva		posesiva		demonstrativa		kolektiva		číslovky	
kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice
0	1	0	4	2	8	3	0	4	0

neshodný atribut		shodný substantivní atribut		víceslovný atribut	
kladení do prepozice	kladení do postpozice				
1	0	2		1	

Postavení verba finita		Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů		Aktuální větné členění	Rytmické faktory	Stylistické faktory	Ostatní
změna ve prospěch typu N-V	změna ve prospěch typu V-N	dodržení	porušení				
1	6	6	2	37	24	1	2

7.2.7. Miroslavovo evangelium

V Miroslavově evangeliu byl rovněž zjištěn poměrně velký počet slovosledných změn (celkem 140). Při zkoumání textu této památky (a též Grigorovičova evangelia) jsme se zajímali i o to, jestli se tyto dvě srbské památky nějak liší od památek středobulharských – tj. jestli se v jejich slovosledu neobjevují nějaké jevy a tendence, které by je výrazně diferencovaly od ostatních zkoumaných evangelních přepisů.

Na základě provedené analýzy všech slovosledných transformací nelze tvrdit, že se text Miroslavova evangelia od ostatních památek co do slovosledu výrazně odlišuje. Počet změn způsobených jednotlivými slovoslednými faktory je srovná-

7. Závěr

telný s počtem zaznamenaných u ostatních evangelií. Nemůžeme rovněž říct, že by se v textu tohoto evangelia výrazněji projevovala nějaká tendence, která je u ostatních jen marginální nebo se neprojevuje vůbec. Co se týče např. pozice determinantů, tak v tomto přepisu se, stejně jako u ostatních, projevuje silnější tendence klást posesiva ve funkci shodného přívlastku do postpozice a kolektiva a číslovky do prepozice v rámci nominální fráze. Stejně jako u ostatních památek byly i v Miroslavově evangeliu provedeny změny ve prospěch kontaktního postavení větných členů. I v něm byl největší počet změn způsoben potřebami aktuálního větného členění, a to tím, že réma zaujímal příznakovou, centrální pozici (nejvíce však příslovečná určení místa a způsobu). Pokud se týká postavení verba finita, tak v tomto evangeliu převládá archaičtější lineární realizace (model *Verbum – Nomen*), ale toto není ojedinělý případ – je tomu tak i v Dobřejšově evangeliu, takže nemůžeme s jistotou tvrdit, že jen v srbských památkách převládají u některých jevů rysy archaické.

Pozice determinantů									
adjektiva		posesiva		demonstrativa		kolektiva		číslovky	
kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice
0	1	0	4	2	8	3	0	4	0

neshodný atribut		shodný substantivní atribut	víceslovný atribut
kladení do prepozice	kladení do postpozice		
1	0	2	1

Postavení verba finita		Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů		Aktuální větné členění	Rytmické faktory	Stylistické faktory	Ostatní
změna ve prospěch typu N-V	změna ve prospěch typu V-N	dodržení	porušení				
1	6	6	2	37	24	1	2

7.2.8. Grigorovičovo evangelium

V Grigorovičově evangeliu bylo provedeno nejméně změn ze všech zkoumaných textů (37). Mohli bychom uvažovat o poměrné konzervativnosti tohoto evangelia,

ale domníváme se, že je to způsobeno spíše tím, že jeho text není úplný. Zaregistrovali jsme v něm stejné tendence jako u všech zkoumaných památek. U adjektiv nebyla zjištěna žádná změna co do jejich pozice, stejně tak u číslovek nebo u neshodného atributu. U posesiv byl zaregistrován poměrně velký počet změn ve prospěch jejich postpozice (ve shodě s tendencí v ostatních památkách). Co se týká pozice verba finita, mohli bychom říct, že mírně převládá konstrukce *Verbum – Nomen* za *Nomen – Verbum* v řeckém originálu. V textu tohoto evangelia se vyskytovaly změny způsobené vlivem aktuálního členění, ale ve srovnání s ostatními památkami nebyl jejich počet velký. Počet změn vyvolaných snahou o dodržení členské sounáležitosti větných členů nebo o její porušení je vyrovnaný a srovnatelný s počtem zjištěným u ostatních zkoumaných evangelií.

Na základě rozboru a analýzy počtu a druhu uskutečněných změn v textech Miroslavova a Grigorovičova evangelia bychom mohli zobecnit, že se tyto srbské památky co do slovosledu neliší od památek středobulharských, ve všech zkoumaných textech se projevují stejné slovosledné tendence a provedené změny jsou analogické.

Pozice determinantů									
adjektiva		posesiva		demonstrativa		kolektiva		číslovky	
kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice	kladení do prepozice	kladení do postpozice
0	0	0	6	0	3	0	2	0	0

neshodný atribut		shodný substantivní atribut		víceslovný atribut	
kladení do prepozice	kladení do postpozice				
0	0	0		1	

Postavení verba finita		Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů		Aktuální větné členění	Rytmické faktory	Stylistické faktory	Ostatní
změna ve prospěch typu N-V	změna ve prospěch typu V-N	dodržení	porušení				
1	2	2	2	11	6	1	0

8. SUMMARY

This research is devoted to exploring the word order transformations in Church-Slavonic gospel transcriptions from the middle-Bulgarian period (Banishko, Dobreyshovo, Dobromirovo, Kyustendilsko and Vrachansko gospels) and Serbian Church-Slavonic gospel texts (Grigorovichovo and Miroslavlyevo gospels). The changes of the word order in these texts are registered like variants to an Old Church-Slavonic text (Codex Marianus) and to the Old Greek New Testament text.

In this work our aim was to discover the principles on which the word order in these texts from 12.-13. century was organized and to find out, if there were some differences from the word order in Old Church-Slavonic language. We also focused on the question if there occurred some new, progressive tendencies and if there were present new, different word order models; at the same time we were interested if there continued existing some structures that functioned as markers of „higher“ style. In this researchment we wanted to present a statistic of the word order inversions in order to find out if they were sporadic and marginal or if they were often, not occasional. This work also brings information about the collision of different word order principles and about such occasions when an archaic order of words occurs in the texts from 12.-13. century without being present in the Old Church-Slavonic text Codex Marianus or in the Greek original.

The way we treated the material is analysis and interpretation of the respective verses trying to find out the probable motivation for the realization of the word order transformation. During our work we had on mind some specific features of the language from that period – for example these texts are biblical, sacral, canonized and we supposed that to some extent they opposed to influences from the spoken language from that period. So our results and conclusions are relevant

only for the biblical texts from that period, we can not apply them to the spoken language from 12. –13. century.

The researchment is divided into six parts – according to the factors that had influence on the word order in the Slavonic gospel transcriptions – *Principle of regressive ranking of the sentence elements*, *Tendence to coherence of the sentence elements*, *Functional sentence perspective*, *Rhythmical factors*, *Stylistic factors* and *Others*. This classification is only a certain point of view, and is to some extent oversimplified and schematic, but it was used in order to be managed the difficult and complicated language reality.

From all the verses in the four gospels (3778) in 796 of them were registered 863 transformations. The number of the transformations isn't equal to the number of the verses in which these changes were registered, because in the text of a single verse could occur transformations in not only one of the gospel transcriptions; and also in the text of a certain verse in one of the transcriptions could occur several transformations.

Having on mind the results from the statistics, we could generalize that Slavonic gospel transcriptions from 12. and 13. century in most cases keep the word order of the Old Church Slavonic texts, although in them are present signals of new (progressive) word order models, or the word order is changed as a result of probable individual decision of the transcripator. The number of the transformations is not very big – the main reason, that prevented the penetration of new features in the language, was, in our opinion, the sacral character of these transcriptions and their social function.

What concerns the position of the determinants, existed great variety of word order tendencies, but none of them was promoted consistantly – the differences in the tendencies depended to a great extent on the parts of speech. In the position of adjectives in the function of congruent atribut there was obvious a certain inclination to put the adjective into preposition to the substantive (in contrast to the older word order model noun – adjective). This inclination was present in all the transcriptions, but mostly in Banishko and Kyustendilsko gospels. In them, also, was not present any transformation with preference of the structure noun – adjective, when in the Old Church Slavonic text the same nominal phrase in the same verse had structure adjective – noun.

But, for example, concerning the position of the possessive pronouns there was present the opposite tendency – in all texts in Old Church Slavonic dominated their postposition in the nominal phrase and this tendency continued in the later texts from 12. and 13. century. The collective pronouns and numerals, similarly to the adjectives, tended to be in preposition. The situation with the demonstrative pronouns was complicated to some extent, because in the studied transcription were obvious some changes in the structure of demonstrative language devices (gradually from four elements there remained only two) and also occurred some

8. Summary

new features typical for other Balkan languages (for example Greek, Romanian, Albanian) – forming the category of article. Word order changes in nominal phrases containing demonstrative pronoun were most frequent in adverbial modifiers of place and time. In these cases we presumed that the demonstrative pronoun in preposition had the semantic of emphasis and that the word order changes were performed as result of individual transcripitor's interpretation of the context with the desire a certain part of the text to be actualized.

In the Slavonic transcriptions from 12. and 13. centure the verb also changed its position. The older word order structure *Verbum – Nomen* was transformed in *Nomen – Verbum* as a result of the so-called racionalization of the Slavonic sentence. The transformations depended on the fact in what kind of sentence they ocured. In the so called presentation sentences the verb continued to be in preposition to the subject and this tendency is even present in contemporary Slavonic languages.

For the later Slavonic transcriptions is also characterisical, that in them was present a tendency to coherence of the sentence elements. But there was also present the opposite tendency – in the Old Church slavonic text the coherence of the sentence elements was kept, but in some of the later transcriptions it was disturbed and there appeared an old word order model, typical for Old Greek language – stylistic figure *hyperbaton*. We suppose that there was a certain will of the transcripitors to archaize the language of the gospel trancriptions and to transform the language in them so to be present certain markers of „higher“ style. The statistic also shows that the coherence of the sentence elements could be disturbed by the influence of the factors of the functional sentence perpective, but the rhythmical faktors don't rival with the coherence of the sentence elements.

The greatest number of word order transformations was probably caused by the will of transcripitors to change the text in such way so to emphasise and actualize a certain part of the verse – i. e. by the influence of functional sentence perspective.

The position of enclitics and proclitics in the latest transcriptions did not differ very much from the status in Old Church Slavonic. We could summarize, that the less frequent word order constructions (with proclitic or enclitics in the nominal phrase) transformed into the more frequent ones.

In the latest transcriptions there also were registered some word order inversi- ons as a result of influence of stylistic factors; and some transformations were not motivated by all mentioned word order principles, but the structure of the verses was organized in a different way.

BIBLIOGRAFIE

- Adamec 1966: АДАМЕЦ, П. *Порядок слов в современном русском языке*. Praha 1966.
- Arjutjunova – Širjajev 1983: АРЮТЮНОВА, Н. Д. – ШИРЯЕВ, Е. Н. *Русское предложение. Бытийный тип*. Москва 1983.
- Bauer 1972: BAUER, J. Vliv řečtiny a latiny na vývoj syntaktické stavby slovanských jazyků. In: *Syntactica Slavica*. Brno 1972, s. 47–67.
- Běličová – Uhlířová 1996: BĚLIČOVÁ, H. – UHLÍŘOVÁ, L. *Slovanská věta*. Praha 1996.
- Brezinski 1984: БРЕЗИНСКИ, С. Съгласуваните определения в съвременния български език. In: *Годишник на СУ*, № 78, кн. 1, с. 128–189.
- Brezinski 1985: БРЕЗИНСКИ, С. Словоред на българските определения. *Език и литература*, № 40, кн. 1, с. 38–39.
- Brezinski 1986: БРЕЗИНСКИ, С. Прилагателни имена като съгласувани определения в съвременния български език. *Език и литература*, № 41, кн. 4, с. 27.
- Vujukliev 1980a: БУЮКЛИЕВ, И. Спецификата на старобългарския синтаксис и проблемите на актуалното членение. In: *SPFFBU*, A 28, s. 99–106.
- Vujukliev 1980b: БУЮКЛИЕВ, И. Върху някои специфични трудности при разкриването на актуалното членение в старобългарски. In: *SPFFBU*, A 28, s. 229–230.
- Sychun 1968: ЦЫХУН, Г. *Синтаксис местоименных клитик в южнославянских языках*. Минск 1968.
- Čermák 1997: ČERMÁK, F. *Jazyk a jazykověda*. Praha 1997.
- Daneš 1959: DANEŠ, F. K otázce pořádku slov v slovanských jazycích. *SaS*, 20, s. 1–10.
- Dezob 1968: ДЕЖО, Л. К вопросу об исторической типологии порядку слов. *Studia Slavica*, 14, s. 101–117.
- Dogramadžieva 1968: ДОГРАМАДЖИЕВА, Е. *Структура на старобългарското сложно съчинено изречение*. София 1968.

- Duridanov 1957: ДУРИДАНОВ, И. Бележки върху старобългарския превод на евангелието с оглед на влиянието на гръцкия синтаксис. In: *Езиковедски изследвания в чест на акад. Ст. Младенов*, с. 56–68.
- Dvonč 1958: DVONČ, L. Zhodný postpozitivny prívlastok vo vlastných menách. *Jazykovedné štúdie SAV*, III, s. 295–320.
- Firbas 1956: FIRBAS, J. Poznámky k problematice anglického slovního pořádku z hlediska aktuálního členění větného. In: *SPFFBU*, A 4, s. 93–104.
- Firbas 1962: FIRBAS, J. Ze srovnávacích studií slovosledných. *SaS*, 23, s. 161–174.
- Firbas 1971: FIRBAS, J. On the concept of communicative dynamism in the theory of functional sentence perspective. In: *SPFFBU*, A 19, s. 135–144.
- Firbas 1992: FIRBAS, J. *Functional sentence perspective in written and spoken communication*. Cambridge 1992.
- Franks – King 2000: FRANKS, S. – KING, T. H. *A handbook of Slavic clitics*. New York 2000.
- Georgieva 1974: ГЕОРГИЕВА, Е. *Словоред на простото изречение в българския книжовен език*. София 1974.
- Gramatika na starobългарskija ezik: ДУРИДАНОВ, И. и кол. *Грамматика на старобългарския език. Фонетика, морфология, синтаксис*. София 1991.
- Greenberg 1967: GREENBERG, J. H. Some Universals Of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. In: *Universals of Language*, MTS, Cambridge (Mass.) 1967.
- Grepl – Karlík 1986: GREPL, M. – KARLÍK, P. *Skladba spisovné češtiny*. Praha 1986.
- Halliday 1967: HALLIDAY, M. A. K. Notes on Transitivity and Theme in English. *Journal of Linguistics*, 3, p. 37–81, 199–244. DOI: 10.1017/S0022226700012949
- Havránek 1928: HAVRÁNEK, B. *Genera verbi v slovanských jazycích I*. Praha 1928.
- Havránek 1958: HAVRÁNEK, B. Metodická problematika historickosrovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků. In: *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků*. Olomouc – Praha 1958, s. 77–88.
- Havránek 1962: HAVRÁNEK, B. K historickosrovnávacímu poznání syntaxe slovanských jazyků. In: *Otázky slovanské syntaxe*. Brno 1962, s. 69–83.
- Havránek 1963: ГАВРАНЕК, Б. Залог (genera verbi) в старославянском языке в сравнительном плане. In: *Исследования по синтаксису старославянского языка*. Praha 1963, s. 15–100.
- Havránek 1971a: HAVRÁNEK, B. K otázce slovosledu, zvláště postavení verba finita ve větě v nejstarších fázích slovanských jazyků. *Slavia*, 40, s. 505–510.
- Havránek 1971b: HAVRÁNEK, B. Příspěvek k autonomní komplexnosti starého slovanského slovesa (na materiále staroslověnského jazyka). In: *Studia Paleoslovenica*. Praha 1971, s. 127–131.
- Havránek 1973: HAVRÁNEK, B. Větná struktura v nejstarších fázích slovanských jazyků. In: *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě*. Praha 1973, s. 5–13.

- Horálek 1954: HORÁLEK, K. *Evangeliáře a čtveroevangelia*. Praha 1954.
- Horálek 1962: HORÁLEK, K. K syntaktickému vývoji a podmínkám vzniku slovanských spisovných jazyků. In: *Otázky slovanské syntaxe*. Praha 1962, s. 86–88.
- Horálek 1966: HORÁLEK, K. *Příspěvky k teorii překladu*. Praha 1966.
- Chodova 1980: ХОДОВА, К. *Простое предложение в старославянском языке*. Москва 1980.
- Chomsky 1971: CHOMSKY, N. Deep structure, surface structure and semantic interpretation. In: E. HAJIČOVÁ (red.): *Studie z transformační gramatiky I. Nové perspektivy syntaxe a sémantiky*. Praha 1975, s. 9–48.
- Ivančev 1978: ИВАНЧЕВ, С. Наблюдения върху употребата на члена в български език. In: *Помагало по българска морфология. Имена*. София 1978, с. 186–211.
- Josifova 1987: ЙОСИФОВА, Р. Словоред на съгласуваното определение в книжно-разговорната реч. *Език и литература*, № 42, кн. 2, с. 69–77.
- Katičić 1986: КАТИЧИЋ, R. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb 1986.
- Kosek 2008: KOSEK, P. Slovosled reflexivního výrazu *se* ve frázi verba finita v barokní češtině. In: M. ČORNEJOVÁ, P. KOSEK (eds.): *Jazyk a jeho proměny*. Brno 2008, s. 145–163.
- Kosek 2010: KOSEK, P. Slovosled výrazu *li* v češtině pobělohorského období. *Linguistica Brunensia*, 58, 1-2, s. 225–245.
- Kurz 1937–1938: KURZ, J. K otázce členu v jazycích slovanských, se zvláštním zřetelem k staroslověnině (část 1.). *Byzantinoslavica*, 7, s. 212–340.
- Kurz 1939–1946: KURZ, J. K otázce členu v jazycích slovanských, se zvláštním zřetelem k staroslověnině (část 2.). *Byzantinoslavica*, 8, s. 172–288.
- Kurz 1957: КУРЦ, Й. Към въпроса за възникването на члена в български език. In: *Известия на Института за български език*, № 5, с. 437–448.
- Kurz 1962: КУРЦ, Й. Проблемата за члена в старобългарски език. *Език и литература*, № 17, с. 1–16.
- Kurz 1963: КУРЦ, Й. Проблема члена в старославянском языке. In: *Исследования по синтаксису старославянского языка*. Praha 1963, с. 121–182.
- Kurz 1972a: KURZ, J. Problematika významu demonstrativních zájmen v trojčlenných jmenných skupinách ve staroslověnině. In: *Kapitoly ze syntaxe a morfologie staroslověnského jazyka*. Praha 1972, s. 42–56.
- Kurz 1972b: KURZ, J. K otázce chronologie existence členu ve staroslověnském jazyce. In: *Kapitoly ze syntaxe a morfologie staroslověnského jazyka*. Praha 1972, s. 56–66.
- Kurz 1972c: KURZ, J. Problematika zkoumání syntaxe staroslověnského jazyka. In: *Kapitoly ze syntaxe a morfologie staroslověnského jazyka*. Praha 1972, s. 9–17.
- Kårdžiev 1961: КЪРДЖИЕВ, К. Строеж на българската реч (теория на строежните групи в речта). In: *Известия на Института за български език*, № 7, с. 95–136.
- Mathesius 1947: MATHESIUS, V. *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha 1947.
- Mathesius 1982: MATHESIUS, V. *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha 1982.

Bibliografie

- Meillet – Vaillant 1924: MEILLET, A. – VAILLANT, A. *Grammaire de la langue serbo-croate*. Paris 1924.
- Mirčev 1956: МИРЧЕВ, К. За членните форми в Добрейшово евангелие, среднобългарски паметник от 13 век. *Български език*, № 6, кн. 3, с. 223–228.
- Mirčev 1958: МИРЧЕВ, К. *Историческа граматика на български език*. София 1958.
- Mirčev 1964: МИРЧЕВ, К. За членната форма в среднобългарските паметници. In: *Известия на Института за български език*, № 11, с. 231–234.
- Mistrík 1966: MISTRÍK, J. *Slovosled a vetosled v slovenčine*. Bratislava 1966.
- Mladenov 1929: MLADENOV, S. *Geschichte der bulgarischen Sprache*. Berlin – Leipzig 1929.
- Mladenova 2007: МЛАДЕНОВА, М. Общност и многообразие на словоред. In: М. МЛАДЕНОВА, Е. ДАРАДАНОВА (ред.): *Славяните в Европа*. София 2007, с. 136–140.
- Mluvnice češtiny: PETR, J. a kol. *Mluvnice češtiny 1, 2, 3*. Praha 1986–1987.
- Nicolova 1974: НИЦОЛОВА, Р. Словоред и отрицание в българското сложно изречение. *Език и литература*, № 29, с. 80–85.
- Noha 1971: НОНА, М. Poloha posesív ve staroslověnštině. In: *Studia paleoslovenica*. Praha 1971, s. 265–275.
- Pallasová 1982: PALLASOVÁ, E. Postavení přívlastku ve staroslověnských památkách biblických. In: *SPFFBU*, A 30, s. 69–81.
- Pašov 2008: ПАШОВ, П. Специфика на приглаголните личноместоименни форми в съвременния български книжовен език. In: Я. БЪЧВАРОВ, М. ВИЛАРОВА, Й. ТРИФОНОВА (ред.): *В търсене на смисъла и инварианта*. София 2008, с. 312–325.
- Pauliny 1950–1951: PAULINY, E. Gramatické činiteľa a vetný takt pri slovoslede. *Slovenská reč*, 16, s. 171–179.
- Rechlianova – Burov 1989: ПЕХЛИВАНОВА, П. – БУРОВ, С. Оценъчно значение на задпоставеното съгласувано определение. *Български език*, № 39, с. 79–83.
- Penčev 1984: ПЕНЧЕВ, Й. *Строеж на българското изречение*. София 1984.
- Příruční mluvnice češtiny: KARLÍK, P., NEKULA, M., RUSÍNOVÁ, Z. a kol. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha 1995.
- Rusinov 1968: РУСИНОВ, Р. Употреба на предпоставеното несъгласувано определение за принадлежност в съвременния български език. *Български език*, № 18, с. 498–505.
- Sedláček 1989: SEDLÁČEK, J. *Stručná mluvnice srbocharvátštiny*. Praha 1989.
- Sgall – Hajičová – Buráňová 1980: SGALL, P. – HAJIČOVÁ, E. – BURÁŇOVÁ, E. *Aktuální členění věty v češtině*. Praha 1980.
- Sławski 1946: SŁAWSKI, F. *Miejsce enklityki odmiennej w dziejach języka bułgarskiego*. Kraków 1946.
- Stefanov 1968a: СТЕФАНОВ, С. Възможности за безпредложно съчетаване на съществителни имена с атрибутивна функция в съвременния български език. *Език и литература*, № 23, кн. 1, с. 41–51.

- Stefanov 1968b: СТЕФАНОВ, С. Съществителните имена като безпредложни несъгласувани определения в съвременния български език. In: *Известия на Института за български език*, № 16, с. 663–671.
- Svane 1962: СВАНЕ, Г. О синтактическом применении болгарского члена в XIII веке. Б. Добрейшово евангелие. *Scando-Slavica*, 8, с. 224–238.
- Svoboda 2000: SVOBODA, A. Klitika z hlediska funkční větné perspektivy (I). In: Z. HLADKÁ, P. KARLÍK (eds.): *Čeština – univerzália a specifika 2*. Praha 2000, s. 149–159.
- Svoboda 2001: SVOBODA, A. Klitika z hlediska funkční větné perspektivy (II). In: Z. HLADKÁ, P. KARLÍK (eds.): *Čeština – univerzália a specifika 3*. Praha 2001, s. 161–165.
- Šmilauer 1966: ŠMILAUER, V. *Novočeská skladba*. Praha 1966.
- Težak – Babić 1994: TEŽAK, S. – BABIĆ, S. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb 1994.
- Tichova 1980: ТИХОВА, М. Към въпроса за актуалното членение на старобългарското изречение. In: *SPFFBU*, A 28, s. 107–116.
- Tisheva – Dzhonova 2002: TISHEVA, Y. – DZHONOVA, M. Information structure and clitics in TreeBank. In: *Proceedings of The First Workshop on TreeBanks and Linguistic Theories*. 20–21 September 2002, Sozopol, Bulgaria. Sozopol 2002, p. 231–252.
- Tiševa – Džonova 2006: ТИШЕВА, Й. – ДЖОНОВА, М. Старият „нов“ топик. In: М. МЛАДЕНОВА, И. МОНОВА (съст.): *Славистика и общество*. София 2006, с. 231–237.
- Tiševa 2011: ТИШЕВА, Й. Устната комуникация – стилове, стандарти и регистри. In: *Пловдивски университет. Научни трудове*, 49, кн. 1, сб. А, 2011 – Филология. Пловдив 2011, с. 86–96.
- Tiševa 2013: ТИШЕВА, Й. *Прагматични аспекти на устната реч*. Littera et Lingua Series Dissertationes 3. София 2013.
- Toman 2000: TOMAN, J. Prosodické spekulace o klitikách v nekanonických pozicích. In: Z. HLADKÁ, P. KARLÍK (eds.): *Čeština – univerzália a specifika 2*. Praha 2000, s. 161–165.
- Uhlířová 1980a: УХЛИРЖОВА, Л. Структура на темата в изречението и начини за нейното изграждане в чешки и български език (към проблема за актуалното членение). *Съпоставително езикознание*, № 5, кн. 6, с. 23–31.
- Uhlířová 1980b: UHLÍŘOVÁ, L. K vyjadřování aktuálního členění v češtině a bulharštině. In: *SPFFBU*, A 28, s. 29–43.
- Uhlířová 1984: UHLÍŘOVÁ, L. Poloha atributu v bulharštině v porovnání s češtinou. Atribut adjektivní těsný. *Slavia*, 53, s. 251–262.
- Uhlířová 1985: UHLÍŘOVÁ, L. Poloha substantivního atributu v bulharštině v porovnání s češtinou. *Slavia*, 54, s. 235–243.
- Uhlířová 1987: UHLÍŘOVÁ, L. *Knížka o slovosledu*. Praha 1987.
- Uhlířová 1988: UHLÍŘOVÁ, L. Slovosled slovanského přívlastku z hlediska konfrontačního. *Slavia*, 57, s. 268–281.
- Uhlířová 2001: UHLÍŘOVÁ, L. Klitika jako kategorie diskusní. In: Z. HLADKÁ, P. KARLÍK (eds.): *Čeština – univerzália a specifika 3*. Praha 2001, s. 29–35.

- Uhlířová 2007: UHLÍŘOVÁ, L. Volný morfém *se/si* u substantiv verbálních na *-ní/-tí* v současné češtině (s využitím českých korpusů). In: *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, 71–72. Novi Sad 2007, s. 173–187.
- Uhlířová 2010: UHLÍŘOVÁ, L. Bulharská posesivní zájmena a způsoby jejich překládání do češtiny. In: F. ČERMÁK, J. KOCEK (eds.): *Mnohojazyčný korpus InterCorp: Možnosti studia*. Studie z korpusové lingvistiky, sv. 12. Praha 2010, s. 27–45.
- Uhlířová 2011a: УХЛИРЖОВА, Л. Общност и многообразие на словореда на клитиките (Съпоставително изследване на българския и чешкия език). Част I. *Съпоставително езикознание*, № 1, с. 5–17.
- Uhlířová 2011b: УХЛИРЖОВА, Л. Общност и многообразие на словореда на клитиките (Съпоставително изследване на българския и чешкия език). Част II. *Съпоставително езикознание*, № 2, с. 20–31.
- Uhlířová 2011c: УХЛИРЖОВА, Л. Общност и многообразие на словореда на клитиките (Съпоставително изследване на българския и чешкия език). Част III. *Съпоставително езикознание*, № 3, с. 5–16.
- Uhlířová 2012: УХЛИРЖОВА, Л. Общност и многообразие на словореда на клитиките (Съпоставително изследване на българския и чешкия език). Част IV. *Съпоставително езикознание*, № 1, с. 5–11.
- Večerka 1961: VEČERKA, R. *Syntax aktivních participií ve staroslověnině*. Praha 1961.
- Večerka 1963: VEČERKA, R. *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti*. Praha 1963.
- Večerka 1978: VEČERKA, R. K problematice zkoumání syntaxe staroslověnině. In: *Československé přednášky pro VIII. mezinárodní kongres slavistů v Záhřebu*. Praha 1978, s. 151–160.
- Večerka 1979a: VEČERKA, R. Distribuce posesivních zájmen ve staroslověnině. In: *Otázky slovanské syntaxe IV/I*, Brno 1979, s. 117–125.
- Večerka 1979b: VEČERKA, R. Poloha kongruentních posesivních zájmen ve staroslověnině. In: *SPFFBU*, A 27, s. 197–204.
- Večerka 1980: VEČERKA, R. Problematika zkoumání aktuálního větného členění ve staroslověnině. In: *SPFFBU*, A 28, s. 79–90.
- Večerka 1984: VEČERKA, R. *Staroslověština*. Praha 1984.
- Večerka 1985: VEČERKA, R. Rytmičtý faktor v lineární organizaci staroslověnské věty. *Slovo*, 35, s. 77–114.
- Večerka 1988: VEČERKA, R. Tendence ke kontaktní posloupnosti členů ve staroslověnských atributivních syntagmatech. In: *Československá slavistika 1988*, s. 199–207.
- Večerka 1989: VEČERKA, R. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax I. Die lineare Satzorganisation*. Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes. T. 27. Freiburg im Breisgau 1989.
- Večerka 2006: VEČERKA, R. *Staroslověština v kontextu slovanských jazyků*. Olomouc – Praha 2006.

- Wackernagel 1892: WACKERNAGEL, J. Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung. In: *Indogermanische Forschungen*, 1, s. 333–434. DOI: 10.1515/9783110242430.333
- Zlatanova 1990: ЗЛАТАНОВА, Р. *Структура на простото изречение в книжовния старобългарски език*. София 1990.

POUŽITÉ ZKRATKY

angl.	anglicky, angličtina
bulh.	bulharsky, bulharština
č.	česky, čeština
chorv.	chorvatsky, chorvatština
novobulh.	novobulharsky
pol.	polsky, polština
rus.	rusky, ruština
ř.	řecky, řečtina
srb.	srbsky, srbština

VĚDECKÁ REDAKCE MASARYKOVY UNIVERZITY

prof. MUDr. Martin Bareš, Ph.D. (předseda)
Ing. Radmila Droběnová, Ph.D.
Mgr. Michaela Hanousková
doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.
doc. PhDr. Mgr. Tomáš Janík, Ph.D.
doc. JUDr. Josef Kotásek, Ph.D.
Mgr. et Mgr. Oldřich Krpec, Ph.D.
prof. PhDr. Petr Macek, CSc.
PhDr. Alena Mizerová (tajemnice)

doc. Ing. Petr Pirožek, Ph.D.
doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.
Mgr. David Povolný
Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D.
prof. RNDr. David Trunec, CSc.
prof. MUDr. Anna Vašků, CSc.
Mgr. Iva Zlatušková (místopředsedkyně)
doc. Mgr. Martin Zvonař, Ph.D.

EDIČNÍ RADA FILOZOFICKÉ FAKULTY MASARYKOVY UNIVERZITY

doc. Mgr. Lukáš Fasora, Ph.D.
prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D.
doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.
(předsedkyně)
doc. PhDr. Jana Chamonikolasová, Ph.D.
prof. Mgr. Libor Jan, Ph.D.
prof. PhDr. Jiří Kroupa, CSc.

prof. PhDr. Petr Kyloušek, CSc.
prof. Mgr. Jiří Macháček, Ph.D.
doc. Mgr. Katarina Petrovičová, Ph.D.
(tajemnice)
prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.
prof. PhDr. BcA. Jiří Raclavský, Ph.D.

Slovosledné změny

v bulharských a srbských
evangelních památkách
z 12. a 13. století

Elena Krejčová

Vydala MASARYKOVA UNIVERZITA roku 2016

v edici **Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity** / číslo 450

Odpovědná redaktorka / doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.

Výkonná redaktorka / doc. Mgr. Katarina Petrovičová, Ph.D.

Grafická koncepce edice a návrh obálky / Pavel Křepela

Sazba / Dan Šlosar

Vydání první / 2016

Náklad / 200 výtisků

Tisk a knihařské zpracování / powerprint s.r.o., Brandejsovo nám. 1219/1,
165 00 Praha-Suchbát

ISBN 978-80-210-8338-7

ISSN 1211-3034

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-8338-2016

#450